

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՈՆ

2020

ՅՈՒՆՈՒԱՐ – ՓԵՏՐՈՒԱՐ – ՄԱՐՏ ԹԻՒ 1 – 2 – 3
ՂԲ. 92 ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՄԻՈՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

ՂԲ. 92 ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

2020	ՅՈՒՆՈՒԱՐ – ՓԵՏՐՈՒԱՐ – ՄԱՐՏ	ԹԻԻ 1–2–3
2020	JANUARY – FEBRUARY – MARCH	№ 1–2–3

SION

A QUARTERLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE
ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

VOL. 92

ST. JAMES PRESS
JERUSALEM

*Իրաւատէր՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան,
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի*

*Proprietor: His Beatitude Archbishop Nourhan Manougian
Armenian Patriarch of Jerusalem*

*Գլխաւոր խմբագիր՝ Տ. Ներսէհ Աբեղայ Ալոյեան
Editor in Chief: Father Nerseh Aloyan*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր Ծննդեան պատգամը Բեթղեհէմի Ս. Այրէն 7

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՍԵԼՄԱ ԼԱԿԵՐԼՕՖ (Թրգմ. Ա. Գ.)
Կայսեր տեսիլքը (Ծնունդի պատմութիւն) 10

Ն.
Խօսքով թռչողները 14

Ն.Ա.Մ.
«Զի որպէս անհնազանդութեամբ միոյն մարդոյ՝ մեղաւորք բազում եղեն...» 15

MICHAEL E. STONE
Biblical Text and Armenian Retelling 18

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՆԳԻՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ
Համօ Սահեանի ձօնը գիւղին ու հայրենի բնութեանը 24

Տաղարան Յովհաննէս Կարմեցիի 28

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ
Վահան Թէքէեան (Խօսուած մահուան տասնամեակին առթիւ, 2 Ապրիլ, 1955) 36

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ
Երուսաղէմի Հայ Թագուհի Մելիսենդը 41

ՎԱՐԴԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
«Վասն հաւատոյ եւ հայրենեաց»-ի հետքերով 44

ՅՈՒՆԵԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՏ ԱՐԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ
Վահան Տէրեան (Ծննդեան 135 եւ մահուան 100-ամեակների առթիւ) 49

ՆԵՐՍԵՏ ԱՐԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ
Արեւի երգիչը՝ Մարտիրոս Սարեան (Ծննդեան 140-ամեակի առթիւ) 65

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

COVID-19 կամ Գորոնա ժահրը եւ անոր հետեւանքները 74

ԱՅԼԵԻԱՅԼԻՔ

Հայոց Սուրբ Ծնունդը Բեթղեհէմի մէջ 75

Օծում Բեթղեհէմի Հայոց Վանքի Զանգակատան նոր զանգակներու 76

Իշխան Զարլզի այցը Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան Տաճար 76

Հայաստանի Հանրապետության նախագահ՝ Տիար Արմեն Սարգսեանի այցը Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան Տաճար	76
Հայաստանի Հանրապետության նախագահ՝ Տիար Արմեն Սարգսեանի այցը Հայոց Պատրիարքարան	77
Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորած պատուիրակութեան այցը Երիքովի կառավարիչ՝ Տիար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանիի	77
Ուրարի տըւշութիւն	78
Վարդանանց Զօրավարաց 1036 նահատակներու տօնը Երուսաղէմի մէջ	78

ՍՈՒՐԲ ԶԱԿՈՒԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցականք - Բեմականք	80
Պաշտօնականք	85
Յօդուածագիրներու ուշադրութեան	88

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

**«Եւ տաց սիրտ այլ, և ոգի նոր պարգևեցից նոցա»:
(Եզեկիէլ ԺԱ:19)**

2019-ը թուականը այլեւս կը պատկանի պատմութեան: Հիմա, որ մտած ենք Նոր Տարուան սեմէն ներս, վստահաբար – առնուազն մեզմէ ոմանք – իրենց անցեալի արարքներուն ու գործունէութիւնը վերատեսութեան ենթարկելու փորձին մէջ, դէմ յանդիման պիտի գան այն իրողութեան հետ, որ կեանքն ու այս աշխարհը, իրենց բոլոր գեղեցկութեամբն ու հրապոյրներովը խաբուսիկ են եւ ժամանակաւոր: Հակառակ անցնող տարուան դառն ու անոյշ փորձառութիւններուն, համաշխարհային տնտեսական գահավիժման, եւ մանաւանդ Սուրբ Երկրէն ներս տիրող քաղաքական անյարիր պայմաններու եւ վերիվայրումներու, ուր հակամարտ կողմերու ազգային եւ կրօնական մոլեռանդութիւնը սկսած է գլխապտոյտ պատճառող արագութեամբ բարձրանալ, սպառնալով աշխարհի կայունութեան: Նոր Տարին եւս կու գայ մեզ լեցնելու անորոշութեամբ եւ անապահովութեամբ դէպի մեր ապագան: Ու կը տարուինք խորհելու եթէ պիտի կարենանք մոռնալ մեր անցեալի ձախողութիւններն ու մեր միտքերը բանալ նոր կացութիւններու եւ կարելիութիւններու: Արդեօք ի վիճակի պիտի ըլլա՞նք իբր Պատրիարքութիւն, յաղթահարելու օր ըստ օրէ մեր առաջ ծառացող ընկերային, վարչական եւ նիւթական դժուարութիւնները եւ գլուխ հանել մեզի վստահաւած պարտաւորութիւնները:

Վստահ եղէ՛ք, սիրելի ընթերցողներ, որ այն ըոպէին երբ Հին եւ Նոր տարիները երկվայրկեանի մը համար իրար կը հանդիպին ու մտերմիկ ողջագուրումէ մը ետք կը բաժնուին, նոյնիսկ ամենայնուսահատ եւ անկրօն սիրտերն անգամ կը լեցունին այդ խորհրդաւոր պահուան պատրաստակամութեամբ, մոռնալու անցեալի հոգերն ու օժիւնելու յոյսովն ու յաջողութեամբը եկող տարիին, որ նորածին երեխային նման մեր սիրտերը կը լեցնէ երջանկութեան եւ յոյսի տարտամ յոյզերով:

Կ'ըսուի թէ մարդկային կեանքը տարուբերում մըն է Յոյսի եւ Վախի միջեւ, եւ անշուշտ ճակատագրականօրէն սխալ պիտի ըլլար մեզի համար տարուիլ մէկէն կամ միւսէն. որովհետեւ, Յոյսի պարագային՝ մենք միամտօրէն պիտի յանգէինք ինքնախաբէութեան, մինչ Վախի պարագային՝ մեր ձգտումը դէպի բարձրագոյն եւ ազնուագոյն նպատակի մը, պիտի անդամալուծուէր: Անտարակոյս, Յոյսը ունի ամէն հաւանականութիւն մեզի տալու աւելի փայլուն գաղափարներ քան Վախը, որ մարդը կը դարձնէ աւելի խոցելի, զայն վերածելով իր վախերուն ստրուկը: Աղեքսանդր Մակեդոնացի, իւրաքանչիւր արշաւանքէ առաջ, իր մտերիմ բարեկամներն ու բանակին զօրավարները իր մօտ կանչելով անոնց միջեւ կը բաժնէր իր ունեցած հարստութիւնն ու անձնական գոյքերը. ու երբ իրեն հարցուէր թէ ի՞նչ մնաց իրեն, կը պատասխանէր, «Յոյս»: Յոյսը՝ զաւակն է Հաւատքին. եւ ան՝ որուն հոգիին խորը անթեղուած է կրակը իրա՛ւ հաւատքին, կարիքը չի զգար Յոյսին:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Եթէ կ'ուզես Աստուծոյ ծիծաղը շարժել, պատմէ Անոր ծրագիրներուդ մասին:

Ուտի Ալէն

Երբ ամէն բան քեզի դէմ է, յիշէ՛ որ օդանաւը երկինք կը բարձրանայ միայն օդին դիմադրութեան շնորհիւ:

Հենրի Ֆորտ

Յաջողութիւնը կը նմանի սանդուխի՝ անհնար է բարձրանալ առանց ձեռքերը գրպանէն հանելու:

Ջիկ Ջիկլըր

Ժամացոյցին մի՛ նայիք, այլ ըրէք ինչ ան կ'ընէ՝ առաջ քալեցէք:

Սէմ Լեւենսոն

Ժամանակը այն է ինչ ամենաշատը կ'ուզենք ունենալ, սակայն կ'օգտագործենք ամենավատ կերպով:

Ուիլիըմ Փէն

Ան որ կը յաղթէ ուրիշները՝ զօրեղ է, ան որ կը յաղթէ ինքզինքին՝ ամենազօր:

Լաո Յզի

Յաջողութիւնը սովորաբար կու գայ այն ատեն, երբ չափազանց զբաղած ես այն փնտռելու համար:

Հենրի Տէյլիտ Թորո

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀՕՐ ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ ԲԵԹՂԵՀԷՄԻ ՍՈՒՐԲ ԱՅՐԷՆ

«Ձի ոչ գոյր նոցա տեղի՝ յիջևանին»:

Ժողովուրդ Հայոց, որ ի Պաղեստին, ի Յորդանան եւ ի Սփիւռս աշխարհի:

Դարձեալ կանգնած Աստուածորդւոյն Մսուրին առնթեր, ուր դարեր առաջ սկսաւ մարդուն փրկագործութեան Մեծ եւ Սքանչելի Խորհուրդը, կու գամ փոխանցել քեզի ժողովուրդ Հայոց որ ի Սուրբ Երկիր, ի Յորդանան եւ ի Սփիւռս աշխարհի, ողջոյն սիրոյ, օրհնութեան եւ խաղաղութեան:

Երկու հազար տարիներ առաջ, Ծննդեան այս խորհրդաւոր գիշերուան մէջ երկրնքի դռները կը բացուէին նման Աստուծոյ շրթներուն, եւ Բանը՝ Աստուծոյ խօսքը, Որդին կը մարմնանար: Եւ Աստուածայայտնութեան տօնը այս գիշեր դարձեալ կը հաւաքէ մարդոց միտքերը իր «Մեծ եւ սքանչելի խորհուրդին» շուրջ, անոնց աչքերուն առաջ բանալու Աստուածային Բանին, Խօսքին հրաշքը, որ այս երեկոյ կու գայ բնակիլ մեր մէջ: Աստուածորդւոյն ծնունդով կատարուած Յայտնութիւնը կու գար հիմնովին փոխելու մարդուն՝ Աստուծոյ մասին ունեցած ըմբռնումը, զայն աւելի բարձրացնելով ու խորացնելով աւելի կը մօտեցնէր մարդկութեան սրտին: Ու այդ լո՛ւռ եւ սո՛ւրբ գիշերէն սկսեալ հաւատացեալը Քրիստոսի մէջ տեսաւ գորովագութ Հայր մը, ազատարար Փրկիչ մը, իր նման կնոջմէ ծնած եղբայր մը եւ մարդուն խոնարհած անվերապահ վստահութեան արժանի ոյժ մը:

Այս գիշեր ծնող Բանը, Որդին՝ մարդուն կու գար իբր հոգեղէն էակ մը, որովհետեւ մարդը իր հոգեկան կազմութեամբ եւ աշխարհով՝ Աստուծմէ տրուած գաղափար մըն է, որուն հոգւոյն ջերմ ծալքերուն մէջ երկնքին ու երկնայինին ձգտումը միշտ կ'եռեւեփի. անոր մէջ ինկած աստուածային ճառագայթը կայ, ու ատոր համար է որ Երկնաւորին խօսքը ուղղուած երկրաւորին՝ յայտնութիւն մըն էր: Հին Կտակարանի տեսանողներուն եւ մարգարէներուն համար եւս, «Եւ եղեւ Բան Տեառն առ իս»-ը աստուածային յայտնութիւններ էին, սակայն նոր կրօնքով յայտնուող Բանը՝ ինք էր, Աստուածորդին, որ կու գար մարմին առնելով բնակիլ մարդոց մէջ, անոնց հոգիին ու մտքին մէջ թափելով իր յաւիտենական խորհուրդին լոյսը: Սակայն Աստուծոյ հետ խօսող մարգարէներուն, եւ Աստուածորդւոյն ապրող խօսքին միջեւ տարբերութիւն մը կար: Առաջինները արագ յայտնատեսութեան մը մէջ դէմ առ դէմ եկած էին Աստուծոյ, մինչ Քրիստոս՝ Աստուծոյ մարմնացած Խօսքը, իր մարմնով եւ անձով պիտի ապրէր այդ, որուն համար ալ պիտի ըսէր. «Ճանաչէ զիս Հայր, եւ ես ճանաչեմ զՀայր»:

Քրիստոսի մարդեղութեամբ, տիեզերքը կու գար լեցնել մինչ այդ հեթանոս աշխարհը անծանօթ նոր զգացումով, բարութեամբ եւ անհուն ու խոր սիրտով մը: Տիեզերքը սիրտ մը կ'ունենար եւ կեանքը՝ իմաստ, երբ գիտցաւ թէ անոր սկիզբը եւ վերջը տիեզերական Հայր մը կար, որ Իր Միածին Զաւակը մարդոց մէջ կը ղրկէր, որպէսզի անոնց տառապանքով ինք արիւնէր եւ անով զիրենք իրեն ու երկնքի եղբայր ընէր: Քրիստոսով մարդկութեան ապականած հոգիին մէջ նոր շունչ մը կը մտնէր, որ կու գար փոխելու մարդուն բնութիւնը, վերաբերմունքն ու յարաբերութիւնը իր Հօր՝ եւ Միակ Աստուծոյ հետ:

Մանուկը, որ այս գիշեր կը ծնի մեր սիրտերուն մէջ, մարմնացումն է սիրոյ եւ խաղաղութեան, այն խաղաղութեան, որ ամբողջ դարեր եղած էր տառապող մարդկութեան միակ իղձն ու տենչանքը: Սակայն այս օրերուն, խաղաղութեան աղերսը աւել-

նալուվ դարձած է միլիոններու ճիշ մը: Դժբախտաբար, հակառակ այս բոլորին տխուր է ըսել թէ պատերազմի եւ նախճիրի կիրքը տակաւին կ'եռեւեփի կարգ մը անաստուած ղեկավարներու եւ մարդոց միտքերուն եւ սիրտերուն մէջ, եւ այս աշխարհը ներկայիս, աւելի մեծ չափանիշներով կը կրկնէ այդ ողբերգութիւնը: Գեհենային ոյժեր միջամուխ կ'ըլլան աշխարհի եւ մարդկութեան արժէքներուն եւ ճակատագրին, զանգուածները վերածուած են անհատի եւ անոր լեզուն՝ զէնքի: Իսկ անդին, ազգերու գերակայութեան եւ տիրապետելու վայրագ բնագոյր անասելի անգթութիւններու կ'առաջնորդէ մարդը-մարդուն դէմ, եւ այս բոլորը՝ որովհետեւ մարդուն ողբերգութիւնը կը սկսի այն բողոքին երբ Աստուած կը մեռնի մեր մէջ եւ ան կը վերածուի խեղերանքի ու կը դառնայ կեր՝ մահուան:

Մարդկային պատմութեան քիչ թէ շատ ծանօթ եղողներ, լաւ գիտեն թէ ի՞նչ կացութեան մէջ կը գտնուէր մեր աշխարհը, երբ Աստուածայայտնութեան գիսաւորը կու գար լուսաւորելու Բեթղեհէմի երկնակամարը: Հին աստուածները սնանկացած իրենց երբեմնի փառքէն, այլեւս դարձած էին մարդոց անտարբերութեան եւ ծաղր ու ծանակի նշաւակ: Մարդկութեան բարոյականը ինկած էր եւ ընկերութեան հիմերը խախտած, եւ Քրիստոս իր հրաշագործ յայտնութեամբ կու գար փրկել կացութիւնը. ան կու գար իր բարութեամբ եւ սիրով աշխարհին ցոյց տալու փրկութեան եւ Մարդուն բարձրացման ճամբան:

Կ'ապրինք անկման մէջ եղող աշխարհի մը վրայ, փեռեկտուած անբուժելի հակասութիւններով: Զկայ ո՛չ միայն Ֆիզիքական ապահովութիւն, այլ նաեւ հոգեկան: Ներկայիս մարդկութիւնը կ'ապրի նախճիրի եւ ստուերներու աշխարհի մը մէջ, եւ մարդը կ'անցընէ բարոյական հոգեւորք մը, նման հին օրերու աշխարհին, որուն կործանումին Աստուածորդին կու գար բերելու իր փրկութիւնը: Ան իր ծնունդով աշխարհին կը բերէր ո՛չ թէ բարոյական սիստեմ մը, այլ աւելի՝ կեանքի յղացք մը, որ անսպառ ու մշտահոս աղբիւր մըն էր: Հակառակ անոր, որ Քրիստոնէական բարոյականի գետը ժամանակի ընթացքին շատ առուններ ընդունած է իր մէջ, սակայն անոր էութիւնը մնացած է հարազատ, մարդկային եւ բիրեղեայ, ուր միշտ կը ցոլայ Աստուծոյ պատկերը, հրաւիրելով Մարդը Իր նմանութեան:

Աշխարհի ներկայ դժուարութիւնները ո՛չ տնտեսական են եւ ո՛չ քաղաքական, այլ միայն բարոյական: Մեր աշխարհը այս օրերուն կը տառապի հոգեւոր եւ բարոյական սնանկութենէ եւ ո՛չ մէկ քաղաքական կամ տնտեսական դրութիւն կրնայ չափաւորապէս գոյատեւել եթէ հիմնովին բարոյական չէ: Հայր Աստուած ի՞նք է բացարձակը, ո՛չ մարդը, ո՛չ ցեղերը, ո՛չ ազգերը եւ ոչ նոյնիսկ քաղաքական կամ տնտեսական կառույցները, այլ միայն Աստուած: Այնքան ատեն որ Մարդը կը հակառակի աստուածային օրէնքներուն, Ան պիտի պատուհասէ զինք: Ո՛չ միայն թագաւորներ, այլ թագաւորութիւններ կու գան ու կ'երթան, ցեղեր եւ ազգեր կ'ուծանան եւ տնտեսական ու քաղաքական կառույցներ պիտի կործանին, մինչեւ մարդը սորվի, թէ «Երկիւղ Տեառն սկիզբ է իմաստութեան»:

«Յնծութիւն աշխարհի ծնար» կ'երգէ սրբազան հայ շարականագիրը, որովհետեւ «Բանը, Աստուծոյ Խօսքը» այս գիշեր կը ծնի ո՛չ միայն մեր մեղքերու քաւութեան համար, այլ որպէսզի աշխարհ ցնծար սիրով եւ խաղաղութեամբ, բան մը որ անգիր ժամանակներէ ի վեր եղած էր ամբողջ մարդկութեան երազը, տենչը, կարօտն ու հոգիին ու մտքին պապակը, որ իր կարգին Մեծ աղօթասացին՝ Նարեկացիի շրթներուն վրայ պիտի վերածուէր աղերսի, որպէսզի «Փարատէին մէզն ու մառախուղը, չքանային չարիքն ու յուսահատութիւնը մարդոց սիրտերէն» եւ հոն արձագանքէր հրեշտակներու աւետաւոր պատգամը, «Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն ... Զի ծնաւ մեզ այսօր Փրկիչ»:

Դարերով Հայ ժողովուրդը տենչաց եւ աղօթեց խաղաղութեան, ո՛չ միայն մեզի պարտադրուած քաղաքական պայմաններուն համար, այլ աւելի՝ որովհետեւ մենք խորապէս հաւատացինք, թէ խաղաղութեան, սիրոյ եւ համագործակցութեան աշխարհի մը մէջ էր միայն, որ կարելի պիտի ըլլար Աստուծոյ Թագաւորութիւնը իրագործել: Անցաւ ամբողջ դար մը եւ ազգերու անտարբերութեան պատճառով հայ ժողովուրդը չհաշտուեցաւ անհաշտելիին հետ: Մենք, որ դարերով եղած ենք զաւակները անարշալոյս մնացած ժողովուրդի մը, սակայն երբեք չենք ընկրկած այդ խաւարչտին օրերէն, մենք տակաւին կը յամառինք հաւատալ խաղաղութեան, սիրոյ եւ կորսուած արդարութեան մը, որ պիտի ըլլայ այս գիշեր վերստին ծնող միա՛կ եւ արդար հատուցումը մեր ազգին, որովհետեւ մեր ժողովուրդը իր ամբողջ պատմութեան ընթացքին ազատութեան տենչին չափ բռնուն եւ երկնքին չափ խորունկ խաղաղութեան իղձն ու ծարաւն է ունեցեր, պարզապէս, որովհետեւ համոզուած է թէ միայն Սէրն ու խաղաղութիւնն են որոնք կրնան իրապէս երջանկացնել մարդկութիւնը:

Երկու հազար տարիներ առաջ Պաղեստին աշխարհի մէջ մէկը իսա՛կ կը բարձրանար երկու աւազակներու հետ, որովհետեւ Ան կ'երազէր թէ բոլոր մարդիկ Աստուծոյ զաւակներն էին, եւ թէ երբ մէկը վիրաւորէր կամ վնաս պատճառէր ուրիշի մը, ան զԱստուած վիրաւորած կ'ըլլար: Սակայն անպայման օր մը աշխարհ տարբեր աչքով պիտի նայի երկնայինին, Աստուածութեան, եւ զՔրիստոս պիտի ճանչնայ իբր Տէր եւ Աստուած: Ու այն ատեն միայն երկրի պետութիւնները պիտի հասկնան թէ զինւորական բռնի ոյժը երբեք պիտի չյաջողէր ցանկացուած խաղաղութիւնը պարգեւել տառապակոծ մարդկութեան եւ աշխարհի, եւ թէ քաղաքական, նիւթական եւ վաճառականական ոյժերը կը նմանին ժամանակաւոր ստացուածքներու, եւ կամ առաւօտեան արեւու ճշմարտութեան հետ ցնդող շոգիին:

«Զի ոչ գոյր նոցա տեղի յիշեալնին», ո՛չ միայն այդ օրերուն, այլ այս օրերուն առաւել եւս ահաւոր չափերով մեծցած է թիւը այն մարդոց՝ որոնք իրենց սիրտերուն, կեանքին եւ ապրումներուն մէջ տեղ չունին այս համեստ մտւորին մէջ ծնած ու մարդացած Աստուածորդւոյն: Աստուածորդւոյն ծնունդը այս գիշեր սիրելի հայորդիներ, տօնն է հանդիպման Աստուծոյ եւ մարդուն, Անառակ Որդւոյն - Մարդկութեան՝ - իր հօր տուն դարձին: Մանուկը, որ կը ծնի այս գիշեր մեր հոգիներուն մէջ մարմնացումն է գերագոյն սիրոյ, որ կը ծնէր մարդ-արարածը ետ տանելու իր Արարչին:

Աստուծոյ խօսքը՝ Քրիստոս, անգամ մը միայն ծնաւ պատմութեան ու ժամանակի մէջ, սակայն վստահ եղէք սիրելիներ, որ Ան պիտի ուզէր ամէն օր մարմնանալ ու ծնիլ մեր հոգիներուն մէջ, որոնք իր տաճարներն են: Տիրոջ խօսքին մարմնացման «Մեծ եւ սքանչելի խորհուրդը» յիշատակի դէպք մը, տօն մը ըլլալէ աւելի, մէն մի քրիստոնեայի համար պարտի ըլլալ ներքին ու ամենօրեայ փորձառութեան մը տօնը: Սիրոյ Իշխանին ծնունդը բոլոր ժամանակներու մեծագոյն եւ ամենայուզիչ սիրոյ քերթուածն է կեանքի ու կրօնքին. եւ բանաստեղծութիւնը՝ երկնքին ու երկրին: Երանի՛ բոլոր անոնց՝ որոնք կ'ըմբռնեն այդ բանաստեղծութիւնը եւ մանաւանդ կ'ապրին զայն:

Ի բոլոր սրտէ կ'աղօթենք նորածին Մանկան եւ Աստուածամօր, որ իրենց անհուն սիրով անգամ մը եւս հալեցնեն խաւարի իշխաններուն սիրտերը, որպէսզի դադրին պատերազմներն ու արիւնահեղութիւնները, եւ Աստուածային սէրն ու խաղաղութիւնը տիրապետեն աշխարհի, այժմ եւ միշտ Ամէն:

**ՁԵՁ ԵՒ ՄԵՁ ՄԵԾ ԱԻԵՏԻՍ,
ՔՐԻՍՏՈՍ ԾՆԱԻ ԵՒ ՅԱՅՏԵՆՅԱԻ**

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԿԱՅՍԵՐ ՏԵՍԻԼՔԸ (ԾՆՈՒՆԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ)

Այս գէպքը պատահեցաւ երբ Օգոստոս Կայսր էր Հռոմի մէջ եւ երբ Հերովդէս կը թագաւորէր Երուսաղէմի վրայ:

Այդ ժամանակ էր որ մեծ եւ սուրբ գիշեր մը տարածուեցաւ երկրին վրայ: Ամենէն մութ գիշերն էր զոր ոեւէ մէկը տեսած ըլլար երբեք: Կարելի էր հաւատալ թէ բովանդակ երկիրը ինկած էր նկուղի մը խորը: Անկարելի էր ջուրը ցամաքէն զանազանել եւ ամենէն ծանօթ ուղիներուն վրայ իսկ մարդ չէր կրնար իր ճամբան գտնել: Եւ տարբեր չէր ալ կրնար ըլլալ, ոչ իսկ լոյսի շող մը կը նշուէր երկինքէն: Բոլոր աստղերը իրենց տուններուն մէջ մնացած էին եւ գեղեցիկ լուսինը իր դէմքը կը պահէր:

Լոռիի մէջ ու անշարժութիւնը խաւարին չափ զգալի էին եւ շօշափելի: Գետերը իրենց ընթացքին մէջ կանգ առած էին, հովը չէր շարժեր եւ նոյնիսկ բարտիններու տերեւները դադրած էին սօսափելէ: Եթէ մէկը քալէր ծովափի երկայնքին, պիտի նկատէր թէ ալիքները աւազին վրայ չէին խուժեր, եւ եթէ ուրիշ մը թափառէր անապատին մէջ՝ իր ոտքերուն տակ աւազը տկար մըմունջներով պիտի չփշրուէր: Ամէն բան անշարժ էր այնպէս՝ որպէս թէ քարացած ըլլար, չխանգարելու համար սուրբ գիշերը: Խոտը կը վախնար աճելու, ցօղը չէր կրնար իյնալ եւ ծաղիկները չէին համարձակեր իրենց բոյրը արտաշնչել:

Այս գիշերին մէջ գազաններ իրենց զոհերը չփնտռեցին, օձերը չխայթեցին եւ շունները չհաջեցին: Իսկ ինչ որ աւելի հրաշալի էր, անկենդան իրեր պիտի չկամենային գիշերուան սրբութիւնը խանգարել՝ իրենք զիրենք չար արարքի մը տրամադրելով: Ոչ մէկ կեղծ բանալի պիտի կարենար կղպանք մը բանալ, եւ ոչ մէկ դաշոյն կաթիլ մը արիւն պիտի կարողանար դուրս քաշել:

Հռոմի մէջ, նոյն այս գիշերին, մարդոց փոքր խումբ մը դուրս եկաւ Կայսեր պալատէն եւ Մեծ Հրապարակը (Forum) կտրելով յառաջացաւ դէպի Կապիտոլիոն (Capitol): Յերեկին, Ծերակուտականները հարցուցեր էին Կայսեր թէ որեւէ առարկութիւն պիտի ունենա՞ր եթէ Հռոմի սրբազան Բլուրին վրայ ի պատիւ իրեն տաճար մը կանգնէին: Բայց Օգոստոս իր հաւանութիւնը անմիջապէս չէր տուած: Չէր գիտեր թէ աստուածներուն համար հաճելի պիտի ըլլա՞ր իրենց նուիրուած տաճարներուն քովն ի վեր տեսնել ի՛ր ալ աղօթատեղին: Հետեւաբար պատասխանած էր թէ նախ կը փափաքէր աստուածներուն կամքը գիտնալ այս մասին՝ իր պաշտպան ոգիին ընծայելով ցայգային զոհաբերութիւն մը: Ինքն էր որ, քանի մը վստահելի բարեկամներու ընկերակցութեամբ, կ'երթար այս զոհը մատուցանելու:

Օգոստոս արտօնած էր որ զինք կրէին իր գահաւորակով, որովհետեւ ծեր էր եւ իրեն համար մեծ ճիգ ու ջանք պէտք էր դէպի Կապիտոլիոն առաջնորդող աստիճանները բարձրանալու համար: Բռնած էր զոհաբերութեան տատրակները պարունակող վանդակը: Ոչ կրօնաւորներ, ոչ զինուորականներ եւ ոչ ալ ծերակուտականներ կ'ընկերանային իրեն, այլ միայն իր ամենէն մտերիմ բարեկամները: Իր առջեւէն կը յառաջանային ջահակիրները՝ լուսաւորելու համար գիշերուան խաւարով ծածկուած ճամ-

բան, իսկ իրմէ ետք կու գային ստրուկները, որոնք կը կրէին եռոտանին, դանակները, ածուխը, սրբազան կրակն ու տակաւին բոլոր այն բաները՝ որոնք անհրաժեշտ էին զոհաբերութեան համար:

Ճամբու ընթացքին Կայսրը զուարթօրէն կը խօսակցէր իր հաւատարիմ հետեւորդներուն հետ, հետեւաբար ոչ ոք նշմարեց գիշերուան անսահման լռութիւնն ու հանդարտութիւնը: Սակայն երբ Կապիտոլիոնի Բլրան բարձրագոյն կէտը հասան, այն բաց վայրը՝ ուր ծերակուտականներ կը մտածէին տաճարը բարձրացնել, միայն այն ատեն իրենց վրայ տարածուեցաւ անսովոր պատահարի մը ներկայ եղած ըլլալու գիտակցութիւնը:

Ասիկա չէր կրնար սովորական գիշեր մը ըլլալ, որովհետեւ վերը, հո՛ն, ապառաժի ծայրամասին տեսան ամենէն արտասովոր գոյութիւն մը: Նախ կարծեցին թէ հին, ձեւափոխուած ընկուզենիի կոճղ մըն էր, յետոյ երեւակայեցին թէ Արամազդի տաճարէն քարէ արձան մըն էր այդպէս մինչեւ ապառաժը բարձրացած: Ի վերջոյ բոլորին համար ալ յստակ դարձաւ թէ այդ միայն պառաւ հարցուկ մը կրնար ըլլալ:

Անոնք չէին տեսած նման տարիքոտ խորշակներէն հարուածուած եւ հսկայածեւ կազմուածքով գոյութիւն մը: Պառաւ այս գուշակուհին երկիւղ կը ներշնչէր...: Եթէ Կայսրը ներկայ չըլլար, բոլորն ալ ակնթարթի մը մէջ իրենց տուները պիտի փախէին:

«Ան է», փսփոսցին իրարու, «ա՛ն, որ ապրած է այնքան տարիներ՝ որքան որ աւագի հատիկներ կան իր հայրենի ափերուն վրայ: Ինչո՞ւ ճիշդ այս գիշեր դուրս ելած է իր քարայրէն: Ի՞նչ կը գուշակէ ան Կայսեր եւ Կայսրութեան համար, ան որ իր գուշակութիւնները ծառերու տերեւներուն վրայ կը գրէ, եւ որ գիտէ թէ հովը գուշակութեան բառերը պիտի տանի անոր՝ որուն համար արտաբերուած են անոնք»:

Այնքան սարսափած էին, որ ծունկի պիտի իյնային եւ իրենց ճակատները գետնին պիտի ճնշէին անմիջապէս որ գուշակուհին շարժում մը ընէր: Սակայն ան անշարժ կը մնար, կարծէք անկենդան ըլլար: Զորահայեաց ապառաժի ծայրամասին կկզած եւ ափով աչքերը պահպանած, ան կը նայէր գիշերուան մէջ: Նստած էր հոն այնպէս, որպէս թէ այդ բլուրը բարձրացած ըլլար՝ աւելի՛ յստակօրէն դիտելու պատահար մը որ հեռուն կը կատարուէր: Ան կրնար բաներ տեսնել նման գիշերի մը մէջ:

Ճիշդ այդ պահուն, Կայսրը եւ իր հետեւորդները նշմարեցին թէ որքան շեշտուած էր խաւարը: Ոչ ոք կրնար բազկաշափ մը հեռուն տեսնել: Եւ ի՞նչ հանդարտութիւն, ի՞նչ լռութիւն: Նոյնիսկ Թիպեր գետի մրմունջը չէին կրնար լսել: Կարծէք օդը զիրենք կը խեղդէր, քրտինքի պաղ կաթիլները երեւցան անոնց ճակատներուն վրայ եւ անոնց ձեռքերը ընդարմացած էին ու անզօր: Անոնք պատահելիք սարսափելի աղէտի մը նախազգացումն ու վախը ունէին:

Բայց ոչ ոք իր վախը յայտնի կ'ընէր եւ բոլորն ալ Կայսեր կ'ըսէին թէ ասիկա լաւ նշան մըն էր, ամբողջ Բնութիւնը շունչը պահած՝ նոր աստուած մը ողջունել կը պատրաստուէր:

Անոնք Օգոստոսի խորհուրդ տուին զոհաբերութեան սկսիլ եւ ըսին թէ պառաւ գուշակուհին հաւանօրէն քարայրէն դուրս եկած էր՝ ողջունելու Կայսեր ոգին:

Սակայն իրականութեան մէջ հարցուկը այնքան տարուած էր տեսիլքով մը, որ նոյնսիկ չէր գիտեր թէ Օգոստոս Կապիտոլիոն բարձրացած էր: Ան իր էութեամբ փոխադրուած էր հեռաւոր երկիր մը, եւ կ'երեւակայէր թէ կը շրջէր ընդարձակ դաշտավայրի մը մէջ: Մութին մէջ ան շարունակաբար իր ոտքերը կը զարնէր երեւակայական մացառներու եւ խոտերու: Ծոցեցաւ եւ ձեռքերովը շօշափեց, ոչ, խոտ չէր, այլ

գառնուկներ էին: Ան կը քալէր քնացած բազմաթիւ ոչխարներու մէջ:

Յետոյ նկատեց հովիւներու խարոյկը, որ կը բոցավառէր դաշտին մէջտեղ. իր քայլերը ուղղեց դէպի այդ խարոյկը: Հովիւները կը քնանային կրակին շուրջ, իրենց քով ունենալով երկաթակոթ մահակներ՝ որոնցմով իրենց հօտերը կը պաշտպանէին գազաններու յարձակումներէն: Սակայն փոքրամարմին, շողացող աչքերով եւ ցախաւել պոչերով կենդանիները որոնք խարոյկին արձակած շողերուն ընդմէջէն կը ցցուէին, գայլաշուններ չէին: Այլ հովիւները իրենց մահակները չէին նետեր անոնց վրայ, շունները կը շարունակէին իրենց քունը, ոչխարները չէին փախեր եւ գազանները ի վերջոյ կու գային հանգստանալ մարդկային էակներուն մօտ:

Այս բոլորը գուշակուհին տեսաւ, սակայն միաժամանակ ոչինչ գիտէր իր ետեւ՝ բլուրին վրայ կատարուածէն: Չէր գիտեր թէ հոն գոհասեղան մը կը բարձրացնէին, ածուխը կը վառէին, խունկ կը ծխէին, եւ թէ՛ Կայսրը ահա վանդակին մէջէն կ'առնէր աղանիւններէն մին, գոհաբերելու համար: Սակայն ձեռքերը այնքան ընդարմացած էին որ չէր կրնար թռչունը բռնել: Թեւի մէկ բախումով աղանիւն ազատեց ինքզինք եւ անհետացաւ գիշերային խաւարին մէջ:

Երբ այս պատահեցաւ, Կայսեր հետեւորդները կասկածով նայեցան պառաւ գուշակուհիին: Կը կարծէին թէ ան էր այս ձախորդութեան հեղինակը:

Կրնայի՞ն երբեք գիտնալ թէ ամբողջ այս պահուն պառաւը ինքզինք կեցած կ'երեւակայէր հովիւներու խարոյկին մօտ, եւ մտիկ կ'ընէր տկար ձայն մը որ դողդղալով կու գար մահուան նման լուռ գիշերին մէջէն: Բաւական երկար մտիկ ընելէ ետք միայն կրցաւ հասկնալ թէ ձայնը երկինքէն կու գար: Ի վերջոյ ան բարձրացուց գլուխը, տեսաւ թեթեւ, փալփուլուն ձեւեր, որոնք խաւարին մէջէն կը թեւածէին: Հրեշտակներու փոքր խումբեր էին, որոնք զուարթօրէն երգելով եւ յայտնապէս բան մը փնտռելով կը թռչէին ընդարձակ դաշտավայրին մէկ կողմէն միւսը:

Մինչ գուշակուհին մտիկ կ'ընէր հրեշտակներու երգը, Կայսրը կը պատրաստուէր նոր գոհաբերումի մը: Լուաց ձեռքերը, մաքրեց գոհասեղանը եւ առաւ յաջորդ աղանիւն: Եւ, հակառակ որ իր ամբողջ ուժը կը գործածէր զայն ամուր բռնել կարենալու, աղանիւնին սահուն մարմինը դուրս եկաւ իր ափերէն եւ թռչունը ինքզինք նետեց վեր, դէպի անթափանցելի գիշերը:

Կայսրը սոսկաց. ծունկի նետուեցաւ եւ աղօթեց իր պաշտպան ոգիին: Աղաչեց որ իրեն ուժ եւ կարողութիւն ընծայուի՝ դիմագրաւելու եւ վանելու համար այս գիշերին կողմէ կանխագուշակուած աղէտները:

Այս բաները եւս գուշակուհին չտեսաւ եւ չսեց: Իր ամբողջ հոգիով ան մտիկ կ'ընէր հրեշտակներու երգը, որ հետզհետէ կը մօտենար եւ աւելի բարձր ու զօրաւոր կը հնչէր: Ի վերջոյ այնքան ուժգին դարձաւ՝ որ արթնցուց հովիւները: Անոնք բարձրացան իրենց արմունկներուն վրայ եւ տեսան արծաթ-սպիտակ հրեշտակներու շողշողուն խումբերը, որոնք խաւարին մէջէն կը շարժէին երկար, տատանող շարքերով, գաղթող թռչուններու նման: Ոմանք վիւններ եւ բամբիւններ ունէին իրենց ձեռքերուն մէջ, ուրիշներ՝ ցիթերաններ եւ տաւիղներ, եւ իրենց երգը կը հնչէր մանկական շէշող ծիծաղի նման կենսախիւնդ, եւ այնքան անհոգ՝ որքան արտոյտին գեղգեղանքը: Երբ հովիւները լսեցին, ելան իրենց պառկած տեղէն եւ պատրաստուեցան իրենց բնական լեռնահայեաց քաղաքը երթալով հրաշքին մասին պատմելու:

Անոնք դարձդարձիկ ու նեղ արահետէ մը խարխափելով սկսան յառաջանալ եւ գուշակուհին հետեւեցաւ անոնց: Յանկարծ հոն, լերան վրայ, լոյս մը շողաց. մեծ յստակ աստղ մը կը շողար գագաթին վրայ եւ հոն հաստատուած քաղաքը այդ լոյսին տակ

որպէս արծաթ կը փալփւէր: Հրեշտակներուն թռչտուն խումբերը դէպի հոն դիմեցին ուրախութեան ճիչերով եւ հովիւները իրենց աճապարանքէն գրեթէ կը վազէին: Երբ քաղաք հասան, տեսան որ հրեշտակները հաւաքուած էին քաղաքադրան մօտ գտնուող ցած փարախի մը վերեւ: Խեղճուկ շինութիւն մըն էր, յարդէ տանիքով, մերկ ապառաժը որպէս յենապատ ունեցող: Անոր վրայ կախուած էր Աստղը եւ դէպի հոն կը դիմէին հրեշտակներու աւելի մեծ թիւով խումբեր: Անոնցմէ ոմանք կը նստէին յարդէ տանիքին վրայ, իսկ ուրիշներ կը ցատկէին շինութեան յետսամասի լեռնային ցից ժայռին վրայ. եւ տակաւին ուրիշներ ալ օդին մէջ առկախ կը մնային իրենց թեւերը պարզած: Վերը, շատ վերը, միջոցը լուսաւորուած էր անոնց փայլող թեւերէն:

Ճիշդ այն պահուն երբ Աստղը փայլեցաւ լեռնահայեաց քաղաքին վրայ, ամբողջ Բնութիւնը արթնցաւ եւ Կապիտոլիոնի Բլրան վրայ կեցողները չէին կրնար շտեմնել այդ: Անոնք կը զգային միջոցին մէջէն ընթացքով թարմ այլ շոյող օդի հոսանքը. քաղցր բոյրեր կը տարածուէին իրենց շուրջ, ծառերը կը շարժէին, Թիպերը կը մրմնջէր, աստղերը կը փալփւէին եւ յանկարծ լուսինը ինքզինք ցոյց տուաւ երկնքին վրայ եւ լուսաւորեց երկիրը: Եւ ամպերուն մէջէն երկու աղանձները շրջապատյոյտներ գործելով վար իջան ու հանգչեցան Կայսեր ուսերուն վրայ:

Երբ այս հրաշքը պատահեցաւ, Օգոստոս ոտքի ելաւ հպարտ ու երջանիկ, մինչ իր բարեկամներն ու ստրուկները ծունկի կ'իյնային:

«Ողջո՛յն, Կեսա՛ր», անոնք կը գոչէին, «քու պաշտպան ոգիդ պատասխանած է քեզի: Դո՛ւն ես աստուածը որ պիտի պաշտուի Կապիտոլիոնի վրայ»:

Եւ մեծարանքի այս գոչիւնը զոր մարդիկ իրենց վերացումին մէջ արտաբերեցին որպէս Կայսեր ընծայուած գովաբանութիւն այնքան զօրաւոր էր՝ որ պառաւ գուշակուհին լսեց: Սթափեցաւ տեսիլքէն: Ելաւ ապառաժին եզրը գտնուող իր տեղէն եւ մօտեցաւ մարդոց: Կարծէք խորխորատին ընդերքէն սեւ ամպ մը բարձրացած եւ լեռն ի վար խուժած ըլլար: Սարսափազդու էր պառաւ իր այդ տարիքին մէջ: Կոշտ մազերը թնճուկներով կը կախուէին իր գլխէն, ոսկորները ցցուած էին եւ ծառաբունի կարծրութիւն ունեցող թուխ մորթը անհամար ակօսներով ու ծալքերով կը պատէր մարմինը:

Սարսափազդու այդ կերպարանքով ան դէպի Կայսրը յառաջացաւ: Մէկ ձեռքով բռնեց անոր դաստակը եւ միւսով ցոյց տուաւ հեռաւոր Արեւելքը:

«Նայէ՛», հրամայեց ան եւ Կայսրը աչքերը բարձրացուց ու տեսաւ: Կամարակապ երկինքը իր առջեւ բացուեցաւ եւ նայուածքը ճամբորդեց դէպի հեռաւոր Արեւելք: Ան տեսաւ ժայռեղէն ցից պատի մը ներքեւ ծուարած ցած փարախ մը, եւ դրան մէջ՝ ծնրադիր քանի մը հովիւներ: Մսուրին մէջ տեսաւ մանկիկի մը առջեւ ծունկի եկած երիտասարդ մայր մը. մանկիկը պառկած էր գետինը փռուած յարդի խուրձի մը վրայ:

Եւ գուշակուհին խոշոր, հանգուցած եւ մատները ցոյց տուին խեղճ մանկիկը: «Ողջո՛յն, Կեսա՛ր», պոռաց ան արհամարհական խնդուքի մը ցայտքին ընդմէջէն: «Ահաւասիկ Աստուածը որ պիտի պաշտուի Կապիտոլիոնի վրայ»:

Այդ պահուն Օգոստոս ետ քաշուեցաւ անկէ՝ որպէս խելագարէ մը: Սակայն գուշակուհին վրայ ցաթեցաւ մարգարէութեան հզօր ոգին: Անոր մութ ու տկար աչքերը սկսան բոցավառիլ, ձեռքերը կ'երկարէին դէպի երկինք, եւ ձայնը այնքան փոխուած էր՝ որ կարծէք իրը եղած չըլլար. այդ ձայնը այնքան ուժգին եւ հնչեղ էր, որ կրնար ամբողջ երկրագունդէն լսուիլ: Եւ արտասանեց բառեր, որոնք կը թուէր թէ աստղերէն կը կարդար.

«Կապիտոլիոնի Բլուրին վրայ պիտի պաշտուի աշխարհի Փրկիչը, Քրիստոս, եւ ոչ թէ տկար մահկանացու մը»:

Երբ այս խօսքը ըսաւ, յառաջացաւ սարսափած մարդոց մէջէն, դանդաղօրէն լեռնէն իջաւ եւ անհետացաւ:

Սակայն յաջորդ առաւօտ Օգոստոս խստօրէն արգիլեց իրեն նուիրուած տաճարին կերտումը Կապիտոլիոնի վրայ: Եւ փոխարէն նոյն վայրին վրայ նորածին Աստուած-Մանուկին ընծայուած սրբարան մը շինեց, զայն կոչելով Երկինքի Խորան:

ՍԵԼՄԱ ԼԱԿԵՐԼՕՅ

Թրգմ. Ա. Գ.

ԽՕՍՔՈՎ ԹՈՉՈՂՆԵՐԸ

Պետրոս Առաքեալի Գալիլիոյ լիճի ջուրերուն վրայ քալել ուզելու փորձը, մեզի՝ քրիստոնեաներու կը թելադրէ մէկ բան, թէ Աստուածորդին կը փափաքէր, որ իր հետեւորդները ըլլային գործի մարդիկ եւ ոչ թէ խօսքի: Ինչի՞ պիտի ծառայէր մեր միայն ազնիւ, բարի տրամադրութիւններով եւ օգտաշատ գաղափարներով լեցուն անձ մը ըլլալը, եթէ անոնց պիտի չմիացնենք գործը, աշխատանքը: 20-րդ դարու մեծ աստուածաբաններէն՝ Քիրքըկարտ, հոյակապ, սակայն միաժամանակ ցնցիչ առակ մը պատմելով կ'ըսէ թէ ինչպէս օր մը վայրի սագ վիրաւորուելով թեւէն, կ'իյնայ ագարակի մը հաւնոցի բաժնին մէջ, ուր հաւեր եւ ընտանի բաղեր ու սագեր կային, որոնք կը ցնցուին երկինքէն ինկած այս անակնկալ այցելուին յայտնութենէն, սակայն շուտով կ'ընկերանան անոր եւ կը խնդրեն անկէ, որ պատմէր ու նկարագրէր իրենց թէ ի՞նչ կը նշանակէր թռչիլ անհուն կապոյտին մէջ:

Վայրի սագը կը սկսի լորձնաշուրթն պատմել ու նկարագրել թռիչքին առթած գերագոյն հաճոյքներուն մասին, ըսելով թէ ի՞նչ բացառիկ հաճոյք էր ու վայելք թռչիլ ու վերէն նայիլ աշխարհին, ուր ամէն ինչ, նոյնիսկ մարդը հազիւ մըջիւնի մը չափ կ'երեւէր: Ագարակի ընտանի թռչունները մեծապէս տպաւորուած այս պատմութենէն, ժամանակ մը ետք կրկին կը խնդրեն վայրի սագէն որ դարձեալ պատմէր իրենց թռիչքին առթած հաճոյքներուն մասին: Այնպէս որ այլեւս շաբաթը մէջ մը այդ սագը կը խօսէր իր անցեալ թռիչքներու յուշերէն:

Սակայն հետաքրքրական էր այն երեւոյթը, թէ հակառակ անոր որ այդ ընտանի թռչունները սիրով մտիկ կ'ընէին այդ պատմութիւնները, սակայն անոնցմէ ոչ մէկը թռչելու փորձ մը անգամ չէր ընէր: Իսկ աւելի ահաւորը այն էր, որ վայրի սագը, որուն թեւը այլեւս բուժուած էր, ինք եւս կը շարունակէր միայն խօսիլ ու բնաւ փորձ չէր ընէր թռչելու:

Դժբախտաբար այդ սագերէն կը գտնուին ամէն տեղ եւ ամէն ազգի մէջ, որոնք գեղեցիկ ու ուռուցիկ պատկերներով կը խօսին ազգին եւ եկեղեցւոյ բարօրութեան եւ յառաջընթացի մասին, սակայն ասոնցը խօսքէ անդին չանցնիր: Իսկ աւելի տխուրը այն է, որ մարդիկ կան որոնք մեծ հաճոյքով կ'ունենան կրկնութիւնը նոյն պատմութիւններուն, առանց յետին փորձը կամ շարժումը ընելու:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

«Ձի որպէս անհնազանդութեամբ միոյն մարդոյ՝ մեղաւորք բազում եղեն, նոյնպէս եւ հնազանդութեամբ միոյն՝ արդարք բազումք եղիցին»:

(Հռովմայեցիս Ե:19)

Վայրկեանի մը համար թեւ տուէք ձեր երեւակայութեան, եւ ձեր միտքերուն մէջ ստեղծեցէք ա՛յն դրախտը զոր պիտի ուզէիք տեսնել: Գեղեցիկ ու ջինջ կապոյտ երկինք մը, փարթամ կանաչութեամբ ծածկուած բարձրաբերձ լեռներ, առանց ձիւնի, հաճելի գարնանային օդ, ճոխ բուսականութիւն ու մարդահասակ սէզ, ծառեր եւ երփներանգ ծաղիկներ, զուլալ եւ քաղցր վազող ջուրեր, գունագեղ ու քաղցրաձայն թռչուններ, մինչ անդին գառնուկն ու առիւծը իրար հետ անմեղ խաղի բռնուած, եւ վերջապէս քիչ մը հեռուն՝ մեր նախահայրն ու նախամայրը ձեռք-ձեռքի տուած, անհոգ ու զուարթ կ'ուսումնասիրեն բնութիւնն ու կը սքանչանան Աստուծոյ իրենց յատկացուցած այդ բնակավայրին վրայ: Մօտաւորապէս այս պիտի ըլլար իմ տեսնել ուզած դրախտս, անշուշտ երբ այդ օրը հասնի, եւ եթէ Հայր Աստուած զիս արժանացնէ ատոր տեսութեան:

Ու այդ տեսարանին յափշտակութեանը մէջ, յանկարծ, մեր նախամայրը՝ Եւա, վայրկեանի մը համար առանձին ձգելով իր կողակիցը՝ Ադամը, կը մօտենայ գեղեցիկ եւ պտղատու ծառի մը, որ գիտութեան ծառն էր – եւ որուն մօտենալն անգամ արգիլուած էր – ու կախարդուած անոր տեսքէն ու բոյրէն, հատ մը կը քաղէ անոր պտուղէն եւ ուտելով կը մօտենայ Ադամի ու մնացածը կու տայ անոր, որ իր կարգին հազիւ համտեսած դրախտային այդ պտուղը, երկուքն ալ միաժամանակ կ'անդրադառնան որ սխալ մը գործած են, եւ կը փորձեն պահուելով: Հայր Աստուած գիտնալով թէ իր նախաստեղծը դէմ գացած էր իր պատուէրին, հարց կու տայ անոնց թէ ինչո՞ւ անոնք զանցառու եղած էին իր հրամանին, որուն Ադամի պատասխանը կ'ըլլայ. «Մարդ ենք, սխալեցանք»: Եւ այդ օրուրնէ ասդին, բոլոր անոնք՝ որոնք սխալ մը կամ յանցանք մը գործած են, անոնց չըքմեղանքի եւ ինքնապաշտպանութեան վերջին բառերը միշտ եղած են, «Մարդ ենք, սխալեցանք»:

Այլեւս ընթացիկ դարձած բառեր, որոնցմով կը փորձենք մենք զմեզ արդարացնել, պարտկելու համար մեր թերացումները, մոռացկոտութիւնը, անհոգութիւնը եւ կամ անպատրաստ գտնուիլը կեանքի անակնկալներուն դէմ, բառեր՝ որոնք մէկ կողմէն խոստովանութիւն մըն են թէ մենք միշտ հակամէտ ենք սխալելու, սայթաքելու, մեղանջելու, սխալ հաշուարկումներ ընելու, ու միաժամանակ ընդունելու մեր անկատարելիութիւնը: Միւս կողմէն սակայն, այդ միեւնոյն բառերը կարելի է առնել իբր խոստում մը, որ մենք միշտ պիտի գտնուինք նոյն սխալները կրկնելու տրամադրութեան մէջ, վերջապէս՝ չէ՞ որ, «Մենք մարդ ենք եւ սխալական...»:

Բայց եթէ պատահի որ մենք վիրաւորենք իրար, մեր ընտանիքի անդամներէն կամ սիրելիներէն մին, եւ որոշենք անդրադառնալ մեր սխալին, եւ կամ երբ մենք զմեզ հեռացնենք մեր Արարիչէն եւ կամ անողորմաբար փճացնենք իր ստեղծագործութիւնը, արդեօք պարզ ու անհոգ ձեւով ըսուած, «Մարդ ենք եւ սխալեցանք» խօսքը, բաւարար արդարացում պիտի նկատուի: Մեր ընտրութիւնները հեռու պիտի ըլլա՞ն ճշգրտութենէ եւ մեր արարքները ենթակայ կասկածի մեր յետին նպատակի մասին: Ուրեմն այդպէսով մենք պիտի ակնկալենք որ մեղքն ու Աստուծոյ հեռանալը այլեւս

անբաժան մէկ մասնիկը կազմեն մեր կեանքերուն, քանի որ «Մարդ ենք ու սխալական», եւ ուրեմն... պիտի չհասնինք կատարելութեան: Եւ ի վերջոյ, ինչպէ՞ս պիտի կարենանք ուրիշներու վստահութիւնը ունենալ մեր անձին եւ իրար հանդէպ, երբ անոնք գիտեն թէ մենք «սովորական մահկանացուներ ենք» եւ հետեւաբար... «սխալական»:

Անկասկած ձեւ մը կայ վստահելու մենք մեզի ու նաեւ իրարու, սակայն ո՛չ անպայմանօրէն որովհետեւ մարդկային են մեր արարքները: Մենք լոկ արարածներ չենք, այլ մեր Փրկչին՝ Յիսուս Քրիստոսի միջոցաւ մաս կը կազմենք Երկնաւոր Հօր Աստուածային կեանքին ու ընտանիքին, որովհետեւ Աստուածաշունչը յատակ կերպով կ'ըսէ թէ Աստուած Մարդը ստեղծեց իր պատկերին համաձայն, սակայն Մարդը ի՛նք էր որ եղծանեց այդ պատկերը, շնորհիւ իրեն տրուած ինքնիշխանութեան եւ ազատ կամքին, ընտրելու բարին կամ չարը:

Այսու ամենայնիւ Մեծ Պահոց այս շրջանը կու գայ մեզի անգամ մը եւս յիշեցնելու Ադամի եւ Եւայի անհնազանդութեան պատմութիւնը, թէ ինչպէ՞ս անոնք փորձութեան ենթարկուեցան օձին կողմէ, ճաշակելով Բարիի ու Չարի Գիտութեան Ծառին պտուղէն, որովհետեւ անոնք ուզեցին աստուածանալ, քանի որ Մարդը բնութեամբ միշտ ձգտած է ու տակաւին պիտի ձգտի հասնիլ կատարելութեան: Իրենց գերմարդ, կէս-աստուածներ դառնալու այդ ճիգին մէջ, մեր նախածնողները ինքզինքնին խզեցին իրենց Ստեղծիչին կամքէն, եւ հետեւաբար այդ անջատումով կորսնցուցին մասնիկ մը իրենց նկարագրի անուշութենէն եւ գեղեցկութենէն:

Իրենց գերմարդ դառնալու ձախող փորձով՝ Ադամ եւ Եւա կարեւոր մասնիկ մը կորսնցուցին նաեւ իրենց իսկ մարդկայնութենէն, որովհետեւ մենք կատարեալ կ'ըլլանք ա՛յն ատեն միայն, երբ ամբողջական եւ կատարեալ յարաբերութեան մէջ ենք Աստուծոյ հետ, եւ ո՛չ թէ երբ ուզենք դառնալ մենք մեր աստուածները, խզելով մեր կապերը նախ՝ մեր Արարչին, եւ ապա իրար հետ: Ադամի եւ Եւայի պատմութեան մէջ, Արգիլեալ Ծառի պտուղը ճաշակելէ ետք անոնք անդրադարձան թէ մերկ էին, հետեւաբար անմիջապէս փորձեցին ինքզինքնին ծածկել. անոնք հիմա գերմարդ, կիսաստուածներ դառնալու իրենց գերագոյն ձգտումին մէջ ո՛չ միայն ինքզինքնին խզած էին Աստուծմէ, այլ նոյնիսկ բաժնուած էին իրարմէ: Մեղքը իր հետ աշխարհի ու մարդկութեան բերաւ նոր սահմանում մը՝ մենք դարձանք սովորական մարդ արարածներ, որովհետեւ մենք զմեզ հեռացուցինք Անկէ՝ որ ստեղծեց ու կեանքի կոչեց մեզ, մենք արտաքսեցինք մենք զմեզ Անոր սէրէն՝ որ սիրեց մեզ:

Մենք՝ «Սխալական, մարդ-արարածներ ենք» խօսքի ընտրութեամբ, կարծէք ձեւով մը խուսափած կ'ըլլանք Աստուծոյ մեզի տուած շնորհներն ու տաղանդները օգտագործելէ, ո՛չ միայն յօգուտ ուրիշներու՝ այլ նոյնիսկ մեզի համար: Երբեմն, մենք մեզ արդարացնելու համար, մեր մարդկայնութիւնը կը պատրուակենք, երբ բարկութեան կամ անտրամադիր մէկ պահուն վշտացուցած ենք սիրելի մը, եւ լոկ հպարտութեան պատճառով կը յամառինք անդրադառնալ մեր սխալին, միշտ կը կրկնենք նոյն յանկերգը ըսելով, «Մարդ ենք, կը սխալինք»:

Մատթէոսի Աւետարանին մէջ, Քրիստոս կը յայտնէ իր մարդկային բնութիւնը, որուն կ'ուզէ մեզմէ իւրաքանչիւրը բաժնեկից դարձնել: Ան եւս զանազան փորձութիւններու ենթարկուեցաւ, սակայն ո՛չ նման մեր նախածնողներուն. Ան թէեւ ապրեցաւ մեղանշող մարդոց հետ, սակայն միշտ մնաց իր Հօրը հնազանդութեանը մէջ, որովհետեւ ան պէտք չունէր դառնալու ինքն իր աստուածը, կամ ուրիշ աստուած մը:

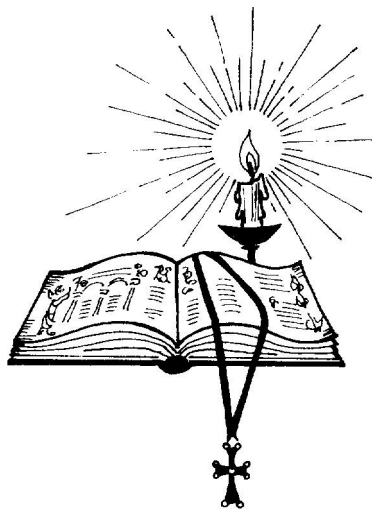
Մենք կրնանք այս աշխարհի վրայ մեր կեանքերը նմանեցնել անապատային ուղեւորութեան մը, նման մեր Փրկչին Քրիստոսի անապատի քառասնօրեայ շրջանին,

լեցուն մեր իսկ աստուածները դառնալու փորձություններով: Ամէն կողմէն կը լսենք տեսակաւոր կանչեր, որոնք մեզ կը հրաւիրեն տէրը դառնալու մեր կեանքերուն, եւ տիրապետելու մեզ շրջապատող աշխարհին: Սակայն այս ընելով՝ մենք վտանգած կ'ըլլանք ո՛չ միայն մեր յարաբերութիւնը նախ՝ Արարչութեան հետ, ապա իրար հետ եւ ի վերջոյ մենք մեզի հետ, այլ առաջին հերթին մենք գլխաւորաբար վտանգած կ'ըլլանք մեր մարդկայնութիւնը: Մենք կատարեալ մարդեր կրնանք դառնալ այն ատեն միայն՝ երբ ներքնապէս կ'ընդունինք թէ մեզմէ իւրաքանչիւրը իր մէջ ունի նաեւ Աստուծոյ նմանութիւնը:

Յառաջիկայ օրերու եւ շաբաթներու ընթացքին, հաւանաբար մեր ֆիզիքական ապահովութեան եւ կարիքներու կողքին, կարիքը զգանք նաեւ շատ մը այլ բաներու, սակայն իւրաքանչիւր Քրիստոնեայի առաջնահերթ պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ ապահովել Աստուածային Սէրը, ու զայն դարձեալ նպատակակէտը իր կեանքին: Մեր գլխաւոր մտահոգութիւնը պէտք է ըլլայ մենք մեզի ներշնչել ա՛յն զգացումը թէ Հայր Աստուծոյ հետ մենք բնաւ պիտի չզգանք կեանքի մենութեան կսկիծը: Մենք պարտինք մտահոգուիլ միայն թէ ի՞նչպէս պիտի կարենանք մենք մեզի ներշնչել վստահութեան այն ջերմացնող զգացումը, որ մեր կղզիացումին մէջ իսկ Աստուած մեզ առանձին պիտի չձգէ: Ոմանց համար գալիք օրերը կրնան շատ ապահովութիւն չներշնչել, սակայն եթէ քաջութիւնը ունենանք իբր Աստուծոյ զաւակները աղօթելու, եւ մեր բառերուն եւ մտածումներուն ընդմէջէն մենք զմեզ նուիրելու մեր Երկնաւոր Հօր, այն ատեն մեզի կը տրուի այդ անբացատրելի ներքին ոյժն ու քաջութիւնը դիմագրաւելու ամէն տեսակի դժուարութիւններ:

Այնպէս ինչպէս մեղաւոր մարդու մը՝ Ադամի անհնազանդութեան պատճառով մեղաւորներու թիւը շատցաւ, նոյնպէս ալ մէկ անձի հնազանդութեան՝ Քրիստոսի շնորհիւ, արդարները պիտի բազմանան, կ'ըսէ Պօղոս Առաքեալ՝ Հոռմէացիներուն ուղղուած իր նամակին մէջ: Եւ ահա ճիշդ այս հնազանդութեան ոգիին պէտք ունինք Մեծ Պահոց Քառասնօրեայ մեր այս ուղեւորութեան շրջանին, որպէսզի փոխանակ մեր, թերութիւններն ու սխալները վերագրելու մարդկային մեր տկար բնութեան, այլ զօրացած Քրիստոսի օրինակով՝ դառնանք արժանի զաւակները Հայր Աստուծոյ, որուն պատկերին համաձայն ստեղծուած ենք, եւ այդպէսով կարենանք Աւետարանի Մաքսաւորին նման արդարացած ու սրբուած սիրտերով դիմաւորելու Զատկական արշալոյսն ու հրեշտակին, «Զէ աստ, այլ յարեալ» յուսատու եւ մխիթարող աւետիսը, այժմ եւ միշտ...:

Ն.Ա.Մ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ**MICHAEL E. STONE**

*Professor Emeritus of Armenian Studies and
Comparative Religion at the Hebrew Univer-
sity of Jerusalem*

BIBLICAL TEXT AND ARMENIAN RETELLING

The first time I published an Armenological article was in 1966. It was a translation of and notes on the Armenian apocryphal work, *The Death of Adam*.¹ This was the first, it turned out, of many articles² and of five books, – soon to be six – in which I published texts of what may be called “Armenian Apocryphal Literature of the Old Testament.” I use this category to characterize works that retell or supplement the stories of the Old Testament (Hebrew Bible).³

The Armenian tradition exhibited a sustained interest in the revelation of the Old Testament and numerous works exist connected with it. Not all such works are retellings of or supplements to the biblical narrative.⁴ There are learned lists of various types, chronological, onomastic, genealogical and others.⁵ There are geographical essays, metrological treatises, gemological catalogues, magical prayers and more. Indeed, the Armenian tradition produced and transmitted very many such “Bible-connected” works, rivaled within my own experience, in creative and scholarly intensity perhaps only by the Old Irish tradition.

It has been both a pleasure and a privilege of my scholarly life to make part of this wealth public, and now I have reached a point at which I feel impelled to start systematizing this material and exploring the strategies and literary techniques it employs for handling the biblical text. In the course of this endeavour I step back from the task of edition and translation and look in a more general way at this corpus of texts. I should preface these remarks, however, by stressing that the labour of edition and translation is far from over and a plethora of unpublished material still awaits attention. In the following experimental presentation I identify a number of different approaches to the biblical text, although constraints of space enable me to give only one or two examples of a limited selection of categories. Indeed, even enumerating and explaining all the categories would surpass the bounds time Theo has laid upon this lecture. Moreover, these categories are heuristic and obviously not determined by pre-existing conceptual structures or

¹ See M. E. Stone, “The Death of Adam: An Armenian Adam Book,” HTR 59 (1966): 283-91.

² Many texts published in scattered articles are drawn together in M.E. Stone, Պարականոն Բնագրեր և Աանդրոթիւններ [Uncanonical Texts and Traditions] (Yerevan: Matenadaran, 2014).

³ I use the term “Old Testament” here in discussing this Armenian material, for in the Armenian tradition it is just that. My own preference is for the term Hebrew Bible, or the like.

⁴ M.E. Stone, “The Armenian Apocryphal Literature: Translation and Creation.” *Il Caucaso: cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (Secoli IV-XI)* (Spoleto: Presso la Sede del Centro, 1996), 611-46. Reprinted in M.E. Stone, ed., *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies* (2 vols.; Leuven-Paris-Dudley, MA: Peeters, 2006), 1.105-37.

⁵ See, for example, the lists published in M.E. Stone, *Armenian Apocrypha: Relating to Angels and Biblical Heroes* (SBLJL 45; Atlanta: SBL, 2016).

of Genesis. He mentions but little about the death of Adam, that Adam lived nine hundred and thirty years (preface).¹¹ It goes on to add to Genesis's "little about the death of Adam" a quite detailed story about his death.

Another example is the text entitled *Hezekiah and Manasseh* (M4616) which has two narrative purposes.¹² The first is to provide further detail about the illness of Hezekiah and the reversal of the sun-dial. A second purpose is to clarify the story of King Manasseh. Manasseh worried the original biblical author in 2 Kings who had to account for his length of life – supposedly a correlative of righteousness -- and yet his wickedness and idolatry. This longevity also contrasted with the early death of his successor, King Josiah who was totally righteous in the sight of the author of 2 Kings. The biblical writer of 2 Kings resolved the consequent conundrum by blaming Josiah's death on Manasseh's wickedness (2 Ki 23). The author of Chronicles solves this problem quite differently, however, by saying that Manasseh was exiled, repented, prayed to God and returned to Jerusalem (2 Chron 33:12-13).

Not very much later than 2 Chronicles, the apocryphal *Prayer of Manasseh*, which very possibly existed originally as a Jewish-Greek prayer of repentance, was taken over and attributed to Manasseh, presumably in line with Chronicles' narrative. Against this background, the Armenian document titled *Hezekiah and Manasseh* tells a detailed and almost completely apocryphal story of how Manasseh was exiled, taken to Babylon, and repented. It is, of course, dependent on 2 Chronicles and *PrMan* and it adds circumstantial details and fills in material so that forms an extension of biblical text. In his repentance as related at some length in *Hezekiah and Manasseh*, Manasseh was taken bound to Babylon in fetters (a detail from *Pr Man* 10 "I am weighted down by many an iron fetter") and there he pronounced the apocryphal *Prayer of Manasseh*. By divine intervention he was saved from the pit into which he had been cast and returned to Jerusalem. Hung on the hook of 2 Chron 33:12-13 and *PrMan*, the narrative utilizes a number of standard topoi to tell this detailed story – Manasseh was deceived by beautiful pagan wives (compare King Solomon), the king Nebuchadnezzar held a feast at which blasphemy was uttered and Manasseh's survival against all odds is demonstrated (compare Daniel), Manasseh was thrown in a pit and was miraculously delivered (Joseph, Jeremiah, Daniel's lion's den, etc.).¹³

A different type of text, biographical sketches of biblical prophets and other ancient worthies, giving details of their births, deaths and sometimes certain of their doings and sayings, already existed in the *Vitae Prophetarum* in Greek.¹⁴ Its Armenian version was probably quite early and it served as a pattern followed in other Armenian works: three *Vitae* which were composed in Armenian (M1500), and a brief work called the *Praises of the Prophets* (M5531) among

¹¹ M.E. Stone, *Armenian Apocrypha Relating to Patriarchs and Prophets* (Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, 1982), 18-31.

¹² This appears to be the case in the texts themselves, even though the section divisions I have introduced highlight it.

¹³ This tale is included in my forthcoming book, *Armenian Apocrypha : Parabiblical Narratives*.

¹⁴ This work was extant in many languages. In general, see David Satran, *Biblical Prophets in Byzantine Palestine. Reassessing the Lives of the Prophets* (SVTP, 11; Leiden: Brill, 1995); Anna Maria Schwemer, *Studien zu den frühjüdischen Prophetenlegenden Vitae Prophetarum: Einleitung, Übersetzung und Kommentar*. (TUAJ, 49, 50; Tübingen: J.C.B. Mohr (P. Siebeck), 1995). The Armenian form is called Մահի մարգարից "Deaths of the Prophets" and is found associated with the books of the Prophets in many Bible manuscripts. It is also found in the Հաղորմաիր or *Collection of Homilies* and is connected with the feasts of the heroes. The *Praises of the Prophets* is to be published in Stone, *Parabiblical Narratives. The Lives, Works and Deaths of the Holy Prophets* (Stone, *Patriarchs and Prophets*, 158-173) is most likely a translation from Latin and perhaps the *Praises of the Prophets* is also from Latin.

others.¹⁵ Basically, it seems to me, the organized pattern of such works indicates a learned context which sought to fill in the biographical and geographical blanks in the Bible's information about the prophets. A hagiographical motivation of some of these writings might also be at play. Other works were also written on this pattern.¹⁶

d. The fourth type of use of the biblical text is to be observed in: Narrative passages that view themselves predominantly as highlighting “New Testament in the Old” by means of small or larger insertions into the biblical narrative, to heighten the symbolic function of the biblical text.

This approach is often combined with a clear narrative line drawn from the Bible. Texts in this category, and indeed many of the types of material discussed here, are based on the idea of a unitary divine revelation in Scripture, with the Old Testament presaging the New.¹⁷ One such work is *The Brief Story of Joshua, son of Nun* (M461818 and M2168). There are a number of Armenian Joshua works, often combined with stories of the Ark of the Covenant.¹⁹ This signal concentration seems to have been stimulated not only by the occurrence of striking material in the biblical books of Joshua and 1 Samuel (I Kingdoms). In addition, the very *point d'appui* is without doubt the name Joshua = Jesus. Thus we read in the *Brief History of Joshua*:

5/ His former name was Hosea, and Moses changed (it) and called him Joshua for Joshua is translated “saviour.”²⁰ And he was to be the saviour of the people from bodily enemies, in the pattern of Christ. And that one letter of his name is missing²¹ is because he was human and the saviour Jesus was incarnated God; and for this reason his (that is, Joshua's) salvation was bodily and imperfect, and Christ's (was) a perfect and an eternal spiritual salvation.

This and similar passages throughout this work highlight the symbolism of the New Testament in the Old. So, in §§21-22 *Brief History* says of Rahab of Jericho:

21/ And Rahab is a type²² of the Church and just as she for reason of the two spies distanced herself from idolatry and from all sin, thus the Church, by means of the twelve Apostles' preaching, distances itself from idolatry and all sin.

¹⁵ On the Armenian *Vitae Prophetarum* see Sargis Yovsēp'ianc', Անկանոն Գիրք Հին Կաթաղարանաց *Uncanonical Books of the Old Testament* (Venice: Mekhitarist Press, 1896), 207-227; Stone, *Patriarchs and Prophets*, pp. 129-157, M.E. Stone, “Three Armenian Accounts of the Death of Moses,” in G.W.E. Nickelsburg, ed., *Studies on the Testament of Moses: Seminar Papers* (SBLSCS 4; Cambridge MA: SBL, 1974), 118-21.

¹⁶ An example of a longer prophetic life is the *Short History of Elijah*, published by Yovsēp'eanc', *Uncanonical Books*, 333-342.

¹⁷ See M.E. Stone, *Armenian Apocrypha Relating to Abraham* (SBLEJL 37; Atlanta: SBL, 2012), 2.

¹⁸ Details of manuscript M4618 are given in “Introductory Remarks” to Text 3 *Construction* above.

¹⁹ See, for example, the two texts published in M.E. Stone, “Two Stories about the Ark of the Covenant,” in M.D. Findikyan et al., eds., *Sion, mère des églises: mélanges liturgiques offerts au Père Charles Athanase Renoux* (Münster: Aschendorff, 2016), 253-266.

²⁰ The change of name is recorded in Num 13:16. Note the use of onomastic explanations as a exegetical technique in the Armenian apocryphal stories. This is quite frequent and will be discussed elsewhere: see Stone, *Parabiblical Narratives* (under preparation). The meaning proffered here is known in Armenian onomastic lists: see F.X. Wutz, *Onomastica Sacra: Untersuchungen zum Liber Interpretationis Nominum Hebraeorum des Hl. Hieronymus* (Texte und Untersuchungen 41, Part 2; Leipzig: Hinrichs, 1915), 921, 983; M.E. Stone, *Signs of the Judgment, Onomastica Sacra and the Generations From Adam* (UPATS 3; Chico: Scholars Press, 1981), 144.

²¹ Perhaps the final “s” of “Jesus.” Alternatively, the name Joshua adds a single letter at the beginning of Hosea in the Hebrew forms of these names.

²² Or: symbol. A homiletic section starts with this phrase and continues until §29. There the narrative resumes.

22/ And then that, that she lowered him²³ from the wall in a basket symbolized the mystery of the Church, that they lowered the apostle Paul <from> the wall of Damascus in a basket²⁴ and freed him from execution. And that the sign (was) red and not another colour announces the mystery of the cross; and just as Rahab's house was saved by the colour red, thus the house of Adam was saved from Satan's hands by the blood of Christ. And that that she believed in the red sign (and) at the time of the destruction of the wall she was not afraid, thus he who believes in the cross, which was painted red with the blood of Christ, at a time when creations are dissolved and undone is not afraid and does not shiver in that time; and that she bound the sign to wood, Oh! symbol of the people who were to hang the Son of God from the wood, that (is what) it describes.

e. *A fifth type of composition is: Questions and answers on the biblical text* — a genre going back to Alexandrian question-answer exegesis of Homer, and which served many purposes. This ancient exegetical technique is found in early Rabbinic literature as well. In Late Antiquity it was also a polemical as well as an exegetical instrument and was turned, for example, by Marcion and Tatian against Christianity.²⁵ The genre was firmly established in Patristic tradition and well-known to the Armenians from the translations of Philo on. Time does not permit me to give full details, but the text called *Questions and Answers from the Holy Books*²⁶ (M1654A) is a good example, posing a series of questions about things related in the Bible, from Creation to the Parousia. In its answers it preserves significant traditions, such as that of the Cainite Enoch killing Cain.

Another text written in the genre is called *This is the history of the word* (M682). I published extracts from this document dealing with two questions: §1 Why was Satanayel's rank of angels cast out of heaven? The answer is that his pride led him to disobedience. This text does not give details of his disobedience, which was hybriatic according to apocryphal Adam sources.²⁷ The next subject starts, in §6 “Again a commentary on Adam's fruit” — a response to an unwritten question. The third question is posed in §9, “why did he ask ‘Adam where are you?’” — an apparent contradiction to the idea of Divine omniscience which was of considerable interest to the Armenians.²⁸ Finally, thus extract from a larger documents ends: “And why did He say to Eve, ‘Why did you, woman, do that?’ ” This raises the same sort of difficulty as the preceding.

Moreover, there are other texts which seem to be answers to questions, without the questions being preserved.²⁹ I cannot discuss them here, but only mention their existence.

f. Finally, I note without any discussion that texts existed that were *designed to harmonize biblical texts that are understood to be contradictory*, i.e., such texts reflects a scholastic utilization of apocryphal stories to solve exegetical problems. Still, further modes of utilization of the Bible by Armenian apocryphal texts also exist and these await future clarification and more

²³ Presumably this should be plural, perhaps due to a corruption reading զնս for զնս (= զնսս). On similar variation of number, see note 71 above.

²⁴ 2 Cor 11:32.

²⁵ Yakir Paz, *From Scribes to Scholars: Rabbinic Biblical Exegesis in Light of the Homeric Commentaries*, PhD Dissertation (Jerusalem: 2015) discusses this form at length.

²⁶ See Stone, *Angels and Biblical Heroes*, 92-101

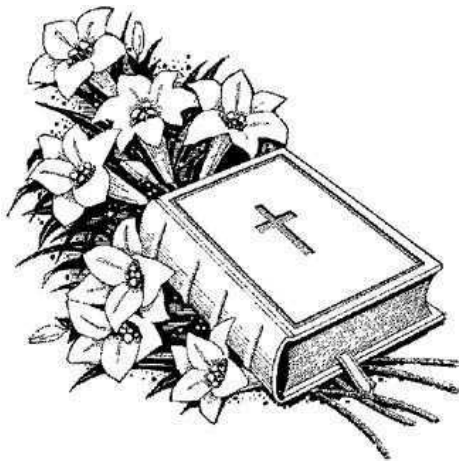
²⁷ Latin, Armenian, Georgian *LAÉ* chaps. 13-14; M.E. Stone, “Enoch and the Fall of the Angels: Teaching and Status,” *DSD* 22.3 (2015): 342-57, and numerous other bibliographical entries.

²⁸ M.E. Stone, *Adam and Eve in the Armenian Tradition: Fifth Through Seventeenth Centuries* (SBLEJL 38; Atlanta: Scholars Press, 2013), 74, 121-122, 152, 171-172.

²⁹ Examples are to be found in Supplication about the Sodomites and Gomorreans (M5571, M2242).

extensive treatment.

Some final remarks in conclusion. These texts are important for understanding ancient and mediaeval Armenian literary and artistic creation, as well as exhibiting great significance for the theological and spiritual tradition cultivated by the Armenian Church. All these documents function in one or another way within the broad category of “ornamented Bible.” By this name I denote the overall Bible retelling that served the Armenians to rehearse and teach the story of scripture and its teaching. This ornamented Bible was composed of narrative mixtures of the canonical and the apocryphal, of quotation and paraphrase, of homiletics and typology, drawing out and highlighting the theological, ethical and spiritual teachings of the biblical text. It exists in a variety of works and no single written document of the ornamented Bible exists, or could exist. Indeed its very nature implies a fluidity and variety of readings of the scriptural text. Many such texts exist and I have had the privilege of publishing quite a number. As I have said, the role of such apocryphal works in Armenian culture is enormous and touches on many realms of literature and art, of poetry and miniature painting among others. For the authors of these products of the Armenian spirit, Scripture was familiar through the text-reading to be found in this corpus of ornamented Bible tales that often became the norm for recitation of the given story.

ԳՐԱԿԱՆ**ԱՆԳԻՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ**

Երեւանի պետական համալսարանի Ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի մագիստրանտ

ՀԱՄՈ ՍԱՀԵԱՆԻ ՁՈՂԸ ԳԻՒՂԻՆ ՈՒ ՀԱՅՐԵՆԻ ԲՆՈՒԹԵԱՆԸ

Համո Սահեանն այն բանաստեղծն էր, որը հայրենի օճախից, օրօրոցից, ծննդավայրի երգից գնում է դէպի հայոց աշխարհի բախտը, դէպի հայ ժողովրդի կեանքի պոետական ընդհանրացուած պատկերը, դէպի մայր բնութիւնը, նախասկիզբը, ակունքները:

Իսկապէս, հողին, քար ու քարափին, հաւքին, թռչունների երգին անշափելի կապուած բանաստեղծը մեզ սիրել է տալիս բնութիւնը, փորձում կապել նրան՝ հաւաստիացնելով, թէ որքան կարեւոր է երկուստեք ներդաշնակութիւնը:

Գրողը՝ որպէս նահապետական մեծ ընտանիքի զաւակ, որպէս հայրենի հողում աչքերը բացած մարդ, անխզելի թելերով կապուած է բնաշխարհին: Մանկութիւնից մինչեւ խոր ծերութիւն՝ հայրենի եզերքի արեւը մնում է նրա հոգու մէջ:

Սահեանի աշխարհը Սիւնիքն էր, իսկ Սիւնիքը արօտաւէտ սարեր ունի եւ ցորենաշատ լեռնահովիտներ: Եւ այդ լեռնային երկրի արեւոտ հովտում ծուարել է Լորը, որն ունի հարուստ պատմական անցեալ: Բազմաշարժար այս գիւղը երկու հազար տարի դիմացել է ժամանակների դաժան փորձութեանը: Լորը Սահեանի մեծ տան փոքրիկ անկիւնն է դառնում, եւ նրա գոյութիւնը իմաստաւորւում է որպէս հայ գիւղի յաւերժական կերպար՝ ներառելով փիլիսոփայական բազմաբնոյթ եզրայանգումներ, ինչ-որ տեղ նաեւ քաղաքի եւ գիւղի, ասել է թէ՛ ազնուութեան ու անաղարտութեան մի փոքրիկ հողակտորի եւ քաղաքակրթութիւնից ապականուող քաղաքային բարքերի հակադրութեան արտայայտութիւն:

Երգն է նրա էութեան դրսեւորման ու հաստատման միակ եւ գերագոյն միջոցը, եւ եթէ կան առարկաներ, որոնց միջեւ չկայ սահման, դրանք առաջին հերթին բանաստեղծի էութիւնն ու երգն են, եւ բանաստեղծը երկու ոտքով կանգնած է հողին, ներշնչուել գիտէ ամէն մի նորով եւ ներշնչանքով գիտէ նորանալ¹:

Ես ծնունդ եմ երգի համար:

Ու մինչեւ մահ պիտի երգեմ...

Այդ հզօր երգը հնչում է բոլորի սրտում, ով կապուած է հայրենիքին, ով ծննդավայրի, նախնիների, ակունքների յիշատակը վառ է պահում: Սահեանը քնքշօրէն է հիւսում երգը քարից ու ամպրոպից, որոտներից ու հողմերից: Եւ բնութեան մէջ ամէն անշնչութիւն սկսում է շարժուել, շունչ, խօսք ու լեզու առնել բանաստեղծից:

Այդ երգը, որ կրել է մերթ հայրենի եզերքի նկատմամբ մեծ սիրոյ, մերթ հարազատների եւ անդարձ կորած մանկութեան կարօտի կնիքը, միշտ, ամէն տեղ ուղեկցել

¹ Մխիթարեան Ա., Գրախօսութիւն Համո Սահեանի «Մայրամուտից առաջ» գրքի մասին, «Սովետական Վրաստան», 1965, Յունուարի 16:

է բանաստեղծին, վառել նրա երեւակայութիւնը²: Դրանցում այնքան քաղցրութիւն, շօշափելի լիութիւն, այնքան ջերմութիւն, գիւղից բերուած մաքրութիւն, անաղարտութիւն կայ, եւ այդ երգերում է գարունն այդքան իրական, սարի լանջին արածող գառնուկն առարկայական, ճակատին շարմաղ լիալուսին ունեցող եզն այդքան հարազատ մարդուն: Սակայն դրանք միայն պատկեր-խորհրդանիշ չեն, այլ աշխարհայեացքային նշաձողեր, կեանքի ընկալման փիլիսոփայական տեսանկիւն ու կերպ:

Սահեանի ներկայացրած բանաստեղծական իրականութեան մէջ մարդկանց վերջին սերնդի ներկայացուցիչները պապերն են, իսկ տեխնիկայի վերջին նուաճումը՝ գութանը: Գութանից այն կողմ չի անցնում Սահեանը, որովհետեւ գութանը աւելի մեծ ժամանակահատուածի նշան է, աւելի երկար է ընկերակցել մարդուն, աւելի կայուն վերաբերմունք է ենթադրում, իմաստի ու զգացմունքի աւելի մեծ բեռ է կրում, որովհետեւ գութանը ոչ միայն աշխատանքի միջոց է, այլեւ իրենով աւելի ներդաշնակ յարաբերութիւններ ու աւելի աւարտուն աշխարհայեացք է նշանակում: Կարդում ես, եւ քեզ թւում է՝ գտնւում ես այլ աշխարհում, Սահեանի կերտած աշխարհում, որ ամէն քարից, թփից, ամէն ժայռ ու քարափից քեզ նայող, քեզ լուռ հետեւող դարերի կարօտ կայ, մարդկային կնիք, նախնիների աւանդ կայ, որ պիտի ձեռքդ առնես ու անխախտ տանես ժամանակների միջով:

Հայ գրականութեան մէջ բնութեան զգացողութիւնը նոր չէր, այն տեսնում ենք դեռեւս Խորենացու «Հայոց պատմութեան» մէջ: Այնուհետեւ բնապաշտութիւնը նոր որակով ներկայացրին Բաֆֆին, Յովհ. Թումանեանը, Ա. Բակունցը, Յ. Շիրազը, Յ. Մնձուրին, Համաստեղը, Վ. Դաւթեանը, Հ. Մաթեոսեանը եւ այլք: Բոլոր հեղինակները բնապաշտական ձօներով քայլ առ քայլ մօտեցան մարդկային հոգու ջինջ ակունքներին, բնութեան եւ մարդկութեան նախաստեղծ կեցութեանը: Բնութիւնը դարձաւ պատկեր, խորհրդանիշ, ակունք, օրրան: Այնտեղ մարդը գտաւ իր հանգստութիւնը, շունչը, այնտեղ սիրեց, երջանկացաւ եւ ի վերջոյ ձուլուեց նրան՝ գնալով դէպի յաւերժութիւն:

Որքա՛ն նման են Համաստեղի անձնաւորած կենդանիները եւ Սահեանի անձնաւորած կենդանիները: Նրանք կարծես մարդկային ցաւը զգում են, նրանց հետ ապրում, հոգսը տանում են, ցաւը քաշում են, տքնում ու տանջում, անփոխարինելի մասնիկն են, առանց որոնց՝ անշուք կը լինի բնութիւնը:

Թումանեանի, Բակունցի, Մաթեոսեանի հերոսները ծնուել եւ հոգեւոր սնունդ են առել այդ յաւերժութիւնից, բնութեան մէջ են, իսկ բնութիւնը՝ նրանց, եւ Սահեանը հաւատարիմ է մնում այս գեղազիտութեանը, ըստ որի՝ բնաշխարհիկ քնարերգութեան ամենահիմնային խնդիրը մարդու եւ բնութեան միասնականութիւնն է: Ա. Բակունցին նուիրուած «Միրհաւի կանչն ես տանում դարերին» բանաստեղծութեան մէջ նա ասում է. «Երգդ սրտերի խոպանն էր հերկում» // «ու տառապանքն էր հերքում մարդկային», «դու կանգնած էիր հայրենի հողին» // «նրանից բուսած ծառ էիր կարծես»: Ի՞նչ է սա, եթէ ոչ ինքնաբնութագիր, ինքնաներկայացում: Ակնյայտ է եղել Բակունցի ազդեցութիւնը Սահեանի ստեղծագործական աշխարհի, բանաստեղծական ինքնութեան ձեւաւորման գործում, եւ դա տեսնում ենք նաեւ հարցազրոյցներում: Իսկ Վահագն Դաւթեանին նուիրուած մի բանաստեղծութեան մէջ պատումը կրկին հայրենի եզերքն է, իսկ տանջող ցաւը ոչ միայն հասցէատիրոջն է, այլեւ սեփականը:

Քո երգի մէջ երազային

Մի երկիր կայ քարոտ,

Եւ մի հաւատ կայ Հրազդանի,

Եւ մի Եփրատ կարօտ:

² Գասպարեան Ժ., Աշխարհ, ուր փառափնէմ եմ երգում, «Նրեկոյեան Նրեւան», 1968, Յուլիսի 29:

էական է եղել նաեւ ուսումնական բնաստեղծ Սերգէյ Եսենինի դերը Սահեանի պոեզիայում: Մի առիթով Սահեանը նշել է, որ բնաստեղծական իր համեստ ճանապարհի սկիզբը ցոյց է տուել Յովհ. Թումանեանը, իսկ բանալին տուել է Ս. Եսենինը: «Երանի էր քեզ» բնաստեղծութեան մէջ նա նախանձում է Եսենինին, որ մի քանի տարի առաջ է հեռացել հայրենական տնից, իսկ ինքը՝ շատ վաղուց: Եւ ակնյայտ է, որ սահեանական պոեզիայում իշխում է անհետացող գեղեցկութեան նկատմամբ եսենինեան անամոք թախիծը:

Սահեանի բնաստեղծական փոխաբերութիւնը սեփական էութեան վերապատկերն է, իսկ այդ էութիւնը նոյնականութիւնն է բնութեան հետ: «Թէ ով եմ եւ ինչ» բնաստեղծութեան մէջ, որ նուիրուած է քննադատ Սուրէն Աղաբաբեանին եւ չափածոյ գրոյց է նրա հետ, Սահեանը իր պոեզիայի գոյր համարում է բնութեան հետ նոյնացումը³:

**Աչքն ու ականջն եմ մայր բնութեան,
Գիտակցութիւնը նրա մարմնաւոր...**

Հարուստ է Սահեանի գեղարուեստական համակարգը: Իր ուրոյն մտածողութեամբ Սահեանը զգալիօրէն տարբերում է սովետահայ միւս բնաստեղծներից, հրմտօրէն օգտւում է ժողովրդական բառ ու բանից եւ չի խուսափում ո՛չ կրկնակ բառերից, ո՛չ հակառակիցներից ու հոմանիշներից, ո՛չ էլ յարադիրների առատ գործածութիւնից⁴: Նա չի քննում ու վերլուծում, վարկածներ ու գիտական կոնցեպցիաներ չի առաջադրում: Թերեւս չի էլ մտածել բնափիլիսոփայական կատեգորիաների, բնութեան օրէնքների ու կապակցութիւնների մասին, բայց դրանք մի զօրեղ ներքնատեսութեամբ լցւում են նրա պոետական տողերի մէջ, ասոցիատիւ պատկերներում, խոնւում, բախւում են ու տարաբաժանում, բնաստեղծի կենսափորձի ու բնազդական թափանցումների ուժով վերստին արարւում ու համակարգւում են, եւ ահա մեր առաջ բացւում են բնութեան խորհրդաւոր քարանձաւները, ուր ամէն մի առարկայ իր օրինաւոր տեղն ունի, ամէն ինչ պատճառաբանուած է, մարդը, բուսական ու կենդանական աշխարհը միասնական են, նրանց բոլոր շարժումները՝ փոխադարձաբար պայմանաւորուած⁵:

Գիւղը Սահեանի համար եղել է նախասկիզբ՝ աշխարհը ճանաչելու, մարդուն իր բոլոր կողմերով ուսումնասիրելու համար: Գեղեցիկի, բարու, մարդկայինի պատկերացումների սկիզբը եղել է հայրենի եզերքում: Հայրենի գիւղի, մանկութեան պատկերների այդքան առարկայական կերպաւորումը ունեցել է մի նպատակ՝ վերադառնալ արմատներին, ինքնագիտակցութեանը եւ հասկանալ՝ արդեօ՞ք ճիշդ է ընթացել իր գոյութեան անիւր, արդեօ՞ք ճիշդ են եղել նպատակները, ձգտումները, երազանքները, արդեօ՞ք գնահատել է սեփական արժէքը, եւ այն գնահատել են մարդիկ: Սահեանը, պատկերելով ժայռերի, կիրճերի մէջ ծուարած գիւղը, արտացոլել է մարդ-էակի հոգեւոր հարստութիւնը, գեղեցիկի լիարժէք ըմբռնումը, կերտել է քնարական հերոսի, ով ցանկանում է գերծ մնալ ամէն տեսակ սահմանափակումներից: Այդ առաքինի մարդը ապրում է բնութեամբ, հիանում, լիանում եւ գնում բնութեան գիրկը՝ յաւերժանալու: Եւ ահա, դէպի բնութիւն, արմատներ, հայրենի եզերք գնալը ինքնանպատակ չէ. այն տանում է միասնութեան խնդրին: Միասնականութիւնն է ուժի, կատարելութեան, հզօրութեան եւ յաղթանակի առհաւատաշէան: Սահեանը կերտում է հայրենի գիւղը,

³ Գրիգորեան Ս., Համո Սահեան (Դասախօսութիւն) Տե՛ս http://ysu.am/files/Hamo_Sahyan_dasakhosutyun.pdf:

⁴ Մայիլեան Հ., Հ. Սահեանի 1960-ական թուականների պոեզիան, «Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների», 1973, N 9, էջ 9:

⁵ Մկրտչեան Վ., Համո Սահեանի բնաստեղծական բնափիլիսոփայութիւնը, է., 1989, էջ 10:

ջերմօրէն եւ հարազատօրէն խօսում, պարզ, անպաճոյճ, բայց այդքան հարազատ տունը ամուսնու պահած՝ գուրգուրում եւ փայփայում է, որպէսզի ընթերցողին թէկուզ մտովի տանի հայրական տուն, բերի մի բուռ մանկութիւն եւ դրանով իսկ պարզեւի երջանկութիւն, քանզի փաստ է, որ մարդու կեանքի ամենաանհոգ, երջանիկ տարիները մանկութեան տարիներն են. հայրենի գիւղը դառնում է նախավկան իր արմատների, պաշտելի ընտանիքի, իր ծնունդի:

Վերլուծելով այն բանաստեղծութիւնները, որտեղ կերտուել են բանաստեղծի ծնողները, տատն ու պապը, գալիս ենք այն եզրայանգման, որ ծնողի եւ միւս հարազատների հանդէպ շերմ սէրը, կարօտը, երախտագիտութիւնը հասել են պաշտամունքի աստիճանի: Գիւղն է եղել ամենաերջանիկ պահերի, առաջին անմեղ զգացումների, յոյսերի, երազանքների, կարօտների, տխրութեան, հիասթափութեան, բայց եւ այնպէս աշխարհին եւ մարդկանց լաւատեսօրէն նայելու նախահայրենիքը: Ի վերջոյ բանաստեղծը այստեղ է սիրում եւ յետագայ ամբողջ կեանքի ճամբաներում որոնում առաջին սիրոյ հէքիաթը: Գիւղը ժամանակի բեւեռներում պատկերելը վկայում է այն մասին, որ Սահեանը անդադար հոսել է դէպի հետ՝ ներկայից դէպի անցեալ: Այս երեւոյթը թելադրուած է ներկայի հետ չհաշտուելու, կորցրածը գտնելու, ինքն իրեն վերագտնելու գեղագիտական եւ հոգեբանական պատկերացումներով: Այդքան հարուստ, առարկայական պատկերումը տանում է այն եզրայանգման, որ բնութիւնը, հայրենի եզերքը իւրաքանչիւրի մէջ է: Մնում է միայն՝ այն կենդանանայ, դառնայ շօշափելի: Հարկ է նշել, որ բազմերանգ բնութեան մէջ ապրող կենդանական աշխարհի ձօնը պատահական չէ եւ եւս մէկ անգամ ապացուցում է, որ Սահեանը հայրենի եզերքի իրական, հարազատ զաւակն է եւ ամէն թելով կապուած է գիւղի պորտալարերին: Այդքան շօշափելի, իրական, առարկայական կարող էր ներկայացնել այն բանաստեղծը, ով գիւղական կեանքի մասնիկն է եղել, խօսել ու լսել է կենդանիներին, նրանց հետ կիսել ցաւը, ուրախութիւնը: Անձնաւորուած կենդանիների պատկերումը ցոյց է տալիս, որ առանց նրանց բնութիւնը անշուք, թերի եւ ոչ լիարժէք կը լինի, ուստի պէտք է սիրել, փայփայել ու պահպանել բնութեան մասունքներին՝ կենդանիներին:

Սահեանի ոճի բնականութիւնը, պարզութիւնը, հարստութիւնը պայամանաւորուած են հէնց ժողովրդականի, բանահիւսականի ու անհատականի բարձրարուեստ միասնութեամբ: Սահեանը XX դարի երկրորդ կէսի հայոց բանաստեղծութեան մէջ այն եզակի ստեղծագործողներից է, որոնց ամբողջ ստեղծագործութիւնը յենում է դասական աւանդների վրայ: Սահեանի համոզմամբ՝ բանաստեղծի առաքելութիւնը «տիեզերական քառսից ներդաշնակութեան փոքրիկ մի ծուէն» պոկելն է, եւ մեր խորին դիտարկմամբ՝ Սահեանը հասել է մարդու հոգեւոր աշխարհում ներդաշնակութիւն ստեղծելուն: Այսպիսով՝ ձգտելով դէպի հայրենի եզերքը եւ արտացոլելով այնտեղ իշխող գեղեցիկը, բարին, հարազատն ու նուիրականը՝ Սահեանը ընթերցողին տարաւ դէպի հայրենի եզերք, դէպի ակունքներ՝ այնտեղ մնալու եւ յաւերժանալու սուրբ պատգամով:

ԳՐԱԿԱՆ

ՏԱՂԱՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԿԱՐՆԵՑԻԻ

Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Ձեռագրատան թ. 1844 ձեռագիրը կրօնական ժողովածոյ մըն է, ընդօրինակուած եւ ստացուած Մեսրոպ Աբեղայ Սկիւտարցիէ, Երուսաղէմ, շուրջ 1812-ին: Էջ 91-129 կը պարունակէ Յովհաննէս Կարնեցիի տաղերը, թիւով քսանեօթ, նուիրուած Երուսաղէմի եւ շրջակայքի սրբատեղիներուն: Անոնց մէկ մասը գրուած է հայկական 1254 (= 1805) թուականին, երբ Կարնեցի այցելած է Երուսաղէմ, իսկ մնացեալ մասը՝ Կարին վերադարձին: Թիւ 1844 ձեռագրին գրիչը ընդօրինակութիւնը կատարած է 1808-ին հեղինակին իսկ սրբագրած եւ դասաւորած մէկ օրինակին վրայէն: Թիւ 1844 ձեռագիրը մանրամասնօրէն նկարագրած է Նորայր Եպս, Պողարեան («Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց», հատոր 2, Երուսաղէմ, Տպ. Սբ. Յակոբեանց, 1972, էջ 222-226):

Յովհաննէս Կարնեցիի մասին ամենէն լուրջ եւ ամբողջական ուսումնասիրութիւնը կատարած է Շուշանիկ Նազարեան, որ հրատարակած է նաեւ բանաստեղծին տաղերը («Յովհաննէս Կարնեցի - Տաղարան», Երեւան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատարակչութիւն, 1962, 150 էջ): Այդ հատորին մէջ ներկայացուած են Կարնեցիի տաղերէն նմուշներ՝ «սիրային տաղեր, քառեակներ, հայատառ-թուրքերէն երգերի փոխադրութիւններ կամ թարգմանութիւններ»: Իսկ հեղինակին պատմական-վկայաբանական ստեղծագործութիւնները արդէն հրատարակուած ըլլալով (Յ. Մանանդեանի եւ Հ. Աճառեանի «Հայոց Նոր Վկաները» աշխատութեան մէջ, 1903-ին), տեղ չեն գտած հատորին մէջ:

Սակայն, ինչպէս վերի պարբերութեանէն կ'երեւի, 1962-ի հրատարակութիւնը նոյն-իսկ նմուշ մը չի տար Կարնեցիի կրօնական տաղերէն, որոնց համար Նազարեան կը գրէ. «... (հոգեւոր տաղերը) անկեանք գաղափարներ ունենալու հետ մէկտեղ, տաղտուկ են, ծանրաշունչ եւ գուրկ սիրոյ երգերի համից ու հոտից» (նշուած աշխատութիւն, էջ 38): Ինչ ալ խորհինք կրօնական տաղերու բովանդակութեան, բայց մանաւանդ արուեստին մասին, անոնք Կարնեցիի գրական ժառանգութեան անբաժանելի մէկ մասը կը կազմեն եւ այս մտածումով է որ հրատարակութեան կու տանք Սուրբ Երկրի սրբատեղիներուն նուիրուած եւ Ձեռագրատանս մէջ գտնուող քսանեօթ տաղերը, յուսալով որ Յովհաննէս Կարնեցիի բոլոր տաղերուն ամբողջական հրատարակութիւնը կը կատարուի Հայաստանի մէջ:

ՏԱՂԱՐԱՆ ԳԵՂԵՑԻԿ ՔԱՂՅՐ ԵՒ ՀԱՄԵՂ ԵՂԱՆԱԿԱԻ

Շարահիւսեալ յումեմնէ ամենանուաստ նօտարէ յօհաննիսէ Կարնեցոյ՝ իբր գովասանութիւն ի վերայ փրկագործ տնօրինական Սրբազնասուրբ Տեղեացն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ: Զմի քանիսն ի գոլն իւր անդ ի 1254 թուոջն ասացեալ. եւ զայլսն յետոյ: Իսկ եւ վասն կարգբերելոյ զբառն (ըստ Ասորոց եւ ըստ Արաբացւոց բարբառոյն) հէննէ նշանագծեալ զանուն իւր՝ այն ինքն է յօհաննէս:

Ի գոյն զանազան երգոց՝ շարադրեցելոց ի վսեմափայլ արանց իմաստնոց. եւս

Եւ յինքենէ վաղու ասացեալ Տաղից՝ որոց եւ զգոյնսն՝ առեալ գոլով ի պէս պէս համեղագոյն Պէստէ կոչեցեալ խաղից, որպէս տեսանի ի վերնագիրսն յւրաքանչիւր տաղից. եւ թուականն ի վերջին տունսն:

Աշխատասիրեալ ի փառս ամենագթած մարդասէր Փրկչին մերոյ Քրիստոսի Աստուծոյ, եւ ի սէր կենսաբուր Տնօրինական սուրբ տեղեացն. եւ մանաւանդ ի հոգեւոր սփոփումն զուարճութեան սրտի իւրոյ, եւ ի զմայլումն հրճուանաց Երուսաղէմասէր անձանց:

Նարդենիս սրբագրութեամբ ուղղեալ եւ նորոգ դասաւորութեամբ հաւաքեալ ի մի՝ ձեռամբ նոյնոյ հեղինակին, ի 1257 թուոյ ի քաղաքն Կարին:

Ձեռագրի էջ 91

Տաղ ի վերայ Սուրբ Երուսաղէմայ՝ կարօտական դիմօք: Երգի որպէս՝ Զիս քո սիրոյն՝ ով նազելի՝ հովերն առ՝:

Ի սէր հարեալ՝ Աստուածակոխ՝ սուրբ քաղաքին ցանկալի,
յար հանապազ՝ կարօտութեամբ անձն իմ հիւծի՝ միշտ հալի,
նորին տեսոյն՝ սիրտ իմ բաղձմամբ՝ աշս արտասուօք՝ լցեալ լի,
դէպ ի յերկիրն՝ սուրբ աւետեաց՝ առնէր տանէր՝ հովն զիս,
հովն զիս³,
դէպ ի սուրբ վայրսն փրկական՝ փչէր տանէր հովն զիս, հովն
[զիս:

Նորին սիրոյն՝ եւ տեսլենէն՝ չկարացի ես յագիլ,
ի հեռանալս՝ եւս առաւել՝ ունիմ կարի բորբոքիլ, բորբոքիլ⁴.
յոր վայր նստիմ՝ ուր եւ իցեմ՝ չունիմ երբէք դադարիլ,
դէպ ի քաղաքն՝ աստուածակոխ՝ առնէր տանէր հովն զիս⁵:

Օթաթռիչ⁶ թեւըս տայր ինձ՝ Անէնագօր փրկիչն իմ,
որ սլացեալ՝ հասանէի՝ ի սուրբ տեղիսն՝ ըղձագին, ըղձագին⁷.
կրկին դիպեալ՝ սուրբ վայելմանց՝ լինէի ես խնդագին,
դէպ ի յերկիրն սուրբ աւետեաց՝ դէպ ի սուրբ վայրքն փրկա-
[կան⁸:

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն 1914-ին լոյս տեսած «Տետրակ գովասանաց ի վերայ տնօրինական սուրբ ուխտատեղեացն Քրիստոսի» գրքոյկին մէջ հրատարակուած է այս տաղը, փոփոխութիւններով (էջ 13-15): Կը նշանակենք կարեւորները:

¹ Երգ երոորդ ի վերայ սրբոյ Երուսաղէմի եւ այլ սուրբ Տեղեաց:

² Յար եւ յաւէտ:

³ Կրկնութիւնը կը պակսի:

⁴ Կրկնութիւնը կը պակսի:

⁵ Այս եւ յաջորդ տուներուն վերջաւորութեան կրկնուած է առաջին տունին վերջին տողը՝ դէպ ի սուրբ վայրսն փրկական՝ փչէր տանէր հովն զիս, հովն զիս:

⁶ Օդաթըռիչ:

⁷ Կրկնութիւնը կը պակսի:

⁸ Աւետեացէն ետք ունի՝ առնէր տանէր հովն զիս:

Տապիմ տենչմամբ՝ մեծ Տաճարին՝ սուրբ յարութեան մեր փրկչին,
ուր կան տեղիք՝ լուսածառալ⁹՝ գերեզման տեառն՝ արարչին,
ժամերգողաց՝ քաղցր ձայնըն¹⁰՝ միշտ յունկըս իմ առ հնչին,
դէպ ի տաճարն սուրբ յարութեան՝ առնէր տանէր հովն զիս:

Անձկացեալ եմ այն սրբազան տեղւոյն որ կայ ի յայրին,
ուր ծնաւ տէր մեր եւ եղաւ¹¹ ի լուսափայլ սուրբ մարին,
դասք հրեշտակաց՝ անդ պար առեալ՝ օրհնաբանիչ միշտ լինին,
դէպ ի սուրբ վանքըն¹² ծննդեան առնէր տանէր հովն զիս:

Րոտեալ ըղձիւ՝ միշտ փափագիմ՝ Ամենահրաշ տաճարին,
Ամէնօրհնեալ մօր տեառն իմոյ՝ գերամաքուր սուրբ շիրմին,
ուր սերովբէք՝ եւ քերօբէք՝ անտեսաբար գումարին.
դէպ ի տապանն¹³ սուրբ Տիրամօրն՝ առնէր տանէր հովն զիս:

Էռանդագին¹⁴ եմ կարօտիւ սուրբ Յակօբեանց՝ մեծ գահին,
ուր կայ տապան՝ եղբօր տեառն¹⁵ ներքոյ աւագ խորանին¹⁶,
այլ եւ որդւոյն՝ Զեբէթիայ՝ գլխադիրն՝ ցանկալին, ցանկալին¹⁷.
դէպ ի յաթոռն սրբոյ յակօբայ¹⁸՝ առնէր տանէր հովն զիս:

Սիրով մեծաւ՝ տարուստ¹⁹ աստի՝ ծունր եւ համբոյր՝ արդ ձօնեմ,
լուսաշաղախ²⁰ քարանց հողոյն ըզդէմըս իմ առփարիմ²¹,
(առ մեծ)²² թուոյս՝ կարօտակիր՝ Հեննէս զերզըս յարմարեմ:
Դէպ ի քաղաքն աստուածակոխ՝ առնէր տանէր հովն զիս:

Ձեռագրի էջ 93-94

Տաղ ի վերայ Սուրբ Գողգոթային ի գոյն՝ որ ասէ Գարունն եկեալ անուշ հովն:

Ի Գողգոթայ ի սուրբ լեառն՝ արդ ելցուք,

⁹ Շրնորհաձիւ:

¹⁰ Երգ քաղցրաձայն:

¹¹ Ուր Տէրն մեր ծնեալ եղաւ:

¹² Վանսըն:

¹³ Տապան:

¹⁴ Եռանդագին:

¹⁵ Տեառնըղբօր:

¹⁶ Սեղանին:

¹⁷ Գլխադիրն այն ցանկալին:

¹⁸ Սուրբ Յակօբեանց:

¹⁹ Հեռուստ:

²⁰ Շրնորհաբաշխ: Ձեռագրին մէջ եւս լուսաշաղախ բառին վրայ աւելցուած է տարբեր գիրով՝ շնորհաբաշխ:

²¹ Առփարեմ:

²² առ մեծ կու տայ գրման թուականը՝ 1807:

փրկչին մերոյ՝ Տարածման տեղըն տեսցուք.
 Նոյն փրկագործ՝ տեղւոյն դէմք մեր՝ փարեսցուք.
 արի՛ք արի՛ք ծունր եւ համբոյր ձօնեսցուք, ձօնեսցուք,
 զիսահակայ փոխան խոյն տէր՝ աստ զենաւ, աստ զենաւ:

Օձն ի ձողոյն՝ յանապատի՝ անդ կախեալ,
 եւ աստ Յիսուս՝ կեանք մեր խաչին բարձրացեալ.
 Տեսլեամք նորին՝ թիւնեալ բնութիւնս՝ առբուժեալ.
 արի՛ք արի՛ք ծունր եւ համբոյր ձօնեսցուք, ձօնեսցուք,
 զի Յիսուս փրկիչն կենաց մեզ դեղ կազմեցաւ, կազմեցաւ:

Արեւ լուսին՝ խաւարեցան՝ մթագին,
 երբ մահ լուծաւ՝ ի լոյս դարձան փութագին.
 Րոտեալ սրգով՝ լայր մայրն տեառն՝ տրտմագին.
 արի՛ք արի՛ք ծունր եւ համբոյր ձօնեսցուք, ձօնեսցուք,
 զի զէտ Նոյի՝ տէրն աստ արբեալ մերկացաւ, մերկացաւ:

էից ստեղծողն մարդացեալ չարչարեալ,
 ըզտեսողաց՝ գրեալսն համայն կատարեալ.
 Սկզբնահօրն՝ մեղքն յինքըն առեալ եւ ջըրեալ.
 արի՛ք արի՛ք ծունր եւ համբոյր ձօնեսցուք, ձօնեսցուք,
 զի կող տեառն վասն Նւայի աստ բացաւ, աստ բացաւ:

էղեւ կամօք՝ արարչին իմ անդ դիմել,
 Հէննէս (լիմգառ)²³ թւոյն զուխտ մեր կատարեալ,
 եւ զհոգեւի սուրբ շնորհսըն վայելել, վայելել,
 զի կենարար՝ պարգեւ մեզ աստ բաշխեցաւ, բաշխեցաւ:

Ձեռագիր էջ 94-95

**Տաղ ի վերայ Սուրբ Ծննդեան որ ի Բերդէմ. երգի որպէս
 Արեւս առնեն երթամ իմ սիրուն ի յաշխարհ օտար:**

Իսկ դու ընտիր քաղաք գովելի, ի Դաւթայ շինեալ, Ազնիւ.
 Փոքրիկ քանակութեամբ՝ ցանկալի գահոյն ձեւացեալ.
 Նոր սքանչելիք ի քեզ գովելի՝ ահա արդ յայտնեալ, Ազնիւ.
 ուրախ լե՛ր եւ ցնծա՛ յարաժամ, քաղաք պատուական,
 բախտաւորեալ եղեր՝ աննման քաղաք տիրական:

Օծեալ տէրն յայրի քում, գովելի ի կուսէ ծնեալ, Ազնիւ.
 բանաւորացըս հացն՝ ցանկալի, ի մըսրի եղեալ.
 Տուն մսոյ իսկ Բէթլէհէմ, գովելի խորհուրդով կոչեալ, Ազնիւ.

²³ Լիմգառ = 1805:

ուրախ լե՛ր եւ ցնծա՛յ յարաժամ, քաղաք պատուական,
բարուոյ դիպեալ եղեր՝ աննման քաղաք տիրական:

Աստղըն լուսապայծառ՝ գովելի յերկնուստ ցոլացեալ, Ազնիւ,
եւ երեք թագաւորք ցանկալի ի տարուստ եկեալ.

Րամբ հրեղէնք ընդ հովուաց՝ գովելի փառքս վերերգեալ, Ազնիւ,
ուրախ լե՛ր եւ ցնծա՛յ յարաժամ, քաղաք պատուական,
բախտաւորեալ եղեր՝ աննման քաղաք տիրական:

Էին շնորհն՝ ի քեզ գովելի ցարդ եւս կայ փայլեալ, Ազնիւ,
ո՛չ մեռանին մանկունքդ ցանկալի մինչ ցերեսնամեալ.

Սիրավառ ուխտաւորքդ՝ գովելի հեռուստ միշտ դիմեալ, Ազնիւ,
Հէննէս (առ մեծ) թուոյս՝ յարաժամ լինիմ երգաբան,
Կարօտեալ սուրբ շնորհացդ՝ աննման տեղւոյն տիրական:

Ձեռագրի էջ 95

**Տաղ՝ ի վերայ փրկագործ չարչարանաց սուրբ Տեղեացն, ի գոյն
որ ասէ Ի հրճուանաց ի բաց դարձիր, ո՛վ անձն իմ, զի լուայ
թէ սիրելիմ իմ տխրեալ է:**

Ի ծոցոյ Հօր՝ միաժինըն՝ խոնարհեալ, Կրկնէ,
ճշմարտապէս՝ անճառաբար մարդացեալ,
Ներօղ կամաւ՝ ըզչարչարանս՝ յանձն առեալ, Կրկնէ,
Այնու զպատիժ նախաստեղծիցըն բարձեալ:

Օղամանեակ՝ փուշ պսակաւ՝ պըսակեալ, Կրկնէ,
եղեգն ի ձեռն՝ զանձամբն կարմիր ձորձ արկեալ:
Տիպ արքային կճեայ սեանըն՝ նստուցեալ, Կրկնէ,
այնու ըզփուշ՝ մեր անիծիցըն բարձեալ:

յԱյն միւս սիւնն եւ ձիթենւոյ ծառն կապեցեալ, Կրկնէ,
յերիցս բանտեալ, ի չար Հրէից՝ նախատեալ,
Րամբ զհանդերձսն՝ մերկեալ վիճակ առ արկեալ, Կրկնէ,
որով զամօթ նախաստեղծիցըն բարձեալ:

Էրկնային զօրքն՝ երկրպագմամբ՝ սարսափեալ, Կրկնէ,
ակնարկութեան՝ տեառն հրամանին՝ ըսպասեալ:
Սարսեալ ահիւ՝ համբերութիւն՝ յոյժ ապշեալ, Կրկնէ,
ծանեալ թէ այնու՝ ազգ մարդկան լինի փրկեալ:

Էրկրպագցութե՛ն եւ մեք սոսկմամբ՝ զուարճացեալ, Կրկնէ,
Հրաշալի սուրբ տեղեօք դէմք մեր առփարեալ.

Հէննէս զերգս այս (լեմծառ)²⁴ թուոյս յարմարեալ, կրկնէ.
Տարուստ իբրու՝ զփափագ սրտիս՝ լցուցեալ:

Ձեռագրի էջ 96

Տաղ ի վերայ սուրբ Պատանատեղոյն

Ի սուրբ խաչէն աւաղ ի վայր իջեալ,
ի Յօսեփայ բազկաց բազմեալ,
սուրբ կտաւօք՝ աւաղ՝ եղեւ պատեալ.
Յիսուս փրկիչ կենարար մեր՝ աւաղ՝ կեցուցիչ մեր:

Հրաշալի յոյժ՝ աւաղ ահեղական,
պատանատեղին՝ լուսածորան,
յոր պատեցաւ՝ աւաղ մեռելանման.
Յիսուս փրկիչ կենարար մեր՝ աւաղ կեցուցիչ մեր:

Էրկինք լ'երկիր՝ աւաղ՝ զարհուրեցան,
եւ պակուցեալ՝ յոյժ ապշեցան,
զինքեանց ստեղծողն՝ պատեալ տեսան.
Յիսուս փրկիչ կենարար մեր՝ աւաղ՝ կեցուցիչ մեր:

Նիրհէ մահուամբ՝ աւաղ՝ որպէս ի քուն,
էիցս պահօղն՝ աւաղ՝ անքուն,
ըզմեզ փրկեալ՝ աւաղ՝ անմեռ մահուն.
Յիսուս փրկիչ կենարար մեր՝ աւաղ՝ կեցուցիչ մեր:

Նըստեալ կանայք՝ աւաղ լալով ողբան,
իբր ըզմեռեալ՝ ըզնա սրգան,
զցնծումն բնաւից՝ աւաղ՝ անտխրական.
զՅիսուս փրկիչ կենարար մեր՝ աւաղ՝ կեցուցիչ մեր:

Էր Տիրամայրն՝ աւաղ՝ ողբաւորեալ,
հանդէպ որդւոյն՝ ուշաթափեալ,
մինչ անդանօր՝ աւաղ՝ եղեւ պատեալ.
Յիսուս փրկիչ կենարար մեր՝ աւաղ՝ կեցուցիչ մեր:

Էրամբ հրեղէն՝ աւաղ՝ զօրաց անդ կան,
սպասաւորեալ սարսափական,
օրհնեն ահիւ՝ աւաղ՝ փառատրական.
զՅիսուս փրկիչ կենարար մեր՝ աւաղ՝ կեցուցիչ մեր:

²⁴ Ապահովաբար ընդօրինակութեան սխալ. քանի որ *լեմծառ* հաւասար է 1837 թուականին – անկարելիութիւն մը: Կը կարծենք որ պէտք է ըլլայ *լիմգառ* = 1805:

Սոսկմամբ համբոյր աւաղ՝ արտասուական,
 ձօնեմք տեղւոյն՝ այն սրբազան,
 փառք այնմ որ զմեզ՝ աւաղ՝ արար արժան,
 իւրոյ սրբոյ տեղւոյն տեսլեան,
 բայց արդ հեռի աւաղ՝ կամ կարօտեալ,
 (առ մեծ) թուոյս՝ Նօտարս յետնեալ:

Ձեռագրի էջ 97-98

Տաղ ի վերայ կենսատու սուրբ Գերեզմանին, երգի որպէս Իմ աննման յոյժ գովելի, արարեր զիս ողորմելի:

Ի ծունկս անկեալ՝ արտասուելով,
 սըրտիւ զըղջմամբ՝ հառաչելով,
 սուրբ Գերեզման տեսուն գնալով.
 արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

Ներ տապանի՝ թաղմամբ տքնեալ,
 երեքօրեայ փառօք յարեալ,
 զկնիք դրանն՝ անլոյծ պահեալ.
 արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

Օրինակ այսմ՝ եղեալ Յովնան,
 որ երեք օր՝ ի փոր ձրկան
 մնաց կենդանի՝ անապական.
 արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

Տեսուն Յիսուսի՝ սուրբ գերեզմանն
 է՛ մշտապէս լուսածորան,
 վէմ հրեշտակին կայ առ դրանն.
 արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

Ահեղ փառօք՝ է՛ սոսկալի,
 արեգական նման՝ փայլի,
 հրեշտակք անդէն անմեկնելի.
 արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

Րամից ազգաց՝ է՛ պատուեցեալ,
 անմահութեան հոտով լրցեալ,
 դիմօղքն շնորհիւ են լիացեալ.
 արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

է մեզ քաւիչ եւ կենսատու,

պէս պէս շնորհաց՝ պարգեւատու,
սրօքէք անդ կան միշտ ըսպասու,
արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

Սիրոյ նորին եմ սիրահար,
Հէնէս զերգըս՝ շարեալ յարմար,
(ռամեծ) թուոյս՝ որ կամ ի տար.
արի՛ք երթամք, արի՛ք յերկրպագութիւն:

Ձեռագրի էջ 98-99

(Շար. 1)

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍՔ

Մարդ արարածը բան մը կ'արժէ միայն այն ատեն՝ երբ զինք անկարելի է գնել:
Մէկ պարագայի միայն կարելի է կնոջ մը քար նետել, եթէ... քարը թանկարժէք է:
Շատեր իրենց երիտասարդութեան սխալները կը կրկնեն մինչեւ խոր ծերութիւն:
Անկասկած ծիծաղը առողջարար է բոլորին, բացի անկէ՝ որուն վրայ կը խնդան:
Անշուշտ կարելի չէ քիչ ծափահարող ձեռքերուն զարնել:
Երբ մեր սեփական թերութիւնները շատ են, դժուար թէ մենք կարենանք տեսնել ուրիշին արժանիքները:
Միայն լեզուով մարդ կրնայ իր ոյժերէն աւելի ծանրութիւն վերցնել:
Նախընտրելի է համը ըլլալ, քան թէ ստախօս:
Զօրաւոր կամ յիմար մարդիկ են միայն որոնք ճշմարտութիւն կ'ըսեն:
Գայլը հովուին շուտեր, որպէսզի հօտը դարձեալ բերէ:
Տգէտը միայն տգէտին կը յաղթէ:
Դժբախտաբար, մեր յաջողութիւններուն հետ ամենադժուար հաշտուողները՝ մեր բարեկամներն են:

ԳՐԱԿԱՆ**ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՍ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ****ՎԱՏԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ**

(Խօսուած մահուան տասնամեակին առթիւ 2 Ապրիլ, 1955-ին)

Հանդիսաւոր գիտակցութեամբ եւ հրճուանքով մը, որուն խորքը հիացում կը կազմէ, եկեր ենք այս իրիկուն՝ մեր յարգանքի տուրքը բերելու զմայլելի բանաստեղծ Վահան Թէքէեանին- անոր մահուան տասնամեակին առիթով- որ ոչ միայն մեր՝ այլ միջազգային գրականութեան մեծագոյն դէմքերէն կրնայ նկատուիլ, ապահով հպարտութեամբ:

Հին ժողովուրդներէն Յոյներն ու Հռովմայեցիները բանաստեղծները կը նկատէին աստուածաշնորհ անձնաւորութիւններ, որովհետեւ անոնց երգը հաճոյ էր աստուածներու եւ անոնք իրենց մահէն ետք անմահներու կարգին կը դասուէին: Արդի մեծ ազգերու մօտ գրչի բանուորը փառքն է իր ժողովուրդին: Մեր մէջ անիկա երգիչն է ժողովուրդի ցաւին ու տառապանքին, իր արիւնը ի հարկին բաժակ-բաժակ սրսկելով անոր խորհուրդի սեղանին վրայ:

Կ'ըսեմ այսպէս, որովհետեւ աղերս մը կայ մեր քնարերգութեան, մեր յեղափոխութեան եւ բազմաղէտ մեր ժողովուրդի կեանքին միջեւ: 1896-ի աղէտը միայն ֆիզիքական կորուստ մը չբերաւ մեզի, այլ մեր մտքին վրայ ունեցաւ իր խորունկ անդրադարձը:

Սիամանթօ այդ օրերու հոգեկանութենէն պիտի յօրինէր արուեստի իր թեզանը, հեռարձակ մոռլլ, համատարած կրակէն ու արիւնէն շիկացած երիզներով համադրելով նոր դժոխքը, իր առջեւէն կերոններով «Հոգեվարքի եւ Յոյսի Զահերը»: Զարդերու մըղձաւանջին տակ, հայ աշխարհը ան պիտի տեսնէ արիւնի հանդէսի մը մէջ, եւ անկէ անդրադարձող զարհուրանքն ու ահաւոր զայրոյթը՝ արեան անձրեւի պիտի վերածեն այդ եզեկէլեան տեսանողին բառերը:

Վարուժան, ներհուն փառաբանիչը մեր պատմութեան, այդ դժոխքէն պիտի կերպագրէր իր գործը, շեփորելով անմահ բաբախումները «Յեղին Սիրաին»: Քրմական մատներով անցեալի խորերէն վերբերելով ինչ որ կար անմահ եւ գեղեցիկ՝ մեր ժողովուրդէն:

Վերջին շրջանի մեր այս երկու մեծ քերթողներու անուան կը կցուի՝ անունը Վահան Թէքէեանի, որուն ստեղծագործութեան մէջ կարելոր մուտք մը կը գրաւէ այդ աղէտը: Աւելին՝ ճակատագիրը Թէքէեանին վերապահեց անդարման սուգը այդ աղէտի յետնագոյն վարագոյրին, զոր անիկա կերպագրեց «Կէս Գիշերի» մը խորհուրդով գրքի մը մէջ, որուն անուան կէսը կը սկսի այդ գիշերէն, գալու համար արշալոյսին փառքին:

ԳՈՐԾԵՐ.- Թէքէեանէն հայ գրականութեան ժառանգ կը մնան գլխաւոր հինգ տաղարաններ, «Հոգեւ», «Հրաշալի Յարութիւն», «Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս», «Մէր», եւ «Տաղարանը», եթէ չհաշուենք «Հայերգութիւն»-ը, որ ծաղկաքաղ մըն է մեծաւ մասամբ վերոյիշեալ հատորներէն: Քառասունէ աւելի տարիներու հոլովոյթին ընդմէջէն այս

տաղարաններէն իւրաքանչիւրը կը կազմէ մէկ երեսը իր հոգիին:

«Հոգեւ» հատորին մէջ կայ իր առաջին երիտասարդութիւնը, օծուն խորհուրդով եւ ոռմանթիք զգացումներով, ինչպէս է ըլլալ պարտքը առաջին բխումներուն: Հակառակ այս հանգամանքին ան մեզի կը բերէ հոգիի մը քաղցր հոծութիւնը եւ տեսակարար կշիռը իր էութեան:

Հատորը մեզ կը զարմացնէ իր կանխահաս տրտմութեամբ, թախիծ մը որ կը տարբերի մեր քերթողութեան դասական դարձած զգայնութենէն, որուն շքեղ նմոյշները եղան մեր ոռմանթիքներու տաղարանները: «Մէկ կաթիլ արցունքը ծով է» կ'ըսէ մեր ժողովուրդը, հաւանաբար այդ կաթիլը շինող ցաւերուն ընդարձակութիւնը թելադրելով: «Հոգեւ» հատորին մէջ կայ այդ թախիծը, հակառակ իրմէ ծորող մատաղատի պայծառութեան:

«Հոգեւ»-ուն մէջ կայ իր ամէկոտ ու տրտմայեղց մենութիւնը, տեսակ մը նարկիզականութիւն գուցէ, ուր ան կը հեռագգայ լքումը իր ապագային: Ինչ որ գալիք տաղարանները պիտի կազմեն, կայ հոս իբր ներգոր տոկունութիւն եւ նախատարր:

«Հրաշալի Յարութիւն»-ին մէջ Թէքէեան կը գտնէ լիութիւնը իր տաղանդին եւ խորութիւնը իր հոգիին: «Հայրենի գրոյցներ» վերնագրուած բաժինը, ծփուն ու խուսափուկ բայց նոյն ատեն ամրաքանդակ արուեստով մը, մեր պատմութեան ամէնէն սովորական ասումները կը բարձրացնէ ինքնատիպ ու շլացիկ պատկերներու:

Կա՞յ մեր քնարերգութեան մէջ քերթուած մը, որ տայ մեր ցեղին ճակատագիրը, խորհուրդը, անմահ սպասումը, որքան **Գեղօն Սօսեաց անտառին**: Կա՞յ աւելի տպաւորիչ պատկեր մը քան **Վանայ տառելիին** եւ **Կախէթի գիւղին** նուիրուած տողերը, ուր ամբողջ երկիր մը, ամբողջ պատմութիւն մը, ամբողջ ողբերգութիւն մը եւ ոսկեդար մը կը մնան ընդմիջտ բեւեռուած: Բազմաշիղ այս թափառականը պիտի երգէ տակաւին բնութիւնը, զերծ զեփիւռներու, լճակներու եւ սոխակներու սովորական հանգերգէն, ան հոն պիտի դնէ հոգեկան դաշտանկար մը, նոյնացած իր հոգիի գոյնին: Ան պիտի բերէ տակաւին նոր երգը յոյսին: Առանց անոր իմաստի պիտի չելլէին մեր աննուաճ կարօտը դէպի երջանկութիւն, ազատութիւն, մեծութիւն եւ գեղեցկութիւն, որոնք բառ ըլլալէ առաջ մեր սիրական մեռելներն են մեր ներսը թաղուած, որ զիրենք պիտի արձակէ իրենց պատանքներէն:

«Հրաշալի Յարութիւն»-ին մէջ այն քերթուածները՝ որոնք պարագայական իրենց նկարագրով յաճախ անտարբեր կը թողուն ընթերցողը, անոնք սիրելագոյնները կը մնան իրենց հեղինակին, անոնց բացառիկ անձնականութեանը համար: Անոնք կրնան լուսաւորուած իրողութիւններ դառնալ, եթէ մենք պատրաստուած ձեռնարկենք անոնց ընթերցումին: Անոնք պիտի պարզուին, պիտի խորանան ազատուելով կամաւոր ու եղերական մշուշէն: Նոյն այս մեթոտը փորձուած է Ռենպոյի, Մալարմէի եւ Վերլէնի կարգ մը քերթուածներու վրայ եւ տուած սխալի գեղեցկութիւններու արդիւնք մը:

Հեղինակը կը խոստովանի իր հատորի վերջաւորութեան՝ թէ հատորը լեցնող քերթուածներու մէջ կը պակսի հոգիի եւ նիւթի միութիւնը, բայց կ'ըսէ թէ ինքը ջանացած է երկու խումբերու՝ անձնական ու հանրային՝ վերածելու զանոնք, որոնք այսպէս կը կազմեն իր հոգիին երկու երեսները, որպէսզի երբ մէկ երեսին զարնեն, կարենայ դարձնել իր միւս երեսը: Թանկագին այս վկայութիւնը լոյս մըն է նաեւ մեզի համար, որպէսզի կարենանք տեսնել իր տողերու ետին այն՝ ինչ որ ինքը խուսափած է ըսել:

«Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս» հատորին մէջ բանաստեղծը գրած է ողբերգութիւնը մեր երկրի, որ կը կոչուի Հայաստան: Այսօր այս բառը մեզի համար պարպուած է

իր խորհուրդէն եւ գեղեցկութենէն, երբեմն մեր օրերու ամենէն ուժգին զսպանակը՝ այժմ լքուած աստուծոյ մը պէս մէկդի դրուած է: Մենք այժմ զիրար բզկտելու համար միայն կը դիմենք անոր անուանումին: Ոչ մէկ ժողովուրդի վիճակուած է հոգեկան այս թշուառութիւնը, երբ մանաւանդ նկատի ունենանք թէ մենք ինչե՛ր չենք տուած անոր: Անարդարօրէն եւ անարգօրէն մորթուած մեր ժողովուրդի տարրերէն Թէքէեանը հանած է իր այս գործը:

- **Յարութեան շունչն է անա ջարդովոտոր ազգդ իմ.**- կա՞յ ազգայնական մեր քնարերգութեան մէջ քերթուած մը տաղաւարէ մեր սպասումը այնքան յանկուցիչ ու մեծ, պարզ ու գեղեցիկ, մօտեցնելով զայն իր հոգիովը մեր եկեղեցւոյ Յարութեան շարականներուն:

«ՍԷ» հատորով մեզի կը տրուին այն քերթուածները, որոնք գրուած են բանաստեղծի ամենէն դժնդակ տարիներուն, 1895-ը եւ 1915-ը իրենց սարսափներով կը բռնանան մեր ջիղերուն, բայց բաղդատելի չեն 1922-էն վերջ եկող մեր անբուժելի լքումին: Որովհետեւ միւս աղէտներու ետին մենք միամիտ եղանք ենթապարելու միշտ բարիքի եւ խաղաղութեան աշխարհ մը: «Որբերուն», «Մութ ժամեր», սիրային ու անձնական քերթուածներ, անսփոփ թշուառութեան եղբերգութիւններ են անոր՝ որ հեռու իր երազներէն, օտար ոստանի մը մէջ, տարիքի աշունի հովերուն եւ կեանքի ցաւերուն ներքեւ տարաւ իր օրերը ու յօրինեց իր «ՍԷ»-ը, որ սէրն է մեր ցեղին եւ անոր արժէքներուն: Ներշնչումի խորութիւնը Թէքէեանի մէջ շրջուած գագաթ մըն է, ոչ թէ դէպի վեր կարկառուող, այլ դէպի յատակը լայնցող: Ատիկա իր թաղուած անձնականութիւնն է, զայն ընդգրկելու համար չի բաւեր աչքին ընթացիկ ոյժը: Այդ է պատճառը անտարակոյս որ իր գործը տակաւին շատերուն համար կը մնայ չվերբերուած իրողութիւն մը, անթափանց ու անհաղորդ՝ նոյնիսկ երկրորդական աստիճանի վրայ:

ԻՄԱՅԱՊԱՆՏ ՔԵՐԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԷՔԷԵԱՆ.- Իմացապաշտ քերթողութիւնը կը հպատակի ամէն բանէ առաջ յստակութեան պահանջքի մը, երբ բանաստեղծին գործը մեզի կը ներկայանայ իր յուզումներով, կսկիծներով, պատկերներով եւ մեզ կը տպաւորէ իր քնարական շքեղանքին չափ նաեւ իմացական խորութեամբ եւ բարձրութեամբ:

Վահան Թէքէեան իմացապաշտ բանաստեղծ մըն է որովհետեւ իր քերթողութեան մէջ գերակշիռ տարրը ոչ գոյնն է ինչպէս է, պարագան Զրաքեանի, Զօպանեանի, եւ Մեծարենցի քով, ոչ ալ գերադրուած յուզականութիւնը: Պէշիկթաշլեանի եւ Դուրեանի, այլ ընթերցողը խորհրդածելու մղող հոգեկան փորձառութիւն մը. դանդաղօրէն իւրացուած, այլափոխուած աշխարհ մը, դառնութեանց հնոցէն կաթիլ մը ոսկիի պէս, բիրեղացած, թանկ ու պաղպաջիւն: Ամէն քերթուած իր մէջ անցեալ մը եւ ներկայ մըն է նոյն ատեն:

Ափ մը հողին առջեւ Վարուժան իր զգայնութիւնները պիտի տարազէ շքեղ, շրջանող պատկերներով, որոնք իր ոգեկոչական հզօր տուրքերով կը տպաւորեն մեր երեւակայութիւնը: Այս ստորոգելիներով ղեկավարուած կառույց մը կը խօսի մեր աչքերուն, մեր ականջներուն, կը պարուրէ մեր ջիղերը, ինչպէս հեղեղ մը, մեզ խռովքի մատնելու չափ:

Գերուած հայ աղջիկներու քարիւղով բռնկումի պատկերին առջեւ («Պարը»), Սիւսանթօ կը ջանայ լայն կերպով լուսաւորել տեղը, պահը, դերակատարները պոռթկալով իր զայրոյթը, եւ բանալով վարագոյրը հոգեվիճակներու, արագ յաղթագնաց բառերու մէջէն, որոնք նոյն ատեն զարհուրելի պատկերներ են ֆիզիք տարրերով թելադրական: Երկուքին մէջ ալ փորձառութիւնը մարմին դառնալու ատեն պիտի

չայցուի իմացական հեղանիւթէն: Վահան Թէքէեանին միայն տրուած է մեր քնարերգութեան մէջ զայն նուաճել ինքնատիպ թէքնիքով մը:

Ամէն մարդ կնիքին տակն է իր խառնուածքին, Թէքէեան չի գոհանար ջիղերու սարսուռով եւ զգացումները կ'ենթարկէ ուղեղային տարրալուծման եւ ապա կառուցումի: Անիկա բառերով չի մտածէր ինչպէս սովոր է ընելու Զրաքեան, չի շփոթեր նոյնպէս խորհուրդը մտածումին հետ, ինչպէս կ'ընէ Վարուժան: Թէքէեան իմացապաշտ խառնուածք մըն է, իմաստներուն բեռը կարծես կը ճնշէ իր բառերուն, եւ անոնք կ'անշարժանան, կը խորանան:

Բառերու զգայարանքը ունի ան, եւ ասիկա փաստն է ազնուական զգացումներու ու խառնուածքի: Թող կանչուի Թէքէեան պատմելու ամենէն խժդուժ եղեռնը աշխարհի, իր բառերը պիտի գիտնան պահել իրենց սգաւոր ու պարզ լրջութիւնը: Բառերը դէմքն են մեր հոգիին:

Թէքէեանի գործը գերծ է հռետորութենէ, մեր քերթողներուն մեծ մասի այս մեղքը գրեթէ գոյութիւն չունի իր մօտ, եւ ի՛նչ ողբերգութիւն, որ այս առաքինութեան ան կը պարտի իր ուշ գնահատուիլը: Թէքէեան չ'ուզէր ամբոխին իջնել, խոր հաւատք ունի իր արուեստին վրայ, նոյնիսկ «Կէս գիշերէն մինչեւ Արշալոյս»-ի նման գետիններու վրայ գիտցած է չափ դնել իր զգացական կամ բառական հեղեղին:

Թէքէեանի մէջ շատ խոր է ազգայնական զգացումը, իր սերունդի նեարդերուն հիւսուած այդ հոգեվիճակը: Մեծ ու հարազատ է իր յղացքը այս տեսակէտով: Հայրենիքն ու հայ ոգին կը լեցնեն զինքը, խանդաղատանքով եւ հաւատքով, որուն «բունին գորշ մոխիրէն հրափայլող» կայծերը լոյսն են իր հոգիին:

Իր մէջ խոր է նոյնպէս սիրոյ զգայարանը, որ մեր վաղամեռ քերթողներու մէջ հասած է մեծվայելուչ ձեւերու: Թէքէեանի մօտ այդ զգացումը կ'անդրադարձէ երկու երանգներ, քնարական եւ տաղերգական, որոնց մէջ բաբախող շունչը թարմութիւնը, իմացապաշտ խառնուածքը, մշուշուած անուշ գոյով մը, բիւրեղ ու յստակ, որոնցմէ հոսող խռովքը՝ իր հասունութեամբը հովանաւոր, խոր է ու մարդկային, համակ գուրգուրանք բարեկամական ու քաղցր:

Թէքէեանի մէջ կայ պոպուլեարկանութիւնը որ ուրիշ ասելի եւ անասելի շատ մը բաներու կարգին՝ է մանաւանդ տաժանքներու բեռը կրելու հպարտութիւնը եւ զայն սիրելի ընելու նորագիւտ կարօտը, որուն ասեղներուն՝ արուեստագէտը գիտէ բանալ իր ջիղերը, մթին դաշնակութիւններու, առնչութիւններու, տիղմին, մեղքին, հաճոյքին եւ անոնց ստրջանքներուն ընդմէջէն: Թէքէեանը չէ ապրած Պոտլէրի կեանքը, չէ ունեցած անոր մեղքերը, բայց ապրած է իր գործել չհամարձակած մեղքերուն եւ ունեցած է արժէչափեր՝ որոնք իր գործին կարգ մը երեսները մօտ կը բերեն Պոտլէրին: Անիկա մեր գրականութեան Պոտլէրն է:

ԻՐ ՏԵՂԸ ՄԵՐ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. Ոչ ոք սիրեց արուեստը իրեն չափ, եւ տառապեցաւ անոր կատարելութեան ի հաշիւ: Իր գործը խորունկ է անձնական ու մարդկային: Հակառակ իր վերապահ ու հեկնող նկարագրին, իր մէջ ի յայտ կու գայ յաճախ ցասումի, ընդվզումի զգացումը, դառն ու բաբախուն:

Իր ոճին մէջ կայ ցոլքը, կնիքը ցեղային ոճին: Ոճը մեր մատուցներուն, խաչքարերուն, տաճարներուն, ինքնամիոփ, ժուժկալ, յստակ, բայց քաղցր տրտմութեան մը միաստիքին մէջէն:

Իր ոճին մէջ կայ ցոլքը մեր ցեղային պատկառանքին, մեր հարսերուն, մեր աղջիկներուն, հաւատքը մեր տարեցներու առաքինութեան, որոնց սիրտը աննուաճ աղբիւրը

եղաւ, դարուց ի դարս, մեր սիրոյն եւ ոյժին:

Իր մէջ կայ արեւելքը, խռովիչ ու մռայլ, որ մեր քերթողներու քով չէ գտած իր վայել արտայայտութիւնը, բացի Նարեկացիի փունջ մը աղօթքներէն: Արեւելքը միայն հեշտանք չէ, մեր գրականութիւնը հազիւ թէ հասկցած է դարաւոր լրջութիւնը արեւելքի մեհեանին: Ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ թէ լոյսն ու խորհուրդը արեւելքէն կը բխին:

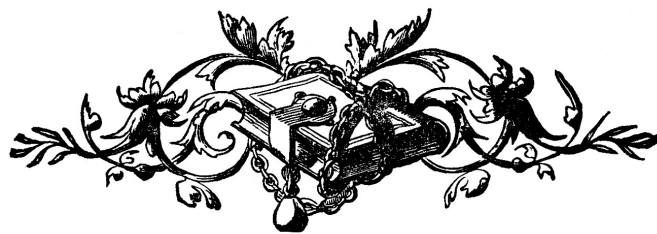
Իր մէջ կայ տակաւին արեւմուտքը, մտածման, լրջութեան, կորովի, կառուցման արու տուրքերով:

Իր մէջ կայ մեր ցեղին մղձաւանջը լիութեամբ մը, որ չվիճակուեցաւ մեր միւս մեծ քերթողներուն, որոնք յոյսին ու երազին չմթագնող էջերուն վրայ գոցեցին իրենց նիզակախոց աչքերը:

Իր մէջ կայ մեր ցեղին ստոյիկ բայց պարկեշտ արիութիւնը, հպարտութիւնը, լայնութիւնը եւ տրտում արհամարհանքը բոլոր անոնց նկատմամբ՝ որոնք զինքը չկրցան հասկնալ: Բայց այս բոլորը փաթեմած թախիծի մը վերարկուն մէջ պտտեցուց ան ոստանէ ոստան, յաճախ ուրիշներու անպարկեշտ աչքերէն պահուած արցունքներով ստիպուեցաւ լուալու իր վէրքերը, որպէսզի իր հոգիին կտաւը մնար միշտ սպիտակ ու գեղեցիկ: Ու այսպէս մաքրուած ու ամբողջ՝ մտաւ ան իր երկրորդ կեանքէն ներս եւ մեր հոգիներուն մէջ: Հայ գրականութեան ժառանգ մնացած իր գործը, ազամանդի մը տոկունութիւնն ու գեղեցկութիւնը ունի, ժամանակը պիտի չկրնայ փշրել զայն, ընդհակառակն տարուէ տարի աւելի պիտի շողացնէ անոր այնքան խորունկ արուեստով ու վայելչութեամբ տաշուած երեսները, գալիք սերունդներու հոգիին ու հիացումին դիմաց:

(Արտատպուած՝ «Զարթօնք» օրաթերթէն,

ԺԸ տարի, թիւ 160 (5163), 161 (5164), 162 (5165), 6-8 Ապրիլ, 1955)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ**ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ****ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ԹԱԳՈՒՀԻ ՄԵԼԻՍԵՆԴԸ**

Երուսաղէմի հայազգի թագուհի Մելիսենդը (1131-1153) եղել է համընդհանուր ճանաչման ու սիրոյ արժանացած առաջնորդ: Թէ՛ եկեղեցին, եւ թէ՛ թագուհու ենթակաները նրան համարել են խոհեմ կառավարիչ: Մելիսենդի գահակալութեան օրօք Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութիւնը նոյնպէս վայելել է թագուհու բացառիկ հովանաւորութիւնն ու աջակցութիւնը:

Մելիսենդը Երուսաղէմի արքայ՝ Պոլտուին Բ-ի եւ Մալաթիայի հայ իշխանուհի Մորֆիայի աւագ դուստրն էր: 1129 թ. Հոգեգալստեան տօնից առաջ, նա ամուսնացել էր Անժուի դուքս Ֆուլքի հետ, որին Պոլտուին Բ-ն խոստացել էր փոխանցել իր գահը՝ անսահմանափակ իշխանութեամբ:

Երբ 1130 թ. ծնւում է Մելիսենդի անդրանիկ որդին՝ ապագայ Պոլտուին Գ-ն (1143-1162), Պոլտուին Բ-ն միջոցներ է ձեռնարկում, որպէսզի իր մահից յետոյ դուստրն ունենայ կառավարման իրաւունք:

Մէկ տարի անց արքան ծանր հիւանդանում է եւ, հակառակ դուքս Ֆուլքին տրւած իր խոստման, թագաւորութիւնն ամբողջութեամբ չի փոխանցում իր փեսային, եւ կառավարմանը մասնակից է դարձնում նաեւ Մելիսենդին ու նրանց փոքրիկ որդուն՝ Պոլտուինին՝ ներդնելով թագաւորութեան միասնական կառավարման մոդելը¹: Պոլտուին Բ-ն իր թոռանը յայտարարում է ժառանգորդ, իսկ Մելիսենդին՝ մանկահասակ արքայազնի միակ խնամակալ:

12 տարի թագաւորելուց յետոյ՝ 1131 թ. Պոլտուին Բ-ն մահանում է՝ հոգին աւանդելով իր փեսայի եւ Մելիսենդի բազուկների մէջ²: Նոյն թուականի Սեպտեմբերի 14-ին տեղի է ունենում Ֆուլքի ու Մելիսենդի թագադրութիւնը. նրանք գահ են բարձրանում որպէս համակառավարողներ:

Զհամակերպուելով համատեղ թագադրութեանը՝ Ֆուլքն սկսում է դաժանօրէն վերաբերուել թագուհու նկատմամբ: 1134 թ. նա նոյնիսկ Մելիսենդին մեղադրում է անհաւատարմութեան համար՝ իբր թագուհին դաւաճանել է իրեն Յոպպէի կոմս Հիւկոյի հետ: Սակայն Երուսաղէմի Լատին Պատրիարքը եւ ազնուականութիւնը չեն հաւատում թագուհու դէմ նրա ներկայացրած մեղադրանքին, իսկ Հիւկոյի դէմ անյաջող մահափորձից յետոյ, որը վերագրում են Ֆուլքին ու նրա համախոհներին, թագուհու կողմնակիցները թագաւորին վերջնագիր են ներկայացնում: Դրանից յետոյ վերջինս դառնում է շատ զգուշաւոր եւ, առանց թագուհուն իրազեկելու, չի համարձակւում զբաղուել նոյնիսկ ամենաչնչին հարցերով³:

¹ Պալտուին Բ-ի նմանօրինակ կարգադրութիւնը Ֆուլքի ու Մելիսենդի ամուսնալուծութեան կամ խոր հակասութիւնների դէպքում ապահովելու էր իր դստեր ու թոռան թագաւորելու իրաւունքները:

² Սաւալանեանց Տ., Պատմութիւն Երուսաղէմի, էջ 368:

³ Նոյն տեղում, էջ 103-104:

Ի վերջոյ Ֆուլքն ու թագուհին հաշտուում են. 1136 թ. ծնւում է նրանց երկրորդ որդին՝ Ամորին (Երուսաղէմի թագաւոր՝ 1163–1174 թթ.): 1143 թ. որսորդութեան ժամանակ թագաւորը դժբախտ պատահարի զոհ է դառնում, որի մահը մեծ վիշտ է պատճառում Մելիսենդին:

Ֆուլքի մահից յետոյ նրանց աւագ որդին՝ 13-ամեայ Պոլտուինը, թագադրւում է մօր հետ՝ որպէս համակառավարիչ: Սակայն անշափահաս Պոլտուինը վարչական աշխատանքների նկատմամբ մեծ հետաքրքրութիւն չունէր, եւ մայրը դժկամութեամբ էր երիտասարդ արքային մասնակից դարձնում որոշումների կայացմանը:

Տիգրան Սաւալանեանցը թագուհու կառավարման մասին վկայում է. «...խոհեմութեամբ ու արդարութեամբ իշխանութիւն կը վարէր, միմիայն չափազանց փառասիրութեան ստգտանմբ⁴ հրաւիրելով իր վրայ: Այդ պատճառաւ երբ Պոլտուին չափահասութեան տարիք կը թեւակոխէ, թագունին կը դժկամակի⁵ իր ուղիին ձեռքը յանձնել կառավարութեան ղեկը, ինչ որ այնչափ անկարգութիւններու տեղի կու տայ»⁶:

Մելիսենդի ու նրա որդու յարաբերութիւններն աստիճանաբար բարդանում են: Պոլտուին Գ-ն 24 տարեկանում, համոզուած, որ կարող է ինքնուրոյն ստանձնել թագաւորութեան կառավարման ողջ պատասխանատուութիւնը, պահանջում է, որ Լատին Պատրիարք Արքեպիսկոպոս Ֆուլքն իրեն առանձին թագադրի Սուրբ Յարութեան տաճարում՝ առանց իր մօր: Պատրիարքը մերժում է, քանի որ այդ թագադրութեամբ Պոլտուին Գ-ն կը դառնար Սուրբ Երկրի միակ կառավարիչը:

Պատրիարքի մերժումից յետոյ՝ Զատիկի յաջորդ օրը, Պոլտուին Գ-ն անակնկալ կերպով հանրութեանը ներկայանում է թագով՝ առանց թագուհուն նախապէս տեղեկացնելու իր մտադրութեան մասին: Նրա արարքը կարելի է համարել ինքնակամ թագադրում:

Դեռեւս 1150 թ. մօր ու որդու միջեւ սկսուած լարուածութիւնն իր գագաթնակէտին է հասնում 1152 թ.: Նրանք համաձայնում են ստեղծուած ճգնաժամը լուծել Գերագոյն Կուրիայի (դատարան) օգնութեամբ: Քննարկումների արդիւնքում 1152 թ. որոշւում է, որ Պոլտուին Գ-ն պէտք է կառավարի թագաւորութեան հիւսիսում՝ Աքքոյում եւ Տիրոսում, իսկ Մելիսենդը՝ Նաբլուսում եւ Երուսաղէմում (ներառեալ՝ Յոպպէն): Պոլտուին Գ-ն համաձայնում է, չնայած, նա դժգոհ էր թագաւորութեան մասնատումից:

Որոշման ընդունումից մի քանի շաբաթ անց Պոլտուին Գ-ն սկսում է ներխուժել մօր թագաւորութեան տարածք. նա արագօրէն գրաւում է Նաբլուսը եւ առաջանում դէպի Երուսաղէմ: Մելիսենդը կրտսեր որդու՝ Ամորիի եւ միւս մերձաւորների հետ ապաստանում է Դաւթի աշտարակում: Պատրիարք Ֆուլքն աջակցութիւն է յայտնում թագուհուն եւ սկսում բանակցել Պոլտուին Գ-ի հետ, որպէսզի վերջինս դադարեցնի իր արշաւանքը: Սակայն Պատրիարքի ջանքերն ապարդիւն են անցնում: Իշխաններն ու Երուսաղէմի բնակիչները լքում են թագուհուն: Մի քանի օր անց Պոլտուին Գ-ի՝ Դաւթի աշտարակը գրաւելուց յետոյ թագուհին բանակցութիւնների արդիւնքում համաձայնում է Երուսաղէմը յանձնել որդուն, իսկ ինքը տեղափոխւում է Նաբլուս:

Այսպիսով՝ կարելի է արձանագրել, որ Պոլտուին Գ-ն ու թ տարուայ պայքարից յետոյ՝ 1152 թ. Ապրիլին ամբողջութեամբ ստանձնում է Սուրբ Երկրի կառավարումը⁷:

⁴ Ստգտանմբ – մեղադրանք:

⁵ Դժկամակել – դժկամութիւն ցոյց տալ:

⁶ Սաւալանեանց Տ., Պատմութիւն Երուսաղէմի, էջ 375:

⁷ Mayer E. H., *Studies in the History of Queen Melisende of Jerusalem* (Dumbarton Oaks: Harvard University, 1972), 166–169.

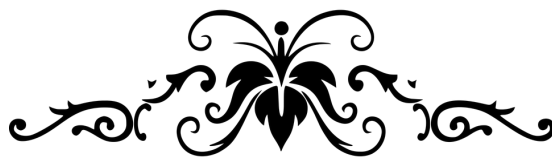
Մելիսենդ թագուհին մահացել է 1161 թ. Սեպտեմբերի 11-ին եւ թաղուել Աստ-լածամօր Վերափոխման եկեղեցում՝ իր մօր՝ իշխանուհի Մորֆիայի կողքին:

Իր գահակալութեան տարիներին Մելիսենդը բացառիկ դերակատարում է ունեցել Սուրբ Երկրում քրիստոնէական սրբավայրերի նորոգութեան, նոր եկեղեցիներ, վանքեր, մենաստաններ, ծերանոցներ կառուցելու, ինչպէս նաեւ մշակութային ու ճարտարապետական արժէքներ ստեղծելու գործում: 1138 թ. նա Բեթանիայում հիմնադրել է Սուրբ Ղազարի վանքը, որտեղ նրա կրտսեր քոյր Իվետան դարձել է վանքի արքայուհի⁸: Մելիսենդը իր ողջ կեանքում մշտական հոգածութիւն է ցուցաբերել Սուրբ Յարութեան տաճարի նկատմամբ. նախ հիմնանորոգել է այն, ապա, ընդարձակելու համար, աւելացրել է յարակից նոր շինութիւններ, տաճարը հարաւից օժտել խճանկարներով ու քանդակներով զարդարուած նոր մուտքով:

Մելիսենդ թագուհու հովանաւորութեամբ 1130-ական թթ. վերակառուցուել է Երուսաղէմի Սուրբ Աննայի եկեղեցին, որտեղ, գերութիւնից ազատուելուց յետոյ, հաստատուել է նրա կրտսեր քոյր Իվետան⁹: Եկեղեցիների ու վանքերի նորոգմանը զուգահեռ նա կառուցել է նաեւ հիւանդանոցներ եւ ուրկանոցներ. յիշատակման արժանի է յատկապէս Սուրբ Ղազարի հիւանդանոցը¹⁰:

Մելիսենդ թագուհին իւրապատուկ ուշադրութիւն է դարձրել հայ եկեղեցու գործունէութեանը Սուրբ Երկրում եւ ամէն կերպ աջակցել նրան: Երուսաղէմի հայկական թաղամասում, նաեւ թագուհու ֆինանսական աջակցութեամբ կառուցուել է Սրբոց Յակոբեանց Մայր եկեղեցին: Պատմիչները վկայում են, որ հայերը միշտ վայելել են թագուհու հովանաւորութիւնը եւ օգտուել նրա ազդեցութիւնից¹¹:

Մելիսենդ թագուհու մասին մեր պատմութեան աւարտին յիշենք լատին պատմիչ՝ Ուիլհելմ Տիրրոսցու վկայութիւնը. «Նա շատ խելացի կին էր, լիովին փորձուած պետական գործերի բոլոր հարցերում: Նա լիովին շրջանցում էր իր սեռին արհեստականօրէն վերագրուող թերութիւններն ու պատասխանատուութիւն կրում կարեւոր գործերի համար»:

⁸ Սաւաւանց Տ., Պատմութիւն Երուսաղէմի, էջ 1195–1196:

⁹ Folda J., “Melisende of Jerusalem: Queen and Patron of Art and Architecture in the Crusader Kingdom”, in *Reassessing the Role of Women as “Makers” of Medieval Art and Architecture*, Vol. 7, ed. Teresa Martin (Boston: Brill, 2012), 461–465.

¹⁰ Նոյն տեղում, էջ 473:

¹¹ Նոյն տեղում, էջ 469–470:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ**ՎԱՐԴԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ**

Երեւանի պետական համալսարանի Փիլիսոփայութեան պատմութեան եւ տեսութեան ամպիոնի հայցորդ

«ՎԱՍՆ ՀԱԻԱՏՈՅ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ»-Ի ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Ինչպէս ամէն տարի, այս տարի եւս, մեր Եկեղեցին մնայուն հաւատամքով, անզուգական Կոմիտասեան Պատարագով՝ իր հաւատաւոր եւ ոչ հաւատաւոր ներկայացուցիչներին հրաւիրեց հաղորդակից դառնալու հայ ազգի կեանքին, Աւարայրի քաջերի՝ պատմա-մշակութային ու կրօնա-աստուածաբանական նշանակութիւն ստացած տօնին: Կարծում ենք, սխալ չի լինի նախ հակիրճ ներկայացնել, թէ ովքե՞ր եւ որտե՞ղ էին, ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս եղաւ, որ նրանք իրենց հաստատուն տեղը գտան հայ ժողովրդի հերոսական պատմութեան մէջ եւ դասուեցին Հայ Առաքելական Եկեղեցու աստուածահաճոյ սրբերի շարքը:

Յայտնի է, որ այդ իրադարձութիւնների մասին ամենաընդգրկուն պատմական իմացութիւնը մեզ փոխանցել են ժամանակի պատմիչներ՝ Ղազար Փարպեցին եւ Եղիշէն: Վերջինիս ամենակարեւոր աշխատութիւնը, որը յաւերժացրել է նրան, կոչւում է «Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմի», գրուած Դաւիթ Մամիկոնեան երէցի խնդրանքով:

Ի՞նչ է փոխանցել սերունդներին Եղիշէն իր պատմութիւնով: Նա աշխատութիւնը սկսում է Հայաստանում Արշակունեաց հարստութեան անկումից (428 թ.), երբ Հայաստանը դառնում է պարսկական պետութեան մի մարզ եւ կառավարւում է մարդպաններով: Ու թէպէտ հայ նախարարները վասալական կախման մէջ էին պարսիկ թագաւորից եւ հարկ էին վճարում, կռուի ժամանակ էլ տրամադրում էին այրուծի, սակայն այս բոլորով հանդերձ կար մի առաւելութիւն. նրանք պահպանում էին իրենց ներքին անկախութիւնը, որովհետեւ կարեւոր ղեկավար պաշտօնները դեռ շարունակում էին վարել հայ իշխանները: Հազարապետութիւնը գտնւում էր Ամատունիների, սպարապետութիւնը՝ Մամիկոնեանների, դատավարութիւնը՝ կաթողիկոսի ձեռքին: Բայց սա երկար չի տեւում: Երբ Սասանեան զահին նստում է Յազկերտ Երկրորդը (439-457 թթ.), իր առջեւ խնդիր է դնում երկիրը ապահովագրել նախ արտաքին յարձակումներից, յետոյ նաեւ ներքին անկախութիւնը պահպանող հպատակ ժողովուրդների վտանգից: Մի բան, որ մինչեւ հիմա էլ, ինչպէս տեսնում ենք, գերտերութիւնների հիմնական մտահոգութիւնն է: Ուրեմն՝ այն ժամանակ եւս պարսկական արքունիքում աստիճանաբար սկսում է իշխել այն դիրքորոշումը, որ եթէ հպատակ ազգերը ընդունեն զրադաշտականութիւնը եւ դառնան մի կրօնի՝ կը վերանան նաեւ ներ-քաղաքական զանազան տարածայնութիւններն ու բխումները: Հիմնականում այդ պատճառով շուտով առաջ է քաշւում հպատակներին զէնքի, ճակատամարտի ուժով կրօնափոխելու ծրագիրը:

Ինչպէս արդէն նշեցինք, Վարդանանց պատերազմի մասին յանգամանալի գրել են հինգերորդ դարի մեր պատմիչները, որոնց հիման վրայ էլ կան բաւականին հարուստ քննական նիւթեր, այդ պատճառով նպատակայարմար չենք համարում մանրամասն անդրադառնալ իրադարձութիւններին, այլ ընդհանրացնելով՝ ուզում ենք ասել, որ Եղիշէն իր գլխաւոր աշխատութիւնով, բանաստեղծական ոգեշնչող, պոետիկ լեզուով սերունդներին է փոխանցել հերոսական մի պատմութիւն. թէ ինչպէս պարսիկ բռնակալ Յազկերտ Երկրորդի կողմից կրօնափոխութեան փորձի դէմ 451 թ. Մայիսին՝ Աւարայրի ճակատամատում, ոչ միայն քրիստոնէական հաւատի պահպանման, Հայոց եկեղեցու, այլեւ ազատութեան ու անկախութեան համար ոտքի ելաւ Հայ ժողովուրդը՝ Վարդան Մամիկոնեանի գլխաւորած ապստամբութեամբ: Նրանց պայքարի նշանաբանն է եղել. «Մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն»: Այսինքն՝ գիտակցուած, հասկացուած մահը անմահութիւն է, իսկ հակառակը՝ մահ եւ անցողիկութիւն:

Հնչեղ բարոյա-հոգեբանական ճառով է դիմում սպարապետը իր քաջերին, որը մեր ժամանակներում՝ ազատագրուած Արցախի պահպանման խնդիրը ունեցողներիս համար նոյպէս նշանակալի է: Նա ասում է. «Վախը թերահաւատութեան նշան է. թերահաւատքիւնը մենք վաղուց ենք մերժել մեզանից (նկատի ունի քրիստոնէական հաւատը, որն ընդունելով՝ զօրացանք հոգով ու մտքով), ուրեմն թող վախն էլ փախչի մեր մտքերից ու խորհուրդներից», եւ «Եթէ հասել է ժամանակը մեր կեանքը սուրբ մահով աւարտելու այս պատերազմում, ընդունենք այն ուրախ սրտով, միայն թէ արիութեան ու քաջութեան մէջ վախկոտութիւն չի առնենք»¹: Այս կոռուով Վարդանանց զօրավարներն ու 1036 մարտիկները դառնում են Հայոց պատմութեան երեւելի քաջեր եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցու մեծագոյն սրբեր: Մենք գիտենք, որ արդէն 1500 եւ աւելի տարիներ մեր պատմութեան մէջ այս ըմբռնումն է գերիշխում: Սերունդները դաստիարակուել եւ կրթուել են եւ հիմա էլ շարունակում են կրթուել յիշեալ հայրենանուէր գաղափարներով: Նրանք, իրապէս, հայոց ազգի ու դաւանանքի, հայ ժողովրդի ազատ ու անկախ ապրելու ռահվիրաներից են:

Սակայն, ինչպէս մեր ազգի շատ ուրիշ պատմական ու մշակութային դէմքերի, այնպէս էլ նրանց, յատկապէս վերջին շրջանում տրուած են հակասական բնորոշումներ՝ հաւանաբար պայմանաւորուած անհատի ազատ խղճի ու կամքի սկզբունքներով կամ, որն առաւել հաւանական է, որոշ քաղաքական ու հասարակական կազմակերպութիւնների շահերով: Նրանց բուն նպատակը, կարծես, ոչ թէ հաւաստի գիտելիքի որոնումն է, այլ հայ ժողովրդի հերոսական պատմութիւնը միտումնաւոր եւ կամայականօրէն թերարժեւորելը:

Օրինակ՝ մէջբերենք մի հատուած վերջերս հրապարակուած պատմաբան-հրապարակախօսներից մէկի «Վարդանանց պատերազմի դատավարութիւնը» յօդուածից: Ի՞նչ կայ այնտեղ գրուած. «Աւարայրի ճակատամարտով մեզ համար մի ամբողջ դարաշրջան աւարտուեց: Հայաստանն իբրեւ երկիր եւ հայերն իբրեւ ժողովուրդ այդ պահից սկսեալ դադարեցին երրորդ հզօր ուժը հանդիսանալ եւ դարձան երրորդական գործոն մեր աշխարհաճատութեամբ: Կորսուեց մեծ դերակատարութեան այն պատմական իրաւունքը, որն ի սկզբանէ ունէր հայ ժողովուրդը: Արտագու դաշտում 66 հազարանոց հայկական բանակ ճակատամարտեց: Վերջին անգամ թուով այդքան հայոց զօրք եկաւ թշնամու դէմ: Եւ այդ զօրքը ուժը եկեղեցու սուրբ ուխտի կողմից գործադրուեց միայն ի պատիւ վարձաբանութեան: Ափսո՛ս եղաւ Հայոց բանակը, որ անխղճաբար մխուրդ փոքր նպատակի համար: Մի՞թէ ազգը այդքան կոռուտ տուեց, որպէսզի առջեւն ընդամենը բարոյական յաղթանակ

¹ «Եղիշէի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին», ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց՝ աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեանի, Երեւան, 1957, էջ 101:

տանելու խնդիր դրուել»² եւ այլն:

Քանի որ հետեւողական քննադատութիւն չենք հետապնդում, Աւարայրի ճշմարիտ գնահատականն էլ մեր վերլուծութիւնից այդքան կախում չունի, այլ ճիշդ հակառակը, ուստի՝ հեղինակի մնացեալ մտքերը չենք մէջբերում: Կարծում ենք՝ եղածն էլ բաւարար է մեր արժեքային դիրքորոշման հետ համեմատելու համար: Ի՞նչ էք կարծում, իրապէ՞ս մի ամբողջ դարաշրջան աւարտուեց, թէ՞ սկիզբ դրուեց: Իսկապէս փո՞քր նպատակի համար մտաւ, թէ՞ կան ծանրակշիռ փաստեր, որ, ընդհակառակը, վե՛հ նպատակի: Յետագայում մեր նախնիները, ժառանգելով ապստամբների ազատատենչ ոգին եւ ընդօրինակելով նրանց (օրինակ 481-484 թթ. ապստամբութիւնը կամ արաբների դէմ ընդվզումները), պահպանեցին յարաբերական ինքնուրոյնութիւնը, դրա շնորհիւ՝ ազգային նկարագիրը՝ կրթութիւնը ու զարգանալով եկեղեցուն կից դպրոցներում: Եւ, ինչպէս տեսնում ենք Հայոց պատմութեան էջերից, ժամանակի ընթացքում նուաճեցին իրենց ազատ, անկախ ապրելու եւ դաւանելու, արժանավայել կեանքի իրաւունքը, ի տարբերութիւն այլ ազգերի ու պետութիւնների, ասենք հէնց հարեւաններ՝ ադուանների ու Սասանեան Պարսկաստանի, որոնք թէ՛ կրօնափոխ եղան արաբների ձեռքով, թէ՛ հեռացան պատմութեան թատերաբեմից:

Մեր խորին համոզմամբ՝ Աւարայրն իր ընդհանուր նկարագրով ու խորհրդով հիմնաւորապէս հերոսականի ու քաջի, արիականի ու նուիրականի լաւագոյն դրսեւորումներից է հայերիս պատմութեան մէջ: Մենք կիսում ենք նրանց համոզմունքը, ովքեր հաւատարիմ են Աւարայրի ոգուն: Ինչպիսին, օրինակ, Երուսաղէմի երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանն է, ով գրականագիտութեան մէջ յայտնի է նաեւ Եղիւվարդ անունով. Վարդանանց նուիրուած իր յօդուածներից մէկում նա այսպէս է գրում. «Թող միշտ կենդանի մնայ այդ ոգին, որ միայն կրնայ ապրեցնել այս ժողովուրդը: Թող մեր պատմութեան մէջ յաւիտեան պայծառ եւ ոգետեալ մնայ Վարդանանց պատկերը եւ անոր արթնցուցած գաղափարը: Հաւատն է հոգիին խաւիսիւր, ժողովուրդներ՝ որոնք հաւատով կը տօնեն իրենց դարերը, անմահ են»³: Ահա այսպէս է բնութագրում, գովերգում եւ վեհացնում գլխաւոր նպատակը, որ առանց վե՛հ գաղափարի ու հաւատի, անցողիկ է թէ՛ առօրեայ մարդը, թէ՛ պատմութիւն կերտող ազգը: Ընդհանրապէս կարելի է ասել՝ Վարդանանց կրօնասէր ոգու եռանդը ոչ միայն Հայոց պատմութեան, այլեւ համաշխարհային մտքի, խղճի եւ կրօնի փոխ-յարաբերութեան հիմնահարցերի հետ առնչուող բացառիկ օրինակ է: Սա կրօնի, պայքարի, ընդվզման, ազատութեան եւ իրաւունքի մի պատմութիւն է, որը նաեւ հակակշիռ է որոշ ազատախոհ մտածողների կողմից քրիստոնէական կրօնի քննադատութիւններին:

Ուզում ենք հաւատալ, որ Աւարայրի պատմութիւնը տարբեր նպատակներով ուսումնասիրող հայագէտները վաղ թէ ուշ նաեւ այս տեսանկիւնից այն կը ներկայացնեն աշխարհին: Վերջաբանի ճանապարհին աւելորդ չենք համարում կրկին մէջբերել ժամանակակից Հայաստանի հիմնադիրներից մէկի՝ մեծն Գարեգին Նժդեհի հեղինակաւոր գնահատականը. «Պատմական գործիչը պատկանում է ոչ միայն իր դարաշրջանին, անցեալին, այլ՝ իբրեւ էութիւն, նաեւ ապագային: Իբրեւ զարգացող ոգի՝ նա երեւում է գալիս բոլոր եկող-անցնող սերունդների մէջ, որով նա միշտ էլ ժամանակակից է: Պատմական անձը փառելէն արձան, փառցած էութիւն չէ, այլ յաւերժաշունչ ոգի: Այլ կերպ մօտենալ պատմական անձերին, կը նշանակէ մեղանչել նրանց ոգու դէմ: Հինգերորդ դարի կրօնաշունչ

² Դաւթեան Հ., «Վարդանանց պատերազմի դատավարութիւնը», տե՛ս <http://www.diplomat.am/publ/discovery/vardanank/1/128-1-0-1314> :

³ Եղիւվարդ, «Ազգային եւ եկեղեցական անդրադարձումներ», Երուսաղէմ, 2017, էջ 258:

Մամիկոնեանները մեր օրերում պիտի առափնանային՝ իբրեւ փառափառական հերոսներ»⁴:

Զերկմտելով կարող ենք ասել, որ հենց այս ոգին է յաւերժացրել Հայոց Եկեղեցին, որի գրկում պէտք է ծնուէին նոր Վարդաններ՝ Նժդէհ, Մոնթէ եւ այլք: Սակայն, ցաւ ի սիրտ պէտք է նշենք, որ Մամիկոնեանների պատմական առաքելութեան հանդէպ այլախոհ տրամադրութիւնները միայն հրապարակումների, պատմա-բանասիրական յօդուածների ու դասախօսութիւնների շրջանակներում չեն արտայայտուած. դրանց ուժգին ազդեցութիւններն արդէն կարող ենք նկատել եկեղեցու եւ պետութեան ամենապարզ յարաբերութիւններում: Մեր աշխարհիկ ու հոգեւոր իշխանութիւնները պարզ ու լուծելի հարցերում անգամ սկսել են շատ յաճախ իրար չհասկանալ, փոխզիջումների չգնալ: Պարզերից, օրինակ, հետեւեալը, ինչո՞ւ պէտք է Հայաստանում ազանդաւորական հոսանքներին գերի դարձած երիտասարդներն ազատուեն բանակում ծառայելու պարտաւորութիւնից, իրենց պարտքը պետութեանը վերադարձնեն արտօնեալ զիջումներով, իսկ եօթ տարի հայ եկեղեցուն ծառայող ուսանողը, որը նոյնպէս ազգի ու պետութեան ծառայութիւն է, կանգնի քաշքշուկների առջեւ:

Պատմութիւնից դաս քաղելով՝ պէտք է հասկանանք, որ մեր ուսանողութեան շարքերում էլ կարող են լինել Ղեւոնդ Երէցներ, Եղիշէներ, հայոց քաջեր: Եկեղեցի-պետութիւն փոխյարաբերութեանը վերաբերող ոչ այդքան դժուար հիմնախնդիրներից էլ կարելի է նշել հենց «Հայ եկեղեցու պատմութիւն» առարկայի դասաւանդման հետ կապուած անհեռատես տարակարծութիւնները. այն կարելի է գոնէ քիչ ժամերով պահպանել՝ թերեւս հաշուի առնելով Հայաստանում եւ այլուր զանգուածային հոգեւոր-սովորութիւնների վտանգը: Սփիւռք-Հայաստան փոխյարաբերութիւններին առնչուող հարցերում՝ երբեմն պետութեան կողմից փորձառու եկեղեցու եւ եկեղեցականների դերի անտեսումը, նաեւ հակառակը՝ երբեմն եկեղեցու կողմից էլ իր ամուր կապերի միջոցով պետութեանը պակաս սատարելու գործօնը: Երկու կողմերի միջեւ պատմա-մշակութային ու կրօնա-աստուածաբանական արժէքների հարցերում տարակարծութիւնները ոչ թէ անցանկալի, այլ՝ անհրաժեշտ է, որ չլինի: Հաւանաբար պատճառներից մէկն այն է, որ այդ գործում մեծ ազդեցութիւն են սկսել ունենալ վերոյիշեալ այլախոհ տեսակէտները կամ այլադաւան գործիչները:

Ինչեւէ, եզրափակելով ասենք, որ պէտք է համարձակութիւն ունենանք խոստովանել, որ Աւարայրի գոյամարտով Վարդանանք եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցին դարձան մեր անհատականութեան, ազատութեան ու անկախութեան խորհրդանիշներից նաեւ: Որոշ ազգեր, ովքեր չունեն հերոսական անցեալ, պատմականութիւն ու հարուստ մշակութային ժառանգութիւն, կամ ուրիշինն են գողանում, կամ կեղծ պատմութիւններ են յօրինում, ինչպէս հարեւան ատրպէյճանցիները, իսկ մեզ մօտ շատերի կողմից եղածն է թերագնահատում: Այստեղ եւս հայեցակարգային մօտեցման խնդիր կայ:

Եւ վերջում բերենք պատկերաւոր մի համեմատութիւն՝ տարածութեան ու ժամանակի մեջ առաջ ընթացող մարդը կամ ազգը, առանց մշակութային, կրօնական ու քաղաքական կայուն արժէքների եւ կողմնորոշումների, (ինչպիսին մեզ համար Վարդանանց տօնն է), վտանգ ունի նմանուելու մրցավազքի ելած այն անփոյթ լեռնագնացին, ով փորձում է մրցակիցներին շրջանցելով՝ առաջինը հասնել բարձունքին, սակայն անտեսել է իր հետ դրօշակը վերցնել: Այնպէս որ, ինչպէս ասում են, պատմութիւնը միայն անցեալը չէ, այն նաեւ անցեալի մեկնաբանութիւնն է ներկայի դիրքերից, ներկայի հայեցակարգերից, իսկ ապագան երբեմն կախուած է լինում նրանից, թէ ինչպէս ենք վերաբերում մեր պատմութեանը...

⁴ Գանիւկեան Է. Լ., «Գարեգին Նժդէհի իմաստասիրութիւնը», տե՛ս http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=12355 :

Օգտագործուած գրականութիւն

1. «Եղիշէի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին», ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց՝ աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեանի, Երեւան, 1957:
2. Եղիվարդ, «Ազգային եւ եկեղեցական անդրադարձումներ», Երուսաղէմ, 2017:
3. Գ. Խալաթեանց, Ղազար Փարպեցի եւ գործք նորին, Մոսկուայ, 1883:
4. Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան, Կարմիր Վարդան եւ Ավարայրի ճակատամարտը ըստ Ղազար Փարպեցւոյ, Վիեննա, 1951:

Համացանցային ռեսուրսներ

1. Գաթեան Հ., «Վարդանանց պատերազմի դատավարութիւնը», <http://www.diplomat.am/publ/discovery/vardanank/1/128-1-0-1314>
2. Գանիկեան Է. Լ., «Գարեգին Նժդեհի իմաստասիրութիւնը», http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=12355:

ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՆ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ

(Ծննդեան 135 եւ մահուան 100-ամեակների առթիւ)

Ռոմանթիք, զգացմունքային ու սիրառատ Վահան Տէրեանը ապրեց շատ կարճ կեանք, ընդամենը 35 տարի (1885-1920), բայց նրա կենսագրությունը վկայում է, որ հանճարների համար ժամանակը բոլորովին այլ ուղիով է ընթանում, այլապէս, ինչպէս բացատրել, որ կարելի է ապրել 35 տարի եւ թողնել այնպիսի ժառանգություն, որը գրեթէ 100 տարի ուսումնասիրությունց յետոյ բախումների, քննարկումների ու բացայայտումների աղբիւր է: Այդ մէկ դարուայ ընթացքում Վահան Տէրեանը մշտապէս ներկայացուել է իբրեւ աշնան եւ սիրոյ թախծոտ պոետ: Ստուերում են մնացել հայ գրականութեան նահապետներին հակադրուելու Տէրեանի համարձակությունը: Բանաստեղծությունների առաջին խիստ ժողովածուով քաղաքային նոր մշակույթի հիմքերը դնելու ֆենոմենը: Նա առաջինն էր, ով ձեւակերպեց «Հոգեւոր Հայաստան» եզրույթն ու քաղաքական օրակարգ մտքրեց Արեւմտեան Հայաստանին առնչուող հիմնականիդրները:

Ընդունուած ճշմարտություն է, թէ շատ կարեւոր է գրողի հանդէս գալու ժամանակը: Եթէ Տէրեանից մի քանի տասնամեակ առաջ նոյնիսկ համեստ տաղանդով կարելի էր գրող հռչակուել, ապա նրա գրական մուտքի օրերին փոխուել էին պահանջներն ու չափորոշիչները¹: Սոսկալի բարդացել էր գրական ասպարէզում կայանալու խնդիրը, քանզի, ի սկզբանէ մեծ նախորդների սահմանած նշաձողը բարձր էր այնքան, որ այն չգերազանցելը, բայց նրան մօտենալն անգամ պիտի համարուէր մեծ յաջողություն: Եւ միայն եզակիներին էր տրուած նուաճել ռահուիրաների բարձունքը՝ պառնասեան ամպերից անդին մեծերի հետ հաւասարի պէս հռչակուելով:

Յիրաւի Վ. Տէրեանն իր մուտքով եզակի երեւոյթ դարձաւ հայ գրականութեան մէջ: Հակառակ իր ապրած չափազանց կարճ ու ողբերգական կեանքին, նա հասցրեց ոչ միայն ասպարէզ բերել իր պոեզիան, այլեւ յեղաշրջել դրանով ժամանակի գրական ճաշակն ու էսթետիկան, որը շատ կողմերով պայմանաւորեց մեր բանաստեղծական արուեստի յետագայ ողջ ընթացքը: «Նա լեզու դրեց հայ գրականութեան բերանը,- գրում է Հրանտ Մաթեոսեանը,- բնագոյնին անորոշ թրթիռները, որ անգամ Թումանեանից նաւաշուելուց էին խուսափում, Տէրեանից անուն ու նշանակութիւն առան եւ իրենից յետոյ եկողի համար արդէն կայուն բառամբեր էին, իրենից յետոյ եկողն արդէն կարող էր հայոց լեզու հրափրել մաւել այնպիսի գրողների ու մտածողների, ում համար մինչեւ Տէրեանի յայտնութիւնը մեր լեզուն տեղ չունէր: Արդեօ՞ք այս նոյն երեւոյթը ի նկատի չունի Աստուածաշունչը խօսքի մասին իր առակով. «Ի սկզբանէ էր բանն...»: Միայն: Տէրեանն, այո՛, հայոց լեզուին բան տուեց, եւ լեզուն, որ ամբողջ մշակույթի հիմքն ու հենքն է, իւրացնել սկսեց երեւոյթներ, որ մինչեւ Տէրեանը միայն ուրուագծել էր զօրում: Սա զուտ Տէրեանի՞ վաստակն է, թէ՞ նաեւ իր ժամանակի»²:

¹ Տե՛ս Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 1, Երեւան, 1972, էջ 6:

² https://hrantmatevosian.org/hy/works/id/gexeckutiun_asac_astco_luisy (25.03.2020)

Հայ գրական կեանք մուտք գործելով 20-րդ դարի սկզբին, երբ արեւելահայ պոեզիայում Յովհ. Թումանեանն ու Ավ. Իսահակեանն ապրում էին իրենց ուժերի ծաղկուն ու ստեղծագործական ամենաբեղուն տարիները եւ հռչակուել էին իրենց անմեռ գործերով՝ «Անուշ», «Փարվանա», «Թմկաբերդի առումը», «Աբու-Լալա Մահարի», իսկ արեւմտահայ գրականութեան մէջ իրենց հզօր տիրապետութիւնն էին հաստատել Սիւսանյան, Վարուժանը, Մեծարենցը, Տէրեանը կարողացաւ շնորհիւ վարպետների ստուերում, աւելին՝ հասաւ այն բանին, որ բովանդակ հայ պոեզիայի պատմութեան մէջ այդ շրջանը մկրտուեց Տէրեանական անունով³։ Պոետիկ լեզուի կատարեալ յղկւածութիւն, ազնիւ հայրենասիրութիւն, խորունկ զգացմունքայնութիւն, յոյզերի ու տրամադրութիւնների նրբին ելեւէջումներ՝ ահա՛ Տէրեանական բանաստեղծութեան բնորոշ գծերը, որ կախարդել է ժամանակակիցներին եւ արդէն 100 տարի է, ինչ շարունակում է դիւթել մարդկանց հոգիները⁴։ Նա փրկեց հայ պոեզիան երկաթաշառաշյանգերից եւ լողունգներից՝ մարդկանց առջեւ բացելով զգացմունքների ու յոյզերի տիեզերքը, բնութեան ու մարդկային հոգու անկումների աղերսները՝ սէրը, կարօտը, թախիծը, մի խօսքով, այն ամէնը՝ ինչից ժամանակին ծնունդ էր առել պոեզիայի քնքուշ մուսան։

Վահան Տէրեանը ծնուել է 1885 թուականի Փետրուարի 9-ին, Զաւախքի՝ ներկայիս Վրաստանի, Գանձա գիւղում։ Վահանը գիւղական քահանայի եւ սովորական գեղչկուհու ընտանիքում ծնուած 11-րդ զաւակն էր։ Հայրը՝ Սուքիաս Տէր-Գրիգորեանը, իր կարգավիճակին համապատասխան բաւականին զրազէտ անձնաւորութիւն էր, մըտքի ու կամքի անսովոր լիցքով, կեանքի գործնական իմացութեամբ եւ փիլիսոփայական հարցասիրութիւնների ինքնօրինակ աշխարհով։ Յիսուն տարեկան հասակում նա ռուսերէն սովորեց, որպէսզի բնագրով կարդայ ռուս գրողներին, մասնաւորապէս Լեւ Տոլստոյին, որին նա «մաքի եւ մորալի հսկայ» էր համարում, իսկ վաթսուն անց փորձում էր ֆրանսերէն սովորել⁵։ Տէր Սուքիասը ջանքեր չէր խնայում, որ իր զաւակներից գոնէ նրանք՝ ովքեր ընդունակ են, անպայման բարձրագոյն կրթութիւն ստանան⁶։ Մայրը՝ Իւղաբեր Տէր-Գրիգորեանը, չափազանց նրբազգաց ու քնքուշ կին էր, որին յատուկ էին տրամադրութեան արագ փոփոխութիւնները, մի գիծ, որ բնորոշ էր եւ Տէրեանին⁷։

Մօր հանդէպ ինքնամոռաց սիրոյ զգացումը Տէրեանը պահպանելու էր ողջ կեանքում, եւ չափազանց ծանր էր տանելու նրա վաղաժամ կորուստը, որը եղել էր 1903 թուականի Հոկտեմբերին, երբ բանաստեղծն ընդամենը 18 տարեկան էր։ Յետագայում՝ 1907 թուականին, նա գրելու էր իր ընկերներից մէկին. «Քաղցր է ունենալ մի մարդ, որը կարող է հասկանալ քեզ, որի կրծքին ազատօրէն կարող ես լալ կեանքիդ, չիրականացած երազներիդ, մոլորութիւններիդ ու յոյսերիդ ողջ դառնութիւնը։ Դու լաւ, հրաշալի մայր ունես։ Ես էլ մայր ունեի եւ նա ինձ կը հասկանար եթէ ոչ գլխով...»⁸։

Թէեւ Տէր Սուքիասը հոգատար հայր էր եւ իր զաւակների հմուտ դաստիարակ, այնուհանդերձ բոլոր հարազատների, եւ իր իսկ՝ Վահանի վկայութեամբ, մանկան ներաշխարհի կազմաւորման վրայ աւելի մեծ ազդեցութիւն էր գործել հօրեղբայրը՝ բազմաշնորհ ու իմաստուն մի մարդ, ումից նա ժառանգել էր նաեւ լայնախոհութիւնն ու ստեղծագործելու ջիղը⁹։

³ Տե՛ս նոյն տեղում։

⁴ Տե՛ս Գրիգորեան Ա., Վահան Տէրեան, Երեւան, 1983, էջ 5։

⁵ Տե՛ս Հայ նոր գրականութեան պատմութիւն, հ. 5, Երեւան, 1979, էջ 409։

⁶ Տե՛ս Յակոբեան Ս., Վահան Տէրեան, Բերլին, 1923, էջ 8։

⁷ Տե՛ս Գրիգորեան Ա., Վահան Տէրեան, Երեւան, 1983, էջ 13-14։

⁸ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 3, Երեւան, 1975, էջ 240։

⁹ Տե՛ս Գրիգորեան Ա., Վահան Տէրեան, Երեւան, 1983, էջ 8։

Վահանն իր մանկութիւնն ապրել էր այնպէս, ինչպէս կ'ապրէր 19-րդ դարի վերջում ցանկացած գիւղացի մանուկ: Ծանր աշխատանքին՝ ընտանեկան տնտեսութիւնում, եւ ուսմանը՝ ծխական դպրոցում, ընդմիջում էին խաղերը՝ գիւղական եկեղեցու բակում, իսկ ամռան օրերին՝ անմոռանալի շրջայցերն ու արշաւները Թմկաբերդ, Փարվանա եւ այլուր:

Գանձայի շրջակայ բնութիւնը եւ գիւղն ինքը ամենեւին աչքի չէին ընկնում ինչ որ արտառոց հմայքով ու գեղեցկութեամբ: Սակայն միայն ապագայ բանաստեղծի աչքն ու հոգին կարող էին տեսնել հայրենի Զաւաղքում այն՝ ինչ չունէր հրաշալիքներով հարուստ մեծ աշխարհը, այն՝ ինչ պիտի հառնէր կարօտախտով լի նրա անթիւ բանաստեղծութիւններում, այն՝ ինչ ամէն անգամ մեծ աշխարհից անդադար կանչելու էր հարազատ բնօրրան: Տարիներ անց, Ստաւրոպոլում Տէրեանը յիշում է իր ծննդավայրը. «Եւ ամէնից առաջ եւ դառնում եմ,- գրում է նա 1912 թուականի Յունիսին Արմէնուհի Տիգրանեանին,- դէպի մեր գիւղը եւ մեր գետը, մեր տան դիմացի բլուրը, ուր ընկերներիս հետ խաղում էիմք այն ժամանակ: Հանում էիմք ու մտնում գետը – ձուկ էիմք որսում, յետոյ ամբողջ մարմիններս ցեխով էիմք պատում, իսկ գլուխներս զարդարում ջրախոտերով («յոս» կոչուող խոտով, որ ջրում է բուսնում) եւ ապա սկսում էիմք ձկները խաշել խառոյկի վրայ: Վազվզում էիմք դաշտում ու բլուրը բարձրանում: Խոտից պապիրոս էիմք շինում եւ ծխում: Փայտէ գէնֆերով «փոշերի» (ժայռերի) մէջ որսորդութեան էիմք ելնում, ի հարկէ մերկ եւ ցեխով ներկուած, որպէսզի վայրենի հնդիկների նման լինէիմք, հասկանում էի... Շատ բաներ էիմ կատարում այն ժամանակ, այնքան հրաշք կար ու չտեսնուած ու դիւրակամ բան կար մեր գիւղում, գետի ափին, բլուրի մօտ: Դուք երեւակայել չէի կարող...»¹⁰: Յետագայում՝ գրեթէ չէր լինելու մէկ տարի անգամ, որ Տէրեանը այցի չգար հայրական տուն, հանգստութեան ու ազատութեան այս եզերքում հոգին ու միտքը մաքրելու՝ մեծ քաղաքներից բերած ունայն կրքերից: Երբեմն գալիս էր մենակ, երբեմն ընկերների հետ՝ Թումանեանի, Իսահակեանի, Մակինցեանի եւ այնժամ Տէր-Գրիգորեանների օճախում եռուզեռ էր տիրում եւ ուրախ ու բարի խնճոյքները ձգւում էին մինչեւ առաւօտ:

1909 թուականի Յունիսի 18-ին, Մարիամ Թումանեանին ուղղուած Յովհ. Թումանեանի մի նամակից յայտնի է դառնում, որ հէնց Տէր Գրիգորեանների տանը Թումանեանը սկսեց մշակել իր «Անուշը», գրել «Փարվանան» ու «Թմկաբերդի առումը»¹¹: Այդպէս Գանձան վերածուել էր մի նշանաւոր վայրի, ուր գիւղացիները շնորհիւ Վահանի տեսնում ու ծանօթանում էին մեծանուն հայերի հետ:

Նախնական կրթութիւնը Տէրեանը ստացել է Գանձայի ծխական դպրոցում, որտեղ նրա առաջին ուսուցիչը դարձաւ Նիկողայոս Խեչոյեանը, ում մասին պայծառ յիշողութիւնները բանաստեղծը սրբութեամբ պահպանելու էր իր ողջ կեանքում: Ութ տարեկանից սկսել է ինքնուրոյն օգտուել գրքերից: Մինչեւ այդ տանը նրա համար կարգացել են «Աղբիւր» ամսագրից հէքիաթներ, պատմութեամբներ, ոտանաւորներ¹²:

1895 թուականի Սեպտեմբերին, տաս տարեկան Վահանին հայրը տանում է Ախալքալաք՝ տեղի դպրոցն ընդունելու: Մօտ վեց ամիս սովորելով այստեղ նա զգաց իրեն մի տեսակ մեկուսացած. մթնոլորտը նրա համար օտար, անտանելի էր՝ կոպտութիւն, հայհոյանքներ, փոխադարձ թշնամութիւն «քաղաքացիների» ու գիւղերից եկած աշակերտների միջեւ: Հայրը ստիպուած եղաւ մտածել այլընտրանքի մասին, եւ 1896 թուականի Մարտին, տարաւ պատանուն Թիֆլիս, ուր Վահանն ընդունուեց քաղաքի

¹⁰ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երեւան, 1979, էջ 40:

¹¹ Տէս Թումանեան Յ., Երկերի ժողովածու, հ. 5, Նամակներ (1885-1922), Երեւան, 1945, էջ 320:

¹² Գրիգորեան Կ., Վահան Տէրեան, Երեւան, 1983, էջ 20-21:

առաջին գիմնագիտան¹³:

Դեռեւս 1890-ին եւ 95-ին Տէր Սուքիասը երկու դիմում էր յղել Լազարեան ճեմարանի ղեկավարութեանը՝ իր որդուն այդ կրթական հաստատութիւնն ընդունելու համար: Եւ ահա, 1899 թուականի ամռանը դրական պատասխանը ստացուել էր, եւ նոյն տարում, մայրաքաղաքի հայկական եկեղեցիների երաշխաւորած թոշակով Վահան Սուքիասի Տէր Գրիգորեանը ընդունուել էր նշանաւոր Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուների երրորդ դասարանը¹⁴:

Պէտք է ասել, որ Լազարեան ճեմարանից յետոյ էլ Տէրեանի ուսումնառութեան գործերը բաւականին բարեյաջող ընթացան: Չնայած նիւթական ծանր կարիքին, ձերբակալութեան եւ այլ պատճառներով տեղ գտած դադարներին, նա անշեղօրէն ու հետեւողականութեամբ հոգացել էր իր կրթութեան մասին:

Ճեմարանն ավարտելուց յետոյ, 1906 թուականի Օգոստոսին, Տէրեանը ընդունուել էր Մոսկուայի համալսարանի պատմա-բանասիրական ֆակուլտետի՝ ռուսաց լեզւի եւ գրականութեան բաժինը: Ֆակուլտետի ընտրութեան մասին Սոնա Օտարեանին ուղղուած մի նամակում Տէրեանը գրում է. «Դո՛ւմ հարցնում էի, թէ արդե՞տ էս խորին համոզմունքով եմ ընտրել իմ մասնագիտութիւնը – Историко-филологический ֆակուլտետը, թէ՞ փոփոխական մի բան է դա... Ես ընտրել եմ գլխաւորապէս նրա համար, որ գրականութիւնը, ապա պատմութիւնը, իմ ամենասիրելի առարկաներն են եւ առանց առաջինի ես չեմ կարող ապրել՝ այնպէս, ինչպէս եւ առանց հացի»¹⁵:

1913 թուականի Հոկտեմբերին, յայտնի հայագէտ Նիկողայոս Մառի յորդորներով ու հովանաւորութեամբ Տէրեանը դարձել էր Պետերբուրգի համալսարանի արեւելեան լեզուների ֆակուլտետի ուսանող¹⁶: Եզակիներին էր ժպտում բախտը ինչպէս նաեւ բաւում համբերութիւնը ուսանել տասնեամեակներ շարունակ եւ ստանալ նման համակողմանի կրթութիւն: Փաստ է, որ Տէրեանը դարձաւ ժամանակի ամենաուսեալ հայերից մէկը, ում գիտելիքներին ու պատրաստութեանը առհասարակ կարող էր նախանձել Ռուսաստանի ցանկացած մտաւորական:

Արդէն Լազարեան ճեմարանում յայտնի դարձաւ, որ երիտասարդ Վահանը գրում է բանաստեղծութիւններ, որոնք դասընկերների եւ ուսուցիչների կարծիքով վատը չէին: Ճեմարանի հինգերորդ դասարանում Տէրեանը Յոլակ Խանզադեանի, Պօղոս Մակինցեանի, Օննիկ Օհանջանեանի, Մելքոն Քարամեանի եւ Քրիստափոր Զարխեանի հետ հրատարակում էր «Յոյս» ձեռագիր թերթը, որում հանդէս էր գալիս յօդուածներով եւ զետեղում իր առաջին բանաստեղծութիւնները¹⁷:

1904 թուականի Մարտ ամիսը Տէրեանի կեանքում նշանաւորուելու էր ժամանակի գրական կուռքերից մէկի՝ Աւետիք Իսահակեանի հետ ծանօթութեամբ: Ինքը՝ Իսահակեանը, այսպէս էր յիշելու այդ ճակատագրական հանդիպումը Լազարեան ճեմարանի շէնքում. «Ինձ շրջապատեցին մի քանի ուսանող-աշակերտներ, որոնց մէջ էր Վահանը: Բոլորն ինձ հարցեր էին տալիս եւ հարցերիս պատասխանում... Վահանը լուռ էր ու անխօս հետեւում էր մեզ՝ աչքը վրայիցս չհեռացնելով: Երբ խօսի էի ուղղում նրան, կարմրում էր ու շփօթում: Մնա՛ք բարեւին՝ Վահանը ձեռքս ամուր սեղմեց ու շնորհակալ: «Շատ ուրախ եմ,

¹³ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 21:

¹⁴ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 23:

¹⁵ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 3, Երեւան, 1975, էջ 209:

¹⁶ Հայ նոր գրականութեան պատմութիւն, հ. 5, Երեւան, 1979, էջ 411:

¹⁷ Տե՛ս Գրիգորեան Վ., Վահան Տէրեան, Երեւան, 1983, էջ 25-26:

որ Ձեզ տեսայ»: Ես հրափրեցի նրան ինձ մօտ»¹⁸: Մի քանի օր յետոյ Վահանը ընկերոջ հետ այցելեց բանաստեղծին եւ մեկնեց նրան մոմլաթէ կազմով մի տետր, որի վրայ դանակի ծայրով փորագրուած էր «Արիւն» բառը: «Մի՞թէ արեւան բանաստեղծութիւններ ես գրում», - հարցրել էր Իսահակեանը, սակայն նրա տարակուսանքը փարատուել էր, երբ ընկերը մատով ցոյց էր տուել, որ հակառակ կողմից կարդայ: «Նիւրա»¹⁹: Իրական թէ անըջական իր սիրած աղջկայ անունն էր Նիւրա, որին նուիրուած էին ոտանաւորները: Եւ երբ Վահանը դողդոջ ձայնով կարդացել էր այդ ոտանաւորներից մի քանիսը, անուանի բանաստեղծը հիասթափուել էր. «Բնաւ չհաւանեցի, տօգոյն բաներ էին, մեծ մասով իմ ոտանաւորների, Թումանեանի եւ ուրիշների նմանութիւններ:

Բանաստեղծական տրամադրութեամբ լցուած մի երիտասարդ, լաւագոյն կերպով պատրաստուած, տեղեակ հին ու նոր գրականութեան... եւ այսպիսի թոյլ բաներ: Շատ հիւսաբափուեցի: Վահանը դեռ իրեն չէր գտել. հրաշքը դեռ տեղի չէր ունեցել»²⁰:

Ծանօթութիւնը Իսահակեանի հետ շուտով վերաճեց մտերմութեան, որն ամրապնդուեց նամակագրական կապով եւ նոր բանաստեղծութիւնների փոխանակութեամբ: Շուտով հնարաւորութիւն ընձեռուեց ծանօթանալ հայ պոեզիայի մէկ այլ հսկայի՝ Թումանեանի հետ, ում խորհուրդն ու դրական կարծիքը չափազանց թանկ էին Տէրեանի համար, քանզի Թումանեանից էր կախուած Տէրեանի մուտքը գրական ասպարէզ: Թումանեանն այն անձն էր, ով առաջին իսկ բանաստեղծութեան ընթերցումից կարող էր ասել, թէ արդեօ՞ք հեղինակը ինչ որ բան է ներկայացնում իրենից եւ կարո՞ղ է նա յուսալ յաջողութեան:

Թումանեանի կարծիքը պիտի հնչէր փոքր ինչ ուշ: Իսկ մինչ այդ 1905-ի ամռանը Գանձայում Իսահակեանին հիւրընկալելիս մի մտերմիկ զրոյցում Վահանը մտածկոտ ասել էր այն բառերը, որոնք խորհրդանշական էին դառնալու Տէրեանական ողջ ստեղծագործութեան համար. «Մեր նոր գրողներից Թումանեանը եւ դու, միայն երկուսդ, զգում էի մեր ժողովրդին: Ձեզնից յետոյ կամ նոր, բոլորովին նոր երգ պիտի ասել, կամ պիտի լուել»²¹: Եւ Վահանը չլուեց ու ասեց իր նոր երգը:

1908 թուականի ամռանը Թիֆլիսում լոյս տեսաւ նրա առաջին ժողովածուն՝ «Մթնշաղի անուշներ» խորագրով, ընդամենը 80 էջանոց մի գիրք՝ զտուած շատ ազդեցութիւններից, աւանդական ձեւերից ու թեմաներից, որը ցնցեց ողջ հայ գրական աշխարհը:

Հռչակը, որ բերել էր ժողովածուն Տէրեանին, աներեւակայելի էր: Կարճ միջոցում նա ունեցաւ հետեւողների մի ամբողջ բազմութիւն: Իսկ երկրպագուներին թիւ չկար: Ամէնուր խօսում էին միայն Տէրեանից, ընթերցում էին միայն նրան: Օդը լիքն էր Տէրեանով, սիրահարական նամակներում մէջբերումներ էին անում «անուրջներից» եւ նուիրում էին այդ գիրքը, իբրեւ սիրոյ խոստովանութիւն²²: Բանաստեղծական ոչ մի գիրք մեզանում չէր արժանացել նման բախտի: «Մթնշաղի անուրջները» գրաւել էր գրեթէ բոլորին՝ գրական նշանաւոր մարդկանց, բանաստեղծներին, քննադատներին, մտաւորականութեան լայն շրջաններին²³:

¹⁸ Իսահակեան Ավ., Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երեւան, 1987, էջ 759:

¹⁹ Տէրեանի ծոցը՝ Գեորգ Էմիլ-Տէրեանը, իր «Վահան Տէրեան. Անտիպ եւ անյայտ էջեր (նամակներ, յօդածներ, գրախօսութիւններ)» գրքում անդրադառնալով «Նիւրա» անուանը գրում է. «Տէրեանի Շվին կեղծանունը նրա պատանեկան սիրոյ՝ Աննա Գասպարեանի անուան գաղտնագիրն է (Աննա - Նյուշա - Նյուշ - Նիւ - Շվին)»:

²⁰ Իսահակեան Ավ., Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երեւան, 1987, էջ 759:

²¹ Նոյն տեղում, էջ 761:

²² Տէս Զօրեան Ստ., Երկերի ժողովածու, հ. 10, Երեւան, 1964, էջ 164-165:

²³ Թամրազեան Հ., Երկեր, հ. Բ., Երեւան, 2009, էջ 395:

1908-ի հրատարակությունը որքան ջերմ ընդունուեց, նույնքան էլ ժամանակի գլխավոր քննադատ Նիկոլ Աղբալեանի կողմից ենթարկուեց խիստ դիտողությունների, որոնք վերաբերում էին նաեւ արուեստի ու լեզուի հարցերին: Ահա առանձին արտայայտություններ՝ «պակասում է արուեստը», «ձեռի զգացումն ընդհանրապես անձանօթ է կարծես նրան», «ընդհանուր առմամբ չի տիրապետում հայոց լեզուին», «անտաշ լեզու», «տգեղ երկբաներ», «խժալուր բաներ», «հանգերը շատ աղբատ են եւ վհատ»: *Եւ ապա*. «Տէրեանի ուրսուն էջի մէջ չկայ մի կատարեալ կտոր..., որ մնայ գոնէ մի դար եւ մի դար յուզել կարողանայ մարդկանց հոգին... Վարպետ բանաստեղծը, արտիստը Տէրեանի ուրսուն էջը կը խտացնէր մի քանի բանաստեղծութեան մէջ»²⁴:

Յետագայում, Տէրեանն իր ստեղծագործական զարգացմանը զուգընթաց լրջօրէն հաշուի էր առնելու այս քննադատությունը եւ արդէն 1912 թուականին տպագրուած իր երկրորդ եւ վերջին «Բանաստեղծութիւններ»²⁵ ժողովածուի մէջ ներկայացնելու էր «Մթնշաղի անուրջներ» յղուած, լրացուած, բարեփոխուած նոր ու վերջնական տարբերակը, նաեւ դուրս էր թողնելու գիւղացիական աւանդոյթների անցանկալի ազդեցություններով գրուած մի քանի գործեր²⁶, որից յետոյ Նիկոլ Աղբալեանը Արմէնուհի Տիգրանեանի մասին գրախօսականում սրբազրելու էր «Զանգակ»-ի յօդուածի իր վերապահումները եւ հպանցիկ անդրադառնալով Տէրեանին ասելու էր. «Վահան Տէրեանը նոյնպէս դարձել է կենտրոնական դէմք. շատերը զգում են նրա բանաստեղծութեան թարմութիւնը եւ աւելի կամ նուազ չափով ազդուում նրա տրամադրութիւնից, լեզուից, արտայայտութեան ձեւերից, նիւթերի մշակման եղանակներից»: Նրա ստեղծագործութեան մէջ «նկատում է ձեռի հոգատար մշակում, եւ մեր լեզուի թափուն կարողութեանց նրբին զգացում»²⁷:

«Մթնշաղի անուրջները» տպագրելուց մի փոքր առաջ, 1908 թուականի Մայիսի 3-ին, Թիֆլիսից գրած նամակում Տէրեանը ուրախութեամբ եւ մանրամասնելով Յուլակ Խանզադեանին պատմում է Յովհ. Թումանեանի հետ ունեցած իր հանդիպման մասին:

²⁴ Տե՛ս «Զանգակ», Թիֆլիս, 1908, թիւ 12-13, 19-20 Յուլիս:

²⁵ Տէրեանն այս երկու գիրքն է միայն հրատարակել: Մնացած բանաստեղծութիւնները տպագրուել են մամուլում կամ մնացել են անտիպ. իսկ նրանից յետոյ առաջին լուրջ հրատարակութիւնը 4 հատորով իրականացրել է Պօղոս Մակինցեանը (1923-1925): Մակինցեանը նախապէս մտադիր է եղել Տէրեանի երկերի ժողովածուն տպագրել 5 հատորով: Չտպագրեց: Նիւթերը մնացին եւ 1938-ին նրա գնդակահարութիւնից յետոյ անցան աղջկան՝ Անահիտ Մակինցեանին: Ե. Չարենցը մտադիր էր երկու հատորով Տէրեան տպագրել, նաեւ անտիպները: Չհասցրեց: Նրա սկսած գործը մնաց կիսատ, որովհետեւ հեռացրեցին պետհրատից, հալածեցին, բանտարկեցին, ուր եւ աւանդեց հոգին: Պահպանուել են Չարենցի աշխատանքային նոթագրումները: Այս հրատարակութիւնը պէտք է լինէր բացառիկ ու իւրայատուկ: Չեղա՛ւ: Չարենցի նախաձեռնած Տէրեանական հատորն այլ սկզբունքով, բայց առանց Չարենցի անուան յիշատակութեան, տպագրուեց 1940-ին (կազմող՝ Ռուբէն Զարեան): Յետոյ լոյս տեսան Վաչէ Պարսիզունու եռահատոր (1960-1963) եւ քառահատոր (1972-1979) ժողովածուները: Էդուարդ Զրբաշեանը 2002-ին հրատարակեց «Բանաստեղծութիւններ: Կիսկատար ժողովածու» գիրքը (Տե՛ս **Գասպարեան Գ.**, Հայ գրականութիւն, Գիրք 6-րդ, Երեւան, 2017, էջ 80-81): 2014-ին բանաստեղծի ծոռ Գեորգ Էմին-Տէրեանը հրատարակեց «Վահան Տէրեան. Անտիպ եւ անյայտ էջեր (նամակներ, յօդուածներ, գրախօսութիւններ)» գիրքը, որում հրապարակուած 13 յուշերի միջոցով բացայայտեց Տէրեանի կեանքի եւ ստեղծագործութեան վերաբերեալ գաղտնի պահուած բազմաթիւ էջեր: Առաջին անգամ հրապարակեց Տէրեանի 6 անտիպ բանաստեղծութիւն, 1 թարգմանութիւն, հարիւրաւոր նամակներ, որոնցից շատերը Մակինցեանը մկրատուած էր հրատարակել, 8 յօդուած, 2 գրախօսութիւն եւ այն դիմում-յայտարարութիւնը, որով պոետը դուրս է գալիս Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութիւնից: 2016-ին Գեորգ Էմին-Տէրեանը հրատարակեց նաեւ «Վահան Տէրեանի անյայտ նախաձեռնութիւնը. հայ որբերի յուշերը» գիրքը: Տէրեանի երկերի միւս հրատարակութիւններն ու նրա կեանքին առնչուող շատ աշխատութիւններ առաւել սիրողական են եւ այնքան սխալաշատ, որ երբեմն բանը հասնում է կատարեալ զանեշտի:

²⁶ «Մթնշաղի անուրջներ»-ի առաջին հրատարակութեան 72 բանաստեղծութիւնից երկրորդին է անցել 66-ը, որոնցից 64-ը՝ մեծ ու փոքր վերախմբագրութիւններով: Այսինքն՝ միայն երկու բանաստեղծութիւն է պահպանուել նոյնութեամբ: Իսկ 6 գործ ընդհանրապէս դուրս է մնացել:

²⁷ Աղբալեան Ն., Գրական-ֆննադատական երկեր, Պէյրուք, 1959, էջ 301-302:

Ամենայն հայոց բանաստեղծին ամենից առաջ հետաքրքրել էր «նոր բանաստեղծի տես-
րը», որը թերթելուց յետոյ, տուել էր իր վճիռը. «Դուք բանաստեղծ էի: Դա ամենագլխա-
տուն է: Դուք խօսքի հետ չէի խաղում... Ես ուրախությամբ ողջունում եմ Ձեր մուտքը գրական
ասպարէզ – բարով եկաք»²⁸: Իսահակեանի կարծիքը ժողովածուի կապակցութեամբ եւս
չերմ ու ոգեւորիչ էր եղել, երբ տեսրակը չաւարտած անհամբերութիւնից մղուած գոչել
էր. «Կեցցե՛ս, Վանիկ ջան, հրաշալի բաներ են, բիրեղացած զգացումներ՝ անթերի ձեւերի
մէջ: Իսկական ֆնարեղութիւնը սա է – մաքուր լիբիկա: Զարմացայ, որ «Նիւրա»-ից այստեղ
ոչինչ չկար»²⁹: Այդ խօսքերին ի պատասխան Տէրեանն ասել էր. «Յ. Թումանեանն էլ շատ
հաւանեց: Երկուսիդ կարծիքը բացարձակ արժէք ունի ինձ համար: Այլեւս ֆնաղատութիւնից
վախ չունեմ»³⁰:

«Մթնշաղի անուրջներում» արդէն նկատուեցին այն բոլոր նորարարութիւնները,
որ յատուկ եղան Տէրեանական ողջ պոեզիայում: Այդ ժողովածուով նա յեղաշրջում
կատարեց հայկական բանաստեղծութեան տաղաչափութեան մէջ: Յայտնի է, որ
հայոց համարեայ բոլոր բառերի շեշտն ընկնում է վերջին վանկի վրայ, ինչը խիստ
սահմանափակում է տաղաչափութեան հնարաւորութիւնները: Հայ բանաստեղծները
կաշկանդուած էին դրանով, եւ այդ պատճառով հայ տաղաչափութեան համար, ամենից
բնորոշը «եամբ»-ն ու «անապետ»-ն էին: Վահան Տէրեանը կարողացաւ շրջանցել այդ
խոչնդոտը եւ դարձաւ արեւելահայ շեշտական բանաստեղծութեան հիմնադիրը՝ մեր
պոեզիա ներմուծելով «քորեյ», «դակտրիլ», «ամֆիբրաքոս» կոչուող չափերը: Բա-
ցի այդ, նա առաջինն էր, որ հայկական պոեզիա բերեց եւրոպական եւ ռուսական
ձեւերը՝ սոնետը, տրիոլետը, ռոնդոն եւ բազում այլ գրական ձեւեր, նաեւ ալիտերացիա
բաղաձայնոյթները³¹:

Գրաքննադատ Արսէն Տէրտէրեանը Տէրեանի առաջին իսկ գործերում արդէն
նշմարել էր այնպիսի նրբերանգներ, որոնք ուղենշային պիտի լինէին հայ բանաստեղ-
ծութեան յետագայ զարգացման համար. «Վահան Տէրեանը իւր «Մթնշաղի անուրջներով» մի
երջանիկ բացառութիւն է կազմում մեր երկշարք գեղագէտների շրջանում. նա իր նմանը չունի
ո՛չ տիպականօրէն պատկերացողների, ոչ էլ յուզական ապրումների ներկայացուցիչների
միջեւ: Անշուշտ, մենք այստեղ տաղանդի հզօրութեան խնդիր չենք դնում... Գեղարուեստական
ստեղծագործութեան անաղարտութիւնն է այստեղ մեզ հետաքրքրում: Ու այդ տեսակէտից
առաջնութեան դափնին պատկանում է մեր «սկսնակ» ֆնարեղակին»³²:

Անուրջներում տեղ գտած մելամաղձութեան տրամադրութիւնները, խորունկ
զգացմունքայնութիւնն ու յուզառատութիւնը հեղինակին իսկական կուռք դարձրին
հայ աղջիկների աչքերում: Վահան Տէրեանը միշտ էլ մեծ յաջողութիւն էր ունեցել
կանանց միջավայրում, սակայն հասկանալի է, որ բանաստեղծի շոնդալից կեանքը
պիտի անխուսափելի հետք թողեր նաեւ անձնական կեանքում, որտեղ յայտնի ներ-
կայութիւններ են եղել Սոնա Օտարեանը, Մարթա ու Անթառամ Միսկարեան քոյրերը,
Անահիտ եւ Արծուիկ Շահիջանեան քոյրերը, Արմենուհի Տիգրանեանը, Նուարդ Թու-
մանեանը, ընկերների յիշողութիւններում ականարկուած ռուս աղջիկները եւ ուրիշներ:
Պահպանուել են նրանցից ոմանց Տէրեանի գրած նամակները, որոնցում նրա պոեզիայի
ամբողջ գաղտնիքն է³³:

²⁸ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 3, Երեւան, 1975, էջ 257:

²⁹ Իսահակեան Ավ., Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երեւան, 1987, էջ 764:

³⁰ Նոյն տեղում:

³¹ Տե՛ս http://www.ysu.am/files/03E_Jrbashyan-1459426220-.pdf (25.03.2020)

³² Տէրտէրեան Ա., Վահան Տէրեան, «Յնորհի, ծարաւի եւ յաշտութեան երգիչը», 1910, էջ 5:

³³ Գասպարեան Դ., Հայ գրականութիւն, Գիրք վեցերորդ, Երեւան, 2017, էջ 86:

1911 թուականի Փետրուարին բանաստեղծը Մոսկուայում ամուսնացաւ Սուսաննա Պախալովայի հետ: Շատերի կարծիքով նրանք իտեալական զոյգ էին: Սակայն ժամանակը ապացուցելու էր, որ այդ կապը այնքան ուժեղ չգտնուեց, որ դիմանար կեանքի առաջադրած փորձութիւններին: Նիւթական կարիքը, Վահանի ծայրայեղ զբաղուածութիւնը եւ ամբողջ ամիսներ տեւող բաժանումները հետզհետէ թուացնում էին սէրն ու փոխըմբռնումը, որքան էլ Վահանը Սուսաննային ուղղուած նամակներում փորձում էր համոզել, թէ ամէն ինչ կարգին է նրանց յարաբերութիւններում: Շուտով հիւանդութիւնից մահանում է նրանց նորածին աղջիկը, յետոյ երկրորդը, ում յուղարկաւորութեանն անգամ Տէրեանը չկարողացաւ մասնակցել: Նա հասցրել էր արդէն հայրական ջերմ սիրով կապուել այդ մանկանը ու նոյնիսկ բանաստեղծութիւնների մի ամբողջ շարք էր գրել նրա պատուին՝ «Իմ բալիկին» խորագրով: Սակայն այդ դէպքից յետոյ, նրա ու կնոջ ամուսնական կապը 1918-ից ի սպառ խզուեց... Նրանց միջեւ մի անանցանելի սահամանգիծ քաշեց նաեւ մոլեգնող քաղաքացիական պատերազմը, յեղափոխութիւնը: Տէրեանի մտահոգութիւններին, ընտանեկան մեծ վշտին աւելացաւ նաեւ հիւանդութիւնը. «Հիւանդութիւնս, որի մասին եղ հասել է լուր, սուտ բան չէ... Ցաւում է կտրծփ, հագում եմ եւ շատ թոյլ եմ զգում ինձ: Չկարծես թէ հիւանդացել եմ «բանաստեղծական» հիւանդութեամբ, այսինքն թո՛ւախտով: Չէ՞ որ այդ հիւանդութիւնը մեզանում համարում է բանաստեղծական հիւանդութիւն: Ո՛չ: Դեռ ոչ: Բայց բժշկի ասելով՝ առայժմ վտանգ չկայ, բայց եթէ միջոցներ ձեռք չառնեմ, վտանգաւոր կը դառնայ հիւանդութիւնս... Ինձ մի ուրիշ դժբախտութիւն էլ պատահեց: Սուսաննան մի քանի օր առաջ մի աղջիկ ունեցաւ, որը, տարաբախտաբար, վախճանուեց ի մեծ վիշտ իմ եւ մանաւանդ Սուսանի...»³⁴, - գրում է բանաստեղծը 1916 թուականի Մայիսին, Նուարդ Թումանեանին ուղղուած նամակում:

Յետագայում, երբ Տէրեանը գտնուում էր Բրեստ-Լիտովսկի բանակցութիւններում, Սուսաննա Պախալովան առանց որեւէ նամակ, կամ տեղեկութիւն թողնելու հեռացել էր նրանից՝ իր հետ տանելով նորածին երեխային, իսկ Ալ. Մյասնիկեանի՝ Հայաստանի ղեկավար նշանակուելուց յետոյ՝ 1921 թուականին պաշտօնապէս վերջինիս կինն էր³⁵:

Երկրորդ կնոջ՝ Անահիտ Շահիջանեանի հետ, Տէրեանը ծանօթացել էր դեռեւս 1917 թուականին, երբ նա Մոսկուայի կանանց բարձրագոյն կուրսերի բնագիտական ֆակուլտետի մաթեմատիկայի բաժնի ուսանողուհի էր: Յեղափոխութեան պատճառով բուհը ժամանակաւորապէս փակուել էր, եւ ահա այդ շրջանում հիւանդ բանաստեղծին իր անկեղծ սէրը եւ հաւատարմութիւնն է բերում Անահիտը, ով աշխատում էր Ազգութիւնների հայկական կոմիսարիատի գրականութեան բաժնում, հակառակ ծնողների կամքի, որոնք, բնականաբար, չէին ցանկանում, որ իրենց աղջիկը բախտը կապի արդէն մի անգամ ամուսնացած եւ հիւանդ բանաստեղծի հետ: 1919 թուականին նրանք արդէն միասին էին, եւ Անահիտը դարձել էր Տէրեանի միակ ողջ մնացած զաւակի՝ Նուարդի մայրը, սակայն այդ դատերը Տէրեանին վիճակուած չէր լինելու տեսնել, քանի որ նա պիտի ծնուէր բանաստեղծի ողբերգական մահուանից երեք ամիս անց³⁶:

Անահիտ Շահիջանեանը այն կինը եղաւ Տէրեանի կեանքում, ով կիսեց նրա հետ կեանքի վերջին ու ամենագոյնի տարիները, օգնեց նրան համեմատաբար թեթեւ տանել խորը դեպրեսիաներն ու ծանր հիւանդութիւնը եւ վերջապէս եղաւ նրա մահուան սնարի կողքին, երբ բանաստեղծը աւանդում էր հոգին: Դա իսկական սէր

³⁴ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երեւան, 1979, էջ 250-251:

³⁵ Տէս Էմիլ-Տէրեան Գ., Վահան Տէրեան. Անտիպ եւ անյայտ էջեր (նամակներ, յօդուածներ, գրախօսութիւններ), Երեւան, 2014, էջ 35-36:

³⁶ Տէս Թամարգեան Հ., Երկեր, հ. Բ., Երեւան, 2009, էջ 510:

էր՝ նուիրական ու սրբասուրբ այն զգացմունքը, որ երազել ու երգել էր Տէրեանը իր քնարով, սակայն իրական կեանքում հասցրել էր ապրել այն միայն երկու տարի:

Դեպրեսիւ զգացմունքները համակել էին բանաստեղծի հոգին դեռ շատ վաղուց, երբ նրա օրգանիզմում բոյն էր դրել դարի ամենասոսկալի ու կործանարար հիւանդութիւններից մէկը՝ թոքախտը: Այդ հիւանդութիւնը աւելի ծանր տանելի է դառնում մեղամաղձոտ խառնուածք ունեցող մարդկանց համար, իսկ Տէրեանն ի ծնէ մեղամաղձութեան հակում ունէր: Ընկերներին ու հարազատներին հասցէագրուած նամակներում Տէրեանը բազմիցս բողոքել էր իր ապրած ծանր հոգեվիճակներից: Դեռեւս 1907 թուականի Օգոստոսին, Գանձայից նա գրել էր իր ընկեր Օննիկ Օհանջանեանին. «Թախի՛ժ: Անդրշիրմեան լոռի՛ն: Անվախճա՛ն գիշեր... Ի՛նչ կը տայի մի անսպասելի մըտերմիկ ողջոյնի, հաւազատ ձայնի մի հնչիւնի համար...»³⁷: Իսկ 1914-ի Դեկտեմբերին, Տէրեանը այսպիսի տողեր է հղել Նուարդ Թումանեանին. «Դո՛ւ երեւակայել չէ՛ կարող, թէ ինչպէս է անցնում իմ կեանքը. ոչ թէ անցնում է, այլ այրում մի նեւրի՛ն դառն կրակով, եւ եւ անգօր եմ այդ կրակի դէմ եւ անօգնական...»³⁸:

Նման գանգատները շատ ու շատ էին, ինչը վկայում էր այն մասին, որ Տէրեանն ապրում էր խոր ճգնաժամ: Դառն խոհեր, տատանումներ, յուսախաբութիւն, խառնաշփոթ հակասական տրամադրութիւններ, լարուած ներքին պայքար: Հասարակական կեանքի մղձաւանջը «հայրենիքի ցաւը», անձնական «տխուր ու սրտամաշ» կեանքը, նիւթական ապահովութեան հարցը, - այս ամէնը ջլատում էին ֆիզիքական եւ հոգեկան ուժերը³⁹: «Իմ կեանքի խառնաշփոթութիւնը (ունայնութիւն ունայնութեանց), ինչ որ քառս՝ եւ դրսում, եւ ներսում, - գրում է Տէրեանը Վարվառա Խանգադեանին 1915 թուականի Մարտին, - ինչ-որ անիմաստ «իմֆնացում» - հնարաւորութիւն չեմ տալիս կարգին մտածել մի որեւէ բանի մասին, կանգ առնել, կենտրոնանալ - մի տեսակ ամէն ինչ յիշում ես, ամէն ինչի մասին մտածում, այդ պատճառով էլ ամէն ինչ շփոթում է գլխումդ...»⁴⁰: Վերջապէս ամենացաւալի հոգեկան ցնցումը նա ստացել էր 1915 թուականին, երբ Հայոց ցեղասպանութեան լուրը հասել էր Ռուսաստան: 1915 թուականի Օգոստոսին, նա գրել էր իր ընկեր Յոլակին. «Դիտմամբ չեմ գրում ներկայ դէպքերի մասին - հասկանում ես, որ անհնար է այդ անհատ բաների մասին գրել նամակ: Ես միանգամայն շղմած եմ եւ զահուած»⁴¹: Իսկ Նուարդ Թումանեանին ուղղուած նամակում բողոքում էր Կովկասից եկող լուրերից, որոնք տխրութեամբ էին լցնում մարդու սիրտը եւ սպանիչ ազդեցութիւն գործում⁴²:

Կսկիծը մոխրացած հայրենիքի, եւ կենդանի մորթուած հայութեան համար աննկարագրելի ցաւ էր պատճառել Տէրեանի գերզգայուն հոգուն: Թու՛մ էր, թէ՛ նա այլեւս իր մէջ ուժ չի գտնի գրել եւ նրա քնարը կը լռի: Սակայն ի տարբերութիւն Թումանեանի, ով ուշքի չեկաւ սոսկալի ապրումներից, եւ մեծ հաշուով այդպէս էլ չկարողացաւ համարժէք պատասխան տալ Մեծ եղեռնի իրադարձութիւններին, Տէրեանը այդ արեց: 1915-ին նա սկսեց կազմել իր երկրորդ ժողովածուն, նուիրուած Հայաստանին ու իր ժողովրդի տարաբախտ կացութեանը, որը վերնագրեց «Երկիր Նաիրի»: Այդ ժողովածուի մէջ տեղ էին գտել անծիր մորմոքով եւ միեւնոյն ժամանակ վերածնութեան յոյսով լեցուն չքնաղ բանաստեղծութիւններ:

1915 թուականի իրադարձութիւնները ոչ միայն չէին լռեցրել Տէրեանի քնարը,

³⁷ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 3, Երեւան, 1975, էջ 240:

³⁸ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երեւան, 1979, էջ 176:

³⁹ Գրիգորեան Կ., Վահան Տէրեան, Երեւան, 1983, էջ 56:

⁴⁰ Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երեւան, 1979, էջ 189:

⁴¹ Նոյն տեղում, էջ 230:

⁴² Տե՛ս նոյն տեղում, 236:

այլ, ընդհակառակը, ստիպել էին աշխատել նոր ուժով ու եռանդով. նախաձեռնել մի գործ, որի մասին տասնամեակներ շարունակ լռելու էին նրա կենսագիրներն ու ուսումնասիրողները:

1915 թուականի Դեկտեմբերին Վահան Տէրեանը գնում է Երեւան՝ նպատակ ունենալով անել մի բան, որը մինչ այդ արուած չէր. յանձնարարել Հայոց ցեղասպանութիւնից փրկուած որբերին թղթին յանձնել իրենց յիշողութիւնները արհաւիրքի մասին⁴³: 10-15 տարեկան Հայ որբերի վաւերագիր-շարադրութիւնները, որոնք պահուած են Երեւանի Ե. Զարենցի անուան գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի Վ. Տէրեանի ֆոնդում, թուագրուած են 1916 թուականի Յունուարի 18-ով: Դրանք Հայոց ցեղասպանութեան անհրաժեշտ վաւերագրեր են, որոնց բացառիկութիւնը ոչ միայն այն է, որ դրանք գրել են երեխաները, այլեւ այն, որ դրանք՝ որպէս համակարգուած նախաձեռնութիւն, առաջիններից մէկն են, եթէ ոչ առաջինը⁴⁴: Դրանց ամէն էջում մանկական անմեղ հայեացքն է մարդկութեան ամենազարհուրելի յանցագործութեանը՝ ցեղասպանութեանը՝ այնպիսի շեշտադրումներով, մանկական ընդգծումներով, մանրամասնութիւններով եւ պատճառա-հետեւանքային կապերով, որ անհնար է չփշաքաղել⁴⁵: Ճիշդ է, թէեւ Վահան Տէրեանը տարբեր պատճառներով վերջնական տեսքի չի բերել, որեւէ ստեղծագործութեան մէջ չի օգտագործել ու չի հրատարակել Հայ որբերի յիշողութիւնները, սակայն դրանք՝ որպէս ցեղասպանուած ժողովրդի մասունքներ, չափազանց մեծ ազդեցութիւն են ունեցել պոետի յետագայ ճակատագրի վրայ⁴⁶:

Յաջորդ տարիներին, չնայած առողջական վիճակի հետզհետէ վատթարացմանը Տէրեանը շարունակում էր գրել բանաստեղծութիւններ, զանազան պարբերականներում հանդէս էր գալիս հրապարակախօսականներով ու յօդուածներով, ելոյթ էր ունենում Ռուսաստանի տարբեր քաղաքներում դասախօսութիւններով եւ սեփական երգերի ընթերցումներով: Ակտիւօրէն զբաղւում էր նաեւ թարգմանչական աշխատանքներով հայ դասականներին ներկայացնելով ռուս ընթերցողներին եւ ընդհակառակը հայ հանրութեանը հասու դարձնելով ռուս ու եւրոպական գրականութեան լաւագոյն նմուշները⁴⁷: Ըստ Տէրեանի, մեծ աշխարհի դէմ Հայ ժողովուրդը կարող էր կանգնել միայն այն դէպքում, եթէ կառուցէր իր ազգային մշակոյթը, լեզուն, ծանր ու տեւական աշխատանքով գնար դէպի ներքին համախմբում, ստեղծէր իր ինքնուրոյնութիւնը հաստատող կուտուրական արժէքներ, դիմադրէր արտաքին ճնշմանը: «Մեր երկիրը, - ասում է նա, - աւերակների երկիր է, աւերուած մի հայրենիք... Մեր հոգեւոր հայրենիքը նոյնպէս աւերուած մի երկիր է եւ այդ աւեր ու անաւարտ շէնքերը կանգնեցնելու համար որպիսի՝ ջերմ սէր, որպիսի՝ անձնութիւն, որպիսի՝ բոլոր ոգեւորութիւն է հարկաւոր»⁴⁸:

Գրական գործունէութեանը զուգահեռ Վահան Տէրեանը ակտիւօրէն ներգրաւուեց նաեւ քաղաքական անցուդարձերին՝ յստակ նպատակ հետապնդելով Ռուսաստանում հասունացող յեղափոխութեան շէմին ընտրել ու սատարել այն ուժին, որն առաւել բարենպաստ պայմաններ կը խոստանար հայութեանը: Քաղաքականութեամբ Վահանը զբաղուել էր դեռ Լազարեան ճեմարանում ուսանելու ժամանակներից եւ դրա համար ունեցել էր շատ խնդիրներ ու նոյնիսկ ձերբակալուել էր⁴⁹: Սկզբնապէս նա

⁴³ Էմին-Տէրեան Գ., Վահան Տէրեանի անյայտ նախաձեռնութիւնը. հայ որբերի յուշերը, Երեւան, 2016, էջ 101:

⁴⁴ Նոյն տեղում, էջ 136:

⁴⁵ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 6:

⁴⁶ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 146:

⁴⁷ Տե՛ս Թամրազեան Հ., Երկեր, հ. Բ., Երեւան, 2009, էջ 491:

⁴⁸ Տէրեան Վ., Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երեւան, 1989, էջ 348:

⁴⁹ Տե՛ս Թամրազեան Հ., Երկեր, հ. Բ., Երեւան, 2009, էջ 474-475:

համակրում էր Դաշնակցութեանը: 1905 թուականի Դեկտեմբերին, իր ընկեր Պողոս Մակինցեանի հետ նա նոյնիսկ մեկնել էր Շիրակ այնտեղի հայութեան միջավայրում Դաշնակցական գաղափարախօսութիւնը տարածելու, սակայն շուտով Վահանը լքել էր այդ կուսակցութեան համախոհների շարքերը եւ միացել Ուլանով Լենինի գլխավորած սոցիալիստական ուժերին, որոնք յայտնի էին որպէս սպեցիֆիկներ⁵⁰: Այդ բանին նպաստել էր նաեւ նրա մտերմութիւնը Ալ. Մյասնիկեանի հետ, ով Վահանի ճեմարանական ընկերն էր ու Լենինեան քաղաքական խմբակների ակտիւիստ:

1907 թուականի գարնան վերջերից մինչեւ Յուլիսի սկիզբը Տէրեանը ընկերակցել էր Մյասնիկեանին Բաքուի բանուորական միջավայրում յեղափոխական ընդհատակեայ շարժում ծաւալելու գործում: «Պոետի նամակներից մէկում,- գրում է Սաքո Սուքիասեանը,- մենք տեղեկանում ենք, որ նա 1907 թուականի Մայիսին ժամանած է եղել Բաֆո՝ «աշխատելու նպատակով»: Մի շարք նոր ծանօթութիւններ ժամանակի աչի ընկնող ռետլիցիոներների հետ – Ալ. Մյասնիկեան, Ս. Լուկաշին, Դովլաթեան եւ այլն...»⁵¹: Յետագայում էլ Վահանը վստահելի ընկերոջ համարում ուներ Լենինեան կուսակցութեան ամենավերին շրջանակներում, ինչով էլ բացատրւում էր Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնից յետոյ բոլշեւիկների կազմած իշխանական համակարգում նրան ներգրաւուելու Լենինի ցանկութիւնը: 1917 թուականի Նոյեմբերին Պետրոգրադից իր ընկերներից մեկին հասցէագրուած նամակում Տէրեանը գրում է. «Ինձ առաջարկում են պաշտօն Ազգային գործերի մինիստրութեան մէջ եւ Արտաֆին գործերի մինիստրութեան մէջ: Դեռ չեմ որոշել: Երեւի Ազգային գործերի մինիստրութեան մէջ կը վերցնեմ պաշտօն հայկական մասում աշխատելու նպատակով: Դա հետաքրքիր կը լինի: Հրաժարուել չի կարելի, վասն զի իմտելիքեմ ուժերի կարիք կայ, եւ կուսակցութեան էթիկան չի թոյլատրում այս ժամին, երբ զգուշի սաբոտաժ են անում բոլոր խաւար ուժերը, չգնալ եւ չժառայել բանուորական ու գիւղացիական կառավարութեանը: Դրա համար... ուզում եմ վերցնել առաջարկուած պաշտօններից մէկն ու մէկը»⁵²:

1918 թուականին Տէրեանը դառնում է բոլշեւիկեան պառլամենտի ու կառավարութեան անդամ եւ փաստացի ղեկավարում է Հայկական կոմիսարիատը: Յատկանշականն այն է, որ Պետրոգրադում՝ Յեղափոխութեան առաջնորդ Լենինի կաբինետի հարեւանութեամբ, Տէրեանն ունէր աշխատասենեակ⁵³:

Ինքը՝ Տէրեանը ի պատասխան բոլշեւիկներին յարելու իրեն ուղղուած մեղադրանքներին, պնդում էր, որ ստեղծուած ծանր կացութեան մէջ միայն բոլշեւիկներն են կարող լուծել հայութեան դէմ ծառացած բոլոր կենսական խնդիրները: Բանաստեղծը համոզուած էր, որ բոլշեւիկների սոցիալիստական գաղափարախօսութիւնը կարելի է ընդունել հէնց միայն այն պատճառով, որ նրանք գոնէ խոստանում էին եւ ի զօրու էին պահպանել Արեւմտեան Հայաստանի հողերը եւ ապահովել Հայ ժողովրդի համալիր անվտանգութիւնը: Եւ իրօք, դա, կարծես, չափազանցութիւն չէր, որովհետեւ 1917 թուականի Հոկտեմբեր-Նոյեմբեր ամիսներին, Տէրեանը որպէս Ազգութիւնների մինիստրութեան պաշտօնեայ Ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդին ներկայացրեց Թուրքա-Հայաստանի մասին զեկուցագիրը եւ Հայաստանի մասին ղեկրետի նախագիծը: Այս առիթով բանաստեղծը հանդիպումներ եւ զրոյցներ է ունեցել Լենինի հետ. «Այսօր զրոյց ունեցայ այդ առթիւ եւ ընկ. Լենինի հետ, որին բացատրեցի, թէ ինչո՞ւ

⁵⁰ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 496:

⁵¹ Սուքիասեան Ս., էջեր Վահան Տէրեանի կեանքից, Երեւան, 1959, էջ 22:

⁵² Տէրեան Վ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երեւան, 1979, էջ 323:

⁵³ Տե՛ս Էմին-Տէրեան Գ., Վահան Տէրեան. Անտիպ եւ անյայտ էջեր (նամակներ, յօդուածներ, գրախօսութիւններ), Երեւան, 2014, էջ 112:

անհրաժեշտ է առայժմ զօրքերը չհանել Հայաստանից եւ պայմանաւորել Հայաստանի ինքնորոշումը ափսոսանքների եւ փախստականների վերադարձով եւ այլ գաւառատիւներով:

Նա շատ լաւ վերաբերուեց եւ պարզուեց, որ երբ ինքն ասում է զօրքերը հանել Հայաստանից, սրանով ուզում է ասել, թէ երբ հայերը պահանջեն այդ, որպէսզի նրանց վրայ ճնշում չլինի Ռուսիայի կողմից եւ նրանք ստիպուած չլինեն ռուսական օրինաւորացիա ընդունել: Իսկ հայերի ապահովութեան համար, եթէ նրանք այդ կամենան, նա բնաւ դէմ չէ, որ մնան հարկաւոր եղած զօրամասեր»⁵⁴:

Այս փաստաթղթերի ընդունումը առաւել քան խոստումնալից իրողութիւն էր, եւ, սակայն յետագայում էր միայն պարզ դառնալու, որ դրանց հետ կապուած ռուսահայութեան յոյսերը սին էին ու դատարկ: Յատկանշականն այն է, որ յետագայ բոլոր նամակներում (աւելի ճիշդ՝ նամակներից տպագրուած հատուածներում)⁵⁵ Վ. Տէրեանն այլեւս չի գրում Լենին, այլ Ղենին՝ այդպէս ծաղրելով առաջնորդի լեզուական արատը⁵⁶:

1918 թուականի Յունուարին Տէրեանը մասնակցել է Բրեստ-Լիտովսկում ընթացող յաշտութեան բանակցութիւններին, որպէս Սովետական պատուիրակութեան խորհրդական: Այդ բանակցութիւնների ընթացքում բոլշեւիկեան պատուիրակութիւնը ջանալով ամէն գնով ստորագրել խաղաղութեան պայմանագիր Գերմանիայի, Աւստրո-Յունգարիայի եւ Թուրքիայի հետ նրանց զիջեց ամբողջական երկրամասեր, այդ թւում եւ բովանդակ Արեւմտեան Հայաստանը: Սա յարուցել էր Վ. Տէրեանի զայրոյթը, ով չէր վարանել իր բողոքի խօսքը յայտնել պատուիրակութեան ղեկավար Լեւ Տրոցկուն՝ որպէս իր բողոքի փաստարկ ներկայացնելով Մոսկուայից իր պահանջով ստացուած փաստաթղթերը: Դրանք վկայում էին, որ մինչ Առաջին համաշխարհային պատերազմն ու Մեծ եղեռնը հայերն այդ տարածքներում կազմել են բնակչութեան մեծամասնութիւնը: Լեւ Տրոցկին վրդովուելով այն բանից, որ Տէրեանը անընդհատ խոչընդոտում է բանակցութիւններին՝ առաջ քաշելով Հայկական հարցն ու յիշեցնելով հայերին բոլշեւիկների կողմից տրուած խոստումը, բանաստեղծի երեսին էր շարտել նուաստացուցիչ «արմեաշկա» բառը⁵⁷: Ի վերջոյ պայմանագիրը ստորագրուեց եւ իրենց քաղաքական մեծ խաղում բոլշեւիկները զիջեցին Արեւմտահայաստանը Թուրքիային, իսկ Տէրեանը կուսակցութեան վերնախաւում ձեռք բերեց երկու ահեղ թշնամի, յանձին Լեւ Տրոցկու եւ Եոսիֆ Ստալինի:

Կարելի է պատկերացնել, թէ ինչ յուսախաբուութիւն ապրեց Տէրեանը Բրեստ-Լիտովսկի յաշտութեան բանակցութիւնների ժամանակ: Բոլշեւիկները խաբել էին իր ազգին եւ այդ խաբեութեանը ակամայ մասնակից էր դարձել նաեւ ինքը: Սակայն, յարկ էր թեւաթափ չլինել եւ օգտագործել ի նպաստ ազգի այն կշիռն ու հնարաւորութիւնները, որ ընձեռում էր նրան իր վարած պաշտօնը:

1918 թուականին Տէրեանն իր անմիջական մասնակցութիւնը բերեց Հիւսիսային Կովկասում եւ Աստրախանում քաղաքացիական պատերազմի թոյնաբոցում յայտնուած հազարաւոր հայ փախստականների փրկութեան գործին: Օգտագործելով

⁵⁴ Նոյն տեղում, էջ 324:

⁵⁵ Այս ասելով՝ Գեորգ Էմին-Տէրեանը նկատի ունի Պօղոս Մակինցեանի եւ Վաչէ Պարտիզուանի՝ Տէրեանի նամակների ու յօդուածների ոչ միայն քաղաքական բնոյթի տեքստերը, այլեւ իրենց դուր չեկած տողերը մկրատելու արգահատելի արարքը:

⁵⁶ Էմին-Տէրեան Գ., Վահան Տէրեան. Անտիպ եւ անյայտ էջեր (նամակներ, յօդուածներ, գրախօսութիւններ), Երեւան, 2014, էջ 119:

⁵⁷ Տե՛ս Էմին-Տէրեան Գ., «Վահան Տէրեան. 125-ամեակ» յօդուածը (<https://www.lragir.am/2010/02/09/32258/>) նաեւ Սուքիասեան Ա., էջեր Վահան Տէրեանի կեանքից, Երեւան, 1959, էջ 126:

բոլշևիկեան կառավարութիւնից աւելի քան 6 մլն ռուբլի գումարը եւ երկու վագոն դեղամիջոցներն ու այլ ապրանքները, նա գլխաւորեց Մոսկուայից ժամանած բժշկասանիտարական խումբը, եւ տարատեսակ օգնութիւն տրամադրեց այստեղի տարբեր քաղաքներում խմբուած տարաբախտ իր հայրենակիցներին: Պոետը, որին նրա լիրիկական բանաստեղծութիւնների պատճառով շատերը պատկերացնում էին որպէս երկշոտ եւ թախծոտ մարդ, իրականում ցուցաբերել էր նախանձելի քաջութիւն եւ սառնասրտութիւն՝ փրկելով իր պայուսակում եղած 6 մլն ռուբլին, երբ գնացքը, որով նա մեկնել էր Կովկաս, գրաւել էին աւազակները: Նոյնպիսի քաջութիւն էր ցուցաբերել բանաստեղծը, երբ Հիւսիսային Կովկասի իշխանութիւնը ներկայացնող որոշ կոմունիստ ղեկավարներ գէնքի սպառնալիքով պահանջել էին, որ Տէրեանն իր մօտ եղած գումարը յանձնի իրենց⁵⁸:

Անհնար է գերազնահատել այն բոլոր գործերը, որ արել էր Տէրեանն իր պաշտօնավարութեան օրօք, ի նպաստ հայութեան: Նա հազարաւոր հայ փախստականների փրկել էր սովից, հիւանդութիւններից ու բնաջնջումից: Հոգացել էր տասնեակ տաղանդաւոր հայորդիների, որոնց թւում նաեւ Երուանդ Քոչարի ուսման ծախսերն ու ապրուստը մայրաքաղաքում: Պետական առգրաւումից փրկել էր Մոսկուայի հայկական եկեղեցու գանձերը եւ այնուհետեւ նպաստել էր դրանց փոխադրմանը Էջմիածին: Զբաղուել էր Լազարեան ճեմարանի բարենորոգման հարցերով, բացել էր հայկական հրատարակութիւններ եւ այլն: Այս ամէնի համար շուտով Վ. Տէրեանն արժանացել էր վերադասի անբարեացակամ վերաբերմունքին, որպէս նացիոնալիստական գործիչ: Եոսիֆ Ստալինը, ով Ազգութիւնների կոմիսարիատի կոմիսարն էր եւ Տէրեանի անմիջական ղեկավարը, մի քանի անգամ բուռն վէճ էր ունեցել բանաստեղծի հետ՝ դժգոհութիւն յայտնելով, որ վերջինս չափազանց շատ է զբաղւում հայերի խնդիրներով, ի վնաս պետական ընդհանուր շահերի⁵⁹:

Տէրեանի գործունէութիւնը շատ անյարմարութիւններ էր պատճառել բոլշևիկեան պարագլուխներին: Ուստի՝ Հայ կոմունիստները, բոլշևիկեան բարձրագոյն իշխանութեան իմացութեամբ եւ Գուրգէն Հայկունու գլխաւորութեամբ սկսում են ստորագոյն հալածանքների մի անվերջանալի շարք՝ նպատակ ունենալով լիովին մեկուսացնելու Վ. Տէրեանին: 1919 թուականի Մայիսի 22-23-ով թուագրուած դիմում-յայտարարութեան մէջ Տէրեանը իր հանդէպ գործադրուած խարդաւանքների ու հալածանքների, ինչպէս նաեւ Հայկական գործերի կոմիսարիատի ղեկավարի տեղակալի պաշտօնից՝ առանց պատճառի իրեն հեռացնելու մասին գրում է. «Իմ կողմից ցուցաբերուել են համբերատարութիւն եւ խաղաղասիրութիւն առաւելագոյն չափ, ու գործադրուել են բոլոր պատշաճ միջոցները, որպէսզի վերանան բոլոր խոչընդոտները, եւ ստեղծուեն պատշաճ պայմաններ ու տանելի մթնոլորտ... Սակայն Հայկական կոմիսարիատում հայ զանգուածների համար մէկ տարուայ իմ շատ դժուար աշխատանքից յետոյ եւ անարդարացի կոպտութեամբ, առանց գոնէ որեւէ պատճառ մատնացոյց արուելու, փաստօրէն հեռացուել եմ իմ պաշտօնից, որին երբեք յետամուտ չեմ եղել եւ որից երբեք չեմ կառչել...»⁶⁰:

Տէրեանի պաշտօնազրկութեամբ չի աւարտուում նրա դէմ եղած դաւադրութիւնների շարքը, եւ քանի որ Տէրեանը կոմունիստական վերնախաւի համար իսկական գլխացաւանք էր, որից պէտք էր ազատուել, Ռուսաստանի կոմկուսի կենտկոմը որոշում

⁵⁸ Տէւ Էմին-Տէրեան Գ., «Վահան Տէրեան. 125-ամեակ» յօդուածը (<https://www.lragir.am/2010/02/09/32258/>):

⁵⁹ Տէւ նոյն տեղում:

⁶⁰ Էմին-Տէրեան Գ., Վահան Տէրեան. Անտիպ եւ անյայտ էջեր (նամակներ, յօդուածներ, գրախօսութիւններ), Երեւան, 2014, էջ 418:

է կայացնում թոքախտաւոր Տէրեանին ուղարկել ռազմաճակատ, որի մասին անգամ պաշտօնապէս չեն տեղեկացնում բանաստեղծին: Այդ մասին Տէրեանը մասնաւորեցրել է իր դիմում-յատարարութեան մէջ. «... ինձ ռազմաճակատ ուղարկելու ՌԿԿ ԿԿ որոշման մասին պաշտօնապէս չեն տեղեկացրել. այդ մասին ես իմացել եմ ընկեր Աւանետովի հետ անձնական զրոյցներից, ով փաշատեղեակ է իմ առողջական վիճակից»⁶¹: Յետագայում, երբ բացայայտում է այդ որոշման անհեթեթութիւնը, Հայկունու առաջարկով՝ Տէրեանին Ղրիմ ուղարկելու մասին նոր որոշում է կայացում, սակայն վերջինս չի ցանկանում մեկնել Ղրիմ: «Հիւանդութիւնս, որով ես տառապում եմ, թոքերի եւ կոկորդի տուբերկուլեզը, ինձ զրկում է ամէն տեսակի աշխատանք կատարելու հնարաւորութիւնից եւ մանաւանդ այն աշխատանքը, որը կապուած է յանախակի տեղափոխութիւնների հետ, ու ես ստիպուած եմ ընտրել միայն այն աշխատանքը, որը ես ի վիճակի եմ կատարել՝ իմ հիւանդութեամբ: Ուստի, ի վիճակի չեմ կատարելու այն ընկերների որոշումները, որոնք աշխատանքը բաշխելիս հաշուի չեն առնում ոչ միայն այս կամ այն ընկերոջ ընդունակութիւնները, այլեւ նրա ֆիզիքական վիճակը, սակայն խորապէս համոզուած եմ, որ այլ պայմաններում եւ ընկերների այլ վերաբերմունքի դէպքում ես կը կարողանայի կուսակցութեան համար օգտակար աշխատանք կատարել»⁶²: Դիմում-յատարարութեան վերջում Տէրեանը գրել է. «... այժմ ստիպուած եմ հեռանալ նաեւ Հայաստանի կոմկուսի շարքերից ու դուրս գալ այդ կուսակցութեան կենտկոմի կազմից, ընդամիս, ի հարկէ, մնալով ՌԿԿ անդամ, պատրաստ ներդնելու իմ բոլոր ուժերը, կարողութիւնն ու գիտելիքները եւ հէնց կեանքս, եթէ դա հարկաւոր լինի, յանուն մեր ընդհանուր իտէալի յաղթանակի»⁶³:

Վահան Տէրեանի կենսագրութեան ամէնից մութ եւ չարշրկուած թեման պոետի վերջին ուղեւորութիւնն է, որը շատ գրականագէտների կողմից ներկայացուել է որպէս «կուսակցութեան յանձնարարութիւն»: Սակայն, 1969 թուականին, բանաստեղծի դուստր՝ Նուարդ Տէրեանը իր կատարած հետազօտութիւնների եւ «ներընտանեկան» տեղեկութիւնների հիման վրայ գրում է «Слово об Анаиде Александровне Териан-Егiazарян» ուսումնասիրութիւնը, որն իր պարունակած բացառիկ ինֆորմացիայի շնորհիւ նոր լոյս է սփռում Վ. Տէրեանի վերջին ուղեւորութեան վրայ⁶⁴:

Նուարդ Տէրեանը, ներկայացնելով Վ. Տէրեանի եւ Անահիտի ամուսնական համատեղ կեանքը, մէջբերում է իր խորթ հօր՝ Անահիտ Տէրեանի ամուսնու՝ Ալֆրեդ Եղիազարեանի նամակն իրեն, որը վերջնականապէս բացայայտում է, որ Վ. Տէրեանի վերջին ուղեւորութիւնը բացարձակապէս, ոչ մի «յանձնարարութիւն» կամ յոյժ գաղտնի ու կարեւոր պետական գործողութիւն էլ չէր, այլ հալածանքներից փախչելու, եւ յղի կնոջն ու ապագայ երեխային կործանումից փրկելու մի փորձ, որն աւարտուեց բանաստեղծի անժամանակ մահուամբ⁶⁵:

1919 թուականի Հոկտեմբերի 25-ին, Վ. Տէրեանը թողնելով Մոսկուան կնոջ՝ Անահիտ Շահիջանեանի հետ ուղեւորում է Տաշքենդ: Հոկտեմբերի վերջին նրանք հասնում են Սամարա, սակայն այստեղ Վահանի առողջական վիճակը կտրուկ վատթարանում է եւ Հոկտեմբերի 27-ից Նոյեմբերի 22-ը նրանք ստիպուած մնում են Սամարայում, որտեղ էլ Տէրեանը մահուան սահմանագծին մօտիկ գրում է կսկիծով ու կեանքի տենդով վառուող վերջին երգը. «Գինով եմ, գինով եմ ես էլ»: Նա շատ լաւ գիտէր իր կեանքի վերջը, արդէն գրել էր բաժանման երգը՝ «Հրաժեշտի գազելը», զգում էր, որ

⁶¹ Նոյն տեղում, էջ 416:

⁶² Նոյն տեղում, էջ 418:

⁶³ Նոյն տեղում:

⁶⁴ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 164:

⁶⁵ Նոյն տեղում:

«չիք փրկութեան դուռ»⁶⁶:

Մոսկուայ վերադառնալու կնոջ թախանձանքներին նա շանսաց եւ չնայած իր ծայրահեղ ծանր վիճակին, ցանկութիւն յայտնեց շարունակել ճանապարհը: Դեկտեմբերի 19-ին նրանք արդէն Օրենբուրգում էին, եւ յաջորդ օրը պատրաստուում էին մեկնել այդ քաղաքից, երբ Վահանի թոքախտը նորից իմաց տուեց իր մասին: Ջերմութիւնը բարձրացել էր մինչեւ քառասուն եւ ութ: Այլեւս անհնար էր ճանապարհը շարունակել: Յաջորդ օրը Տէրեանը մահուան տագնապի մէջ էր. «Ինչ ուզում ես արա, միայն ինձ փրկիր մահից»: Անահիտը ստիպուած տարաւ նրան իր ծանօթ Օհանեանների տունը Օրենբուրգում, որտեղ բանաստեղծը ապրեց իր կեանքի վերջին ընկերները:

1920 թուականի Յունուարի 6-ին երեք բժիշկների կոնսիլիում է գումարուում, որոնք ասում են, որ այլեւս ոչինչ անել հնարաւոր չէ, եւ պէտք է ըստ էության սպասել վախճանին: Մահից առաջ Անահիտին հարցնում է. «Ի՞նչ ես կարծում, ո՞ւմ համար է աւելի դժուար՝ նրա՞, որ մեռնում է, թէ՞ հարազատների, որ մնում են»⁶⁷: Ապա խնդրում է նրանից նստել իր մօտ եւ լաց չլինել ու չվազվզել: Անահիտը կատարում է Տէրեանի վերջին խնդրանքը, որից յետոյ, 1920 թուականի Յունուարի 7-ին, դեռ կեանքի 35-րդ տարին չբոլորած, վախճանում է աշնան, սիրոյ ու թախծի նուրբ երգիչը, իր կեանքի ընկերոջ՝ Անահիտ Շահիջանեանի ձեռքերի վրայ, ով իր սրտի տակ կրում էր մեծ բանաստեղծի դեռ չծնուած զաւակին:

Մահուան բոթը Հայաստան է հասնում երեք ամիս յետոյ, երբ 1920 թուականի Մարտին 7-ին «Մշակն» իր վերջին տեղեկութիւններ բաժնում տեղեկացնում է. «Հաստատ աղբիւրից տեղեկացնում են, թէ բանաստեղծ Վահան Տէրեանը վախճանուել է»⁶⁸:

Յուզարկաւորութիւնն առաւել քան համեստ էր, իսկ թաղման թափօրը սակաւամարդ: Այն ժամանակ Օրենբուրգում դեռ ոչ ոք չգիտէր, որ լոկ օտարական բանաստեղծի մարմինը չէ որ ամփոփուեց հայրենի իրենց տափաստանի հողում, այլ սրտասուրբ մի մասունք՝ հեռաւոր Նաիրի մի երկրից, որի մթնշաղններում թեւածող անուրջներին միանալու գնաց նրա տառապած հոգին:

Վ. Տէրեանի մահը խորապէս ցնցել էր ամենահարազատին եւ բուն ժառանգորդին՝ Եղիշէ Չարենցին: Նրան չէր վիճակուել ծանօթանալ Տէրեանի հետ. տեսել էր մի անգամ, 1917 թուականին, Թիֆլիսի «Մի բաժակ թէյ» թէյարանում: Այդ երջանիկ պահը բոլոր մանրամասներով տպաւորուել էր յիշողութեան մէջ: Տարազը, դիմագծերը, հայեացքը, շարժումը, աչքերի մշուշը, տխրութիւնը⁶⁹:

Ինքն իսկ իր ստեղծագործութեան առաջին շրջանը համարում էր տէրեանական: Յետոյ «Երեքի» դեկլարացիայով եւ այն կենսագործող գրքերով երբ ընտրում է նոր խօսքի ճանապարհը, ժամանակի գրական բարձրի սովորոյթով մի պահ ընդվզում է Տէրեանի դէմ՝ նրա երգը համարելով «թոտ երգ», բայց յետոյ մեղայականով ներկայանում է իր անուրանալի ուսուցչին «Վերադարձի՛ր, օ, վերադարձի՛ր...» կանչում, մեծարում ու փառաբանում, ապրում է նրա հետ իր մնացած գրական կեանքը:

Յնչուած մահուան բոթից, 1920 թ. Մայիսի 16-ին Չարենցը գրում է իր նշանաւոր շարքը՝ «Վահան Տէրեանի յիշատակին»: Դրանք զարմանալի երգեր են, շաղախուած սիրուց, ցաւից ու քնքշութիւնից: Տողերից բարձրանում է կարօտի մշուշը, անծիր տխրութիւնը բռնում է երկինք ու հող.

⁶⁶ Տէս Թամրազեան Հ., Երկեր, հ. Բ., Երեւան, 2009, էջ 508:

⁶⁷ Վահան Տէրեանը ժամանակակիցների յուշերում, Երեւան, 1964, էջ 476:

⁶⁸ «Մշակ», Թիւ 5, 1920 Մարտի 7, էջ 3, Թիֆլիս

⁶⁹ Թամրազեան Հ., Երկեր, հ. Բ., Երեւան, 2009, էջ 512-513:

**Վահան Տէրեան, ինչպէս երգեմ յիշատակը քո.
Թող լուռ փռուի հիմա իմ դէմ անլոյս երեկոյ,
Սրտիս վրայ իջնի թող մութ մի ամպի քովա,
Քամին բերէ թող մահուան բոթ ու անձրեւը լայ...⁷⁰**

Վ. Տէրեանի մահուանից յետոյ անցել են 100 տարիներ: Այդ մէկ դարը ոչ միայն Տէրեանին չհեռացրեց մեզնից, այլեւ աւելի հարազատեցրեց, ցոյց տուեց նրա պոեզիայի անանց հմայքը, ցոյց տուեց, որ այն մեր նախորդների, մեզ ու յաւերժի համար է սահմանուած: Նրա պոեզիայի լաւագոյն մասը միշտ այժմէական ու անթառամ է մնալու եւ յաւերժ ապրելու է մեր ժողովրդի յոյզերի ու մտքերի աշխարհում, հոգ չէ թէ նա ասել էր. «Թող ինձ չիշեն, թող ինձ մոռանան»:

ՆՇԱՆԱԻՈՐ ՄԱՐԴՈՅ ԿԵԱՆՔԷՆ

Օր մը Մարք Թուէյն իր երբեմնի դասընկերէն նամակատան պահարան մը կը ստանայ, առանց դրոշմաթուղթի: Դրամը վճարելէ ետք, ան կը բանայ պահարանը եւ կը կարդայ «Սիրելի բարեկամ, ջերմ ողջոյններ քեզի, հիմա Շիքակօ կ'ապրիմ: Հին բարեկամդ. Ճէքսըն»:

Մի քանի օրեր ետք Ճէքսըն կը ստանայ 2-3 քիւօ կշռող ծրար մը, որուն համար պէտք էր վճարէր: Ան բանալով ծրարը, ահագին թուղթերու մէջ մեծկակ քարի կտոր մը կը գտնէ, երկտողով մը, ուր գրուած էր. «Սիրելի բարեկամ, երբ նամակէդ իմացայ, որ լաւ ես եւ երջանիկ, այս քարը ինկաւ սիրտէս: Բարեկամդ՝ Թուէյն»:

* * *

Անգլիացի գէր գրող մը, երեկոյ մը, թատրոնի նախասրահը կը հանդիպի Պ. Շոուին, եւ կ'ըսէ.

- Երթալով կը նիհարնաք, ձեզ տեսնողը կը կարծէ Անգլիա սով կայ:
- Շո ժպտալով կը պատասխանէ.
- Իսկ ձեզ ալ տեսնելով մարդիկ պիտի ըսեն թէ դուք էք սովին պատճառը:

⁷⁰ Նոյն տեղում, 514:

ՅՈՐԵԼԵԱՆՆԵՐ**ՆԵՐՍԵՆ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ****ԱՐԵՒԻ ԵՐԳԻՉԸ՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐԵԱՆ****(Ծննդեան 140-ամեակի առթիւ)**

Գոյնն իսկական հրաշք է, արեւի լոյսի համադրութեամբ այն ստեղծում է ձեւի ներքին բովանդակութիւն եւ արտայայտում է տիեզերական գոյութեան էութիւնը:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐԵԱՆ

Հանճարեղ նկարիչ Մարտիրոս Սարեանը դեռ պատանեկան-երիտասարդական տարիներին ականատես է եղել առաջին համաշխարհային պատերազմին, տեսել հայկական կոտորածները, ապրել հայ ժողովրդի՝ հարկադրանքով գաղթի մատնուած մի ստուար զանգուածի ահաւոր ողբերգութիւնը: Տեսել է նաեւ 1915 թուականին էջմիածնում սովի ու համաճարակի մատնուած հարիւր-հազարաւոր թշուառներին, ցրնցւել, տակնու վրայ են եղել նրա ստեղծագործական հեռանկարային ծրագրերը, սակայն, որքան վշտացել, այնքան խորն է ապրել իր ժողովրդի բախտով, որին կապուած էր սրտի ամբողջ ոյժով¹: Հէնց այդ ժամանակաշրջանում էլ արեւն իր ամբողջ ուժով ճառագել է նրա նկարներում. խոր փիլիսոփայական իմաստով Սարեանը սիրել է արեւը՝ վրձինը թաթախել արեւի սրտում եւ ստեղծել է իր արեւապայծառ կտաւները՝ դառնալով արեւի երգիչ:

Մարտիրոս Սարեանը ծնուել է 1880 թուականի Փետրուարի 29-ին, Դոնի Ռոստովի մօտ գտնուող հայկական Նոր Նախիջեւան քաղաքում: Նախնիները միջնադարեան Հայաստանի մայրաքաղաք Անիից էին գաղթել Ղրիմ եւ 18-րդ դարի վերջերից սկսած առեւտուր էին անում Կոստանդնուպոլսի հետ: Յետագայում հաստատուելով քաղաքից հեռու գտնուող մի տափաստանում Սարեանների բազմադամ ընտանիքը զբաղվում է հողագործութեամբ²:

Դեռ մանկութիւնից ի յայտ է եկել Մարտիրոսի օժտուածութիւնն ու հակումը նկարչութեան հանդէպ: Այդ տարիներին բազմադէմ եւ բազմագոյն բնութիւնը նրա հոգում արթնացնում է անսպառ հիացում, որը տասնամեակներ անց պիտի մարմնաւորւէր մեծ վարպետի ստեղծագործութիւններում: Մանկութեան տարիները, որքան էլ անշուք ու թախծոտ, միեւնոյն է, յետագայում Սարեանի կողմից մշտապէս վերյիշուած էին որպէս քաղցր ու երանելի օրեր: Սիրով էր յիշում իր ծննդավայր Նախիջեւանը, մանաւանդ այն պատճառով, որ այստեղ նա ոչ միայն գրաճանաչ էր դարձել, այլեւ 1895 թուականին աւարտել էր քաղաքային հայ-ռուսական հանրակրթական ուսումնարանը, եւ, որ ամենակարեւորն է, այստեղ էր, որ նա առաջին անգամ մատիտ ու վրձին էր վերցրել ձեռքը: Վերջապէս Նախիջեւանում էր նա աշխատանքի անցել, պաշտօնավարել:

¹ Տե՛ս Կուրդոյեան Ե., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1962, էջ 4:

² Տե՛ս https://www.sarian.am/htmls_arm/sarian_biography_parts.html#1 (23.03.2020)

Արուեստասիրական եւ ստեղծագործական առաջին զգացմունքները Մարտիրոսի հոգում սկսում են յորդել 1895 թուականի ամռանը, երբ 15-ամեայ պատանին աշխատանքի է անցնում թերթերի եւ ամսագրերի բաժանորդագրութեան գրասենեակում, սակայն այստեղ ծառայութիւնը կարճ է տեւում, ընդամենը 7 ամիս³։ Այստեղ է նա մատիտի եւ վրձինի շարժումներով իր ստեղծած առաջին պատկերները «դիտողի աչքով» տեսել ու մի պահ յանկարծակիի գալով, տարակուսել, այդ ի՞նքն է նկարել, եւ ապա հրճուել ու ոգեւորուել է, թեւաւորուել նոր ճախրանքների համար։

Գրասենեակում ազատ ժամերին տրւում էր լրագրերի եւ ամսագրերի ընթերցանութեանը, դիտում պատկերագրողւմները։ Դա նրան յաջողւում էր անել, ի հարկէ տնօրէնի բացակայութեան պահերին, քանի որ նա իր «խժբժանքներով» արդէն յոգնեցրել էր տնօրէնին, նրանից բազմիցս ստանալով նկատողութիւն։ Ի դէպ, մի ծեր աշխատողի նկարելու հետեւանքով Սարեանին արգելւում են այլեւս գրասենեակում այդպիսի «յիմարութիւններով» զբաղուել։ Մի օր էլ տնօրէնի զայրոյթն այնքան է բորբոքւում, որ պատանու ձեռքից խլում է նկարը եւ անմիջապէս ոչնչացնում։ «Մի անգամ, ես միանգամայն յաջող գաղտագողի նկարեցի գրասենեակի աշխատողներից մէկին, մի մոռումաւոր ծերունու, որը յաջորդ օրը հիւանդացաւ։ Ծերունին համոզուած կեպով իր հիւանդանալու պատճառը վերագրելով ինձ, բողոքեց գրասենեակի տիրոջը, որը յարձակուեց ինձ վրայ, հայհոյեց... Այս լուրը հասաւ եղբօս, որը օգնեց ինձ Մոսկուայ մեկնելու՝ ուսումնաւորականական նպատակով»⁴։

Այդ մանր արգելքները չէին կարող խանգարել, որ նա շարունակէր նախասիրած գործը։ Պատանի Մարտիրոսն ամբողջութեամբ ձուլուել էր նկարչութեանը եւ, իսկապէս, վրձինը դարձել էր նրա սրտագին ընկերը։ Դա արուեստի կայծն էր, որ գնալով բորբոքւում էր եւ վերածւում իսկական հրդեհի, որը յետագայում կլանեց ու բոցավառեց նրա հոգին իր սիրած արեւի ամբողջ պայծառութեամբ։

1897 թուականին Սարեանը դառնում է Մոսկուայի գեղանկարչութեան, քանդակագործութեան եւ ճարտարապետութեան ուսումնարանի ուսանող եւ անյազօրէն սկսում է իւրացնել Մոսկուայի մշակութային ողջ հարստութիւնը, գրադարներ, թատրոններ, համերգներ եւ ցուցահանդէսներ, որոնք հետաքրքրում, կրթում եւ նպաստում էին սկսնակ նկարչի ճաշակի ու նախասիրութիւնների ձեւաւորմանը⁵։

1901-1903 թուականների ճամբորդութիւնները դէպի Կովկաս, Սարեանի համար դարձան իսկական յայտնութիւն։ 1902 թուականի ամռանը նկարիչը եղաւ Հայաստանի հնագոյն մայրաքաղաք Անիում, որտեղ տեսաւ այն բոլորը, ինչ երազում էր մանկութիւնից սկսած։

1904 թուականից սկսած Սարեանի գործերն ունիէն ֆանտաստիկ բնոյթ։ Ինչ որ նկարում էր, ռեալութեան եւ երեւակայութեան միահիւստւմն էր, ռեալ, որքան որ այն կատարում էր տեսածի տպաւորութեամբ, ֆանտաստիկ՝ որքանով, որ այն սինթեզում էր երեւակայական տեսիլքի մէջ⁶։ Այս մօտեցմամբ 1904-1908 թուականներին նա «երազներ ու հէքիաթներ» նկարեց, որոնք բնութեան գեղեցկութեամբ սքանչացող նկարչի գոյնի ու լոյսի ապրումներն էին։ Բնութիւնն այնքան անընդգրկելի, խորհրդաւոր ու գեղեցիկ է, որ նկարիչն այն ընկալում էր մանուկի պէս՝ իբրեւ զարմանահրաշ հէքիաթ, իբրեւ գոյնի, լոյսի, երազի խրախճանք⁷։ Այդ յօրինուածքների ծայրայեղօրէն

³ Սարեան Մ., Գրառումներ իմ կեանքից, Գիրք առաջին, Երեւան, 1966, էջ 39։

⁴ Տե՛ս նոյն տեղում։

⁵ Տե՛ս https://www.sarian.am/htmls_arm/sarian_biography_parts.html#1 (23.03.2020)

⁶ Տե՛ս Սարեան Մ., Գրառումներ իմ կեանքից, Գիրք առաջին, Երեւան, 1966, էջ 76։

⁷ Տե՛ս Խաչատրեան Ը., Սարեանի Արուեստը, Պատմա-բանասիրական հանդէս, 1972, № 2, էջ 290։

պարզեցուած տարրերը ակտիւացնում են դիտողի երեւակայութիւնը, մղում նրան յուզական ապրումների աշխարհ՝ նուիրելով ներդաշնակութեան զարմանալի զգացում:

1909 թուականին երեւակայական անուրջներին փոխարինելու եկան բնութեան եւ շրջապատող աշխարհի առաւել իրական, անմիջական դիտումները՝ ընթանալով ձեւերով: Պատկերները կառուցուեցին կտաւի հարթութեան վրայ, որոնցում արտացոլում գտան միջնադարեան նկարչութեան աւանդները: Մաքուր գոյնը եւ նրանից ծնունդ լոյսը Սարեանի կտաւներում ստացաւ բացարձակ արժէք ու շարունակեց մնալ առողջ ու կենսաթրթիւ զգացմունքներ պատգամող խորհրդանիշ:

Սարեանը նիւթի մէջ գտնում էր իւրայատուկը, արտակարգ հետաքրքրականը եւ այդ ոչ ինքնանպատակ կերպով: Նրան հետաքրքրողը «չեղածն» էր, անկոխ ճանապարհը, այն, ինչ դիտուելու եւ հնչելու էր իբր նորութիւն, նոր իր էութեամբ ու իր ձեւով: Նա այդպիսի դէպքերում կարողանում էր իրերը, առարկաները ենթարկել իր վրձնին, նրանց մոգական ուժ հաղորդել եւ իրականութեան պատկերն իր աննման ձեւով ու արտայայտութեամբ մարմնաւորել կտաւի վրայ:

Իրականութեան ճշմարտացի ընկալման եւ արտայայտման գծերը յատկապէս դրսևորուեցին արեւելեան երկրներում՝ Թուրքիա (1910 թ.), Եգիպտոս (1911 թ.), Պարսկաստան (1913 թ.) կատարած ուղևորութիւնների ընթացքում ստեղծած գործերում: Դա ինքնաճանաչման կարեւոր շրջան էր:

Սարեանը Կ. Պոլիս էր մեկնել ուսումնասիրական ուղևորութեան՝ պոլսական կեանքի կոլորիտից օգտուելու, նոր ստեղծագործութիւններով հանդէս գալու համար: Եւ ահա՛, Կ. Պոլսում ստեղծում է տասից աւելի գործեր, որոնցից իւրաքանչիւրն իր հետաքրքրութեամբ անհունօրէն գրաւում է դիտողի ուշադրութիւնը նաեւ այսօր. դրանք բոլորն էլ արուած են տեմպերայով:

Կ. Պոլսից վերադառնալուց յետոյ Սարեանն իր նոր աշխատանքները ներկայացնում է «Մոսկովեան նկարիչների ընկերութեան» ցուցահանդէսում: Տրետեակովեան պատկերասրահը բարձր գնահատելով Սարեանի արուեստը՝ իր հաւաքածուն համալրում է երիտասարդ նորարարի «Գլիցինիաներ», «Մրգերի կրպակ Կոստանդնուպոլսում», «Կոստանդնուպոլիս, փողոց, կէսօր» նկարներով⁸:

1911 թուականին Սարեանը մեկնում է հռչակաւոր բուրգերի եւ տաճարների, Նեղոսի եւ նրան յարող վիթխարի անապատների երկիրը՝ Եգիպտոս: Դա մի նոր աշխարհ էր նրա համար, հէքիաթային՝ իր բնութեամբ, չափազանց հետաքրքրական՝ ժողովրդի կենցաղով: Այստեղ նոյնպէս նա տեսաւ արեւ, բայց այնտեղ՝ Եգիպտոս տարաւ նաեւ իր արեւը: Այդ արեւը նրա վրձնի ծայրին էր: Դա ինքը Սարեանն էր, որ արդէն ունէր իր գեղարուեստական մօտեցումը, ունէր իր ըմբռնումը եւ կեանքի ու նրա երեւոյթների հանդէպ՝ կազմակերպուած վերաբերմունք: Այնտեղ նրան հետաքրքրում են մեր բարդիների նման, բայց ոչ նրանց նման անպտուղ երկնասլաց «փիւնիկեան արմաւենին»: Նա այն դիտեց իր սեփական արեւով լուսաւորուած ու վրձնեց իր զգացմունքների անմիջական յորդման ուժով: Նա կանգնեց նրա փոքրիկ ստուերի տակ եւ ճաշակեց նրա վեր ձգող կիզիչ արեւը⁹:

Եգիպտական կեանքից վերցուած, 1911 թուականին կատարուած աշխատանքների թիւը շատ չէ, ընդամենը մի քանի գործ՝ նոյնպէս տեմպերայով արուած, սակայն դրանցից իւրաքանչիւրը մեծարժէք է յատկապէս այն տեսակէտից, թէ ինչպէս է Սարեանը կարողացել եւ այս դէպքում ինքնուրոյն լինել, ամենակարճ ժամանակում

⁸ Տե՛ս https://www.sarian.am/htmls_arm/sarian_biography_parts.html#1 (23.03.2020)

⁹ Կորդոյեան Ե., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1962, էջ15-16:

ընկալել իր համար բոլորովին նոր այդ բնութիւնը, երկիրը, ճանաչել մարդկանց, անմիջականօրէն խորացել է նրանց կենցաղի մէջ եւ այդ ամէնը վերարտադրել իր սեփական, իւրայատուկ լեզուով, որը եւ հասկանալի է ամէնքին, նրանց, որոնք ընտելացել են արուեստի երկերի ըմբռնմանը, ճիշդ ընկալմանը:

Կ. Պոլսում եւ Եգիպտոսում ընդամէնը ոչ լրիւ մէկական տարի լինելով՝ Սարեանը մեծ հմտութեամբ դրսեւորեց այդ երկրների կեանքը, ցոյց տուեց իրականութիւնը արագ ճանաչելու եւ հարգատ կերպով պատկերելու լաւագոյն օրինակ: Սա ստեղծագործական խիզախում է: Շունչ ու ոգի տալ իր համար բոլորովին նոր երեւոյթների, համոզիչ դարձնել պատկերածը, արտայայտել համապատասխան կոլորիտ եւ այն էլ շատ կարճ ժամանակում, իր խօսքն ասել մեծագոյն համարձակութեամբ:

Արեւմուտքի արուեստում խոր արմատներ գցած սխեմատիզմն ու պրիմիտիվիզմը չսասանեցին Սարեանին, չշեղեցին նրան իր դաւանած ուղուց: Սարեանը մնաց իր սիրած արեւի հետ, եւ տատասկոտ ճանապարհներով անցնելիս մնաց միշտ աներեր ու հայեացքը յառած հեռուն՝ դէպի պայծառ հորիզոնները: Այս բոլորի մէջ մեծ դեր են խաղացել նկարչի ձեռքն ու աչքը, իսկ նրանց վստահելուն զուգակցել է պատանեկաների տասարդական վառ զգացմունքի թարմութիւնը: Դեռեւս այս տարիներից նա իր ստեղծագործութեան մէջ դէմ գնաց ճակատագրին, ժխտեց այն իր հոգու եւ ստեղծագործական շնորհքի ամբողջ կարողութեամբ եւ ձեւաւորուող հայեացքների ողջ ուժով: Նա չսպասեց, որ իր համար ճանապարհ հարթեն, այլ ինքն իր ջանքերով հասաւ բարձունքի, խիզախեց որպէս իսկական նորարար, ինչպէս մեծ Եղիշէ Չարենցը, որ գետի նման ահագնօրէն վարարեց եւ նոր հուն բացեց մեր պոեզիայի համար¹⁰:

Դա հէնց կեանքի թելադրանքն էր, ստեղծուած պայմանների արդիւնքը: Դա ստեղծագործող մարդու՝ կեանքի նկատմամբ ունեցած ամենաակտիւ վերաբերմունքն էր, նոր երեւոյթները նոր ձեւով եւ նոր բովանդակութեամբ վերարտադրելու ուղու ընտրումը, բարդ ու դժուարին, սակայն յաղթահարելի:

Կ. Պոլսից եւ Եգիպտոսից յետոյ արեւելեան երկրների հանդէպ ունեցած հետաքրքրութիւնն աւելի է խորանում Սարեանի մէջ: Արեւելքի ամէն մի նոր երկիր կատարելիք ուղեւորութիւնը նա դիտում էր որպէս ներշնչանքի նոր աղբիւր: Եւ ահա՛, 1913 թուականին մեկնում է Պարսկաստան: Այստեղ նրա առաջ բացում են իրեն համար միանգամայն անյայտ ու անծանօթ կեանքի դռները: Նա համոզուում է, որ ի տարբերութիւն Կ. Պոլսի եւ Եգիպտոսի, ինքը գտնւում է մի նոր աշխարհում՝ կեանքի բոլոր ոլորտների առումով: Թեհրանում նրան չի յաջողում աշխատել տեղում: Եւ նա, ներշնչուած այդ երկրի կենցաղով ու մշակութային արժէքներով՝ իր մոսկովեան արուեստանոցում կարողանում է հմտութեամբ ստեղծել պարսկական թեմաներով մի քանի պատկերներ եւ տալ այդ երկրի համար ամենատիպականը՝ չմոռանալով ընդգծել նաեւ նրա յետամնացութիւնը: Այդպիսի գործերից են «Թեհրանի շրջակայքում», «Պարսկական գիւղում», «Թեհրանում» կտաւները:

Մ. Սարեանի «Դրառումներ իմ կեանքից» գրքից իմանում ենք, որ նա ծրագրում էր իր յետագայ ճամբորդութիւնների պլանը դէպի Հնդկաստան, Չինաստան եւ Ճապոնիա¹¹: Այդ ժողովուրդների արուեստը մոգական ուժով ձգում էր նրան: Ամէն ինչ ուզում էր սեփական աչքերով տեսնել: Սակայն առաջին համաշխարհային պատերազմը խանգարեց նրա ծրագրերի իրագործմանը: Դրան յաջորդեց 1915 թուականի Մեծ եղեռնի արհաւիրքը, որին զոհ գնաց գրեթէ մի ամբողջ երկիր: Սարեանը ունեցած-չունե-

¹⁰ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 18:

¹¹ Սարեան Մ., Դրառումներ իմ կեանքից, Գիւր ատաշիւն, Երեւան, 1966, էջ 139:

ցածր փակեց արկղի մէջ ու պահ տուեց ծանօթներից մէկին, թողեց արուեստանոցը, Մոսկուան: Վերադարձաւ Հայաստան՝ իր տառապեալ ու բզկտուած հայրենիքը եւ հաստատուեց Էջմիածնում՝ սուրբ Հռիփսիմէ տաճարի սենեակներից մէկում¹²:

Էջմիածնում Սարեանի առաջ բացուում է ահաւոր տեսարան... Շողակաթ, Հռիփսիմէ, Գայիանէ եկեղեցիների շուրջը, հին Վաղարշապատով մէկ, մինչեւ Զուարթնոցի աւերակները, լցուած էին մահուան ճիրանների մէջ խեղդող հայ գաղթականները: Համաճարակ, սով ու մերկութիւն, եւ այդ բոլորը հայութեան ահաւոր կոտորածից յետոյ: Այդ օրերին երեւացին ամէն տեսակ վարակիչ հիւանդութիւններ, որոնք օրական կուլ էին տալիս հարիւրաւոր մարդկանց կեանքը: Մէկ ամիս շարունակ Սարեանը գտնուում էր սովահար գաղթականների մէջ, մեռածներին տեղափոխելու կամ թաղելու ոչ մի միջոց չկար, նա տուայտանքի մէջ էր. ինչպէ՞ս, ինչո՞վ օգնել... Դիակները թափւած էին փողոցներում, պատերի տակ, դժոխքի այդ սպանդանոցում... կենդանի մարդկանց կողքին:

Գէորգեան ճեմարանը Յովհաննէս Թումանեանը դարձրել էր որբանոց: Շէնքի շուրջը փռուած էին հարիւրաւոր երեխաների սառած դիակներ, որոնց արանքներում, այստեղ-այնտեղ, նստած կամ պառկած էին մահամերձ փոքրիկներ:

Այդ ահուկի ողբերգութեան մէջ Սարեանը կորցրել էր իր դերը, անզօր էր որեւէ շօշափելի ծառայութիւն մատուցել բազմահազար աղետեալներին: Աւելին՝ այդ բոլորը ստեղծագործական տեսակէտից նրան առժամանակ թեւաթափ արեց: Մինչդեռ այդ նոյն տեղում հռչակաւոր նկարիչ Վարդգէս Սուրէնեանցը իր խոցուած եւ վիրաւորուած սրտի ժամանակաւոր սփոփանքը որոնեց գաղթականների բազմաթիւ կերպարներ ստեղծելու մէջ¹³:

Էջմիածնում համաճարակի սրտաճմլիկ եւ անօրինակ տեսարանը ցնցել էր Սարեանին, հիւանդացրել նրան ե՛ւ բարոյապէս, ե՛ւ ֆիզիքապէս: Ուստի՝ վարպետը ստիպւած հեռանում է Էջմիածնից, մեկնում Թիֆլիս, ապա Դոնի Ռոստով, քաղաքացիական կռիւների տարիներն անցկացնելով այնտեղ եւ օրնիբուն հետեւելով հայրենի երկրի ճակատագրին:

Սարեանի ստեղծագործական կեանքն այդ շրջանից սկսած մասամբ ընդհատուեց, եւ տեւեց մինչեւ 1923 թուականը: Մօտ ութ տարի շարունակ նա քիչ ստեղծագործեց:

Երկար ժամանակ չէր կարողանում աշխատել: Բայց առաջինը, ինչ ստեղծեց ծանր ապրումներից յետոյ, դա կարմիր ծաղիկների մեծ փունջ պատկերող նկար էր: Այդ ժամանակի սակաւաթիւ գործերից պէտք է նշել նաեւ «Հին Թիֆլիսը» պատկերը եւ մի քանի նատիւրմորտներ:

Թիֆլիսում Մ. Սարեանը հանդիպում է Լուսիկ Աղայեանին՝ նշանաւոր գրող Ղազարոս Աղայեանի դստեր հետ եւ 1916 թուականի Ապրիլի 17-ին, Թիֆլիսի մօտ, Ծղնեթի գիւղական եկեղեցում ամուսնանում նրա հետ: Պատերազմը, իսկ յետոյ նաեւ քաղաքական իրադարձութիւնները Սարեանին պահում են Թիֆլիսում: Այստեղ նա ստիպուած է լինում զբաղուել մանկավարժութեամբ, նկարչական դասեր է տալիս Լեւոնդովսկու մասնաւոր գիմնազիայում¹⁴:

1918-ից մինչեւ 1921 թուականի Օգոստոսը, այսինքն՝ քաղաքացիական պատերազմի բոլոր տարիները, նկարիչն անց է կացրել Նոր Նախիջեւանում, ապա 1921

¹² Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 153:

¹³ Կուրդոյեան Ե., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1962, էջ 23:

¹⁴ Տե՛ս Դրամբեան Ռ. Գ., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1960, էջ 42: Տե՛ս նաեւ Սարեան Մ., Գրառումներ իմ

Թուականին Հայաստանի ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի նախագահ Ս. Մյասնիկեանի հրաւերով Սարեանն ընտանիքով տեղափոխուում է Երեւան՝ մշտական բնակութեան: Այստեղ 1922 թուականին նրա էսքիզներով ստեղծուում են Սովետական Հայաստանի զինանշանն ու դրօշը: Վերածնունդ հայրենիքի հաւաքական կերպարը նկարիչը պատկերում է Երեւանի առաջին դրամատիկական թատրոնի վարագոյրի էսքիզում, որը շարունակ փակուելու եւ բացուելու պատճառով մաշուել է ու չի պահպանուել¹⁵:

1924 թուականին Սարեանը մի խումբ ուսւ նկարիչների հետ գործուղուում է Իտալիա՝ մասնակցելու Վենետիկի միջազգային ցուցահանդէսին: Իտալիայում մնալով երկու ամիս՝ նա լինում է նաեւ Ֆլորենցիայում, Հռոմում, տեսնում եւ ուսումնասիրում անտիկ աշխարհի եւ Իտալական վերածննդի դարաշրջանի արուեստի լաւագոյն յուշարձանները, ծանօթանում է իտալական ժամանակակից արուեստին¹⁶: Նկարչին տպաւորում են յատկապէս Միքելանճելոյի Վատիկանի Սիքստոսեան Կապելլայի առաստաղը եւ Ֆլորենցիայի Մեդիչիի Կապելլայի «Գիշեր» եւ «Առաւօտ» քանդակները¹⁷:

Իտալիայից վերադառնալուց յետոյ լոյսի գաղափարը Սարեանի գործերում ճառագեց նոր ուժով: Ազատագրուած հայրենիքը դարձաւ անփոփոխ ու անփոխարինելի թեմա: Սարեանի երգած լոյսը «իշաւ» ու ձուլուեց այն հողին, որից ծնուել էր: Նկարիչը ստեղծեց լեռնային երկրի ընդհանրացուած կերպարը, գունային վառ ակորդով նրան էպիկական հնչեղութիւն հաղորդելով¹⁸:

1926 թուականի աշնանը Սարեանը մեկնում է Փարիզ, որտեղ մնում է մէկ ու կէս տարի: Փարիզում նա մօտիկից ծանօթանում է ֆրանսիական ժամանակակից արուեստին, տարբեր ուղղութիւնների նկարիչների ստեղծագործութիւններին, որոնք ամէն ամիս առատութեամբ հրապարակ էին հանուում մայրաքաղաքի սալոններում: Փարիզի գեղարուեստական թանգարաններում, եւ առանձնապէս Լուվրի թանգարանում նա ծանօթանում է հին ու կլասիկ արուեստի լաւագոյն ստեղծագործութիւններին. դա նպաստում է նրա մտահորիզոնի ընդլայնմանը: Արուեստների մայրաքաղաքում Սարեանը, միաժամանակ, նկարում է նաեւ նոր նկարներ՝ մայր բնութեան թեմաներով, շարունակելով «երգել» իր երկրի գեղեցկութիւնը, եւ կազմակերպում է իր ստեղծագործութիւնների անհատական ցուցահանդէսը: Դժբախտաբար, նրա փարիզեան աշխատանքները, թուով 35 նկար եւ էտիւդ, բացառութեամբ Փարիզում մնացածների, 1928 թուականին հայրենիք վերադառնալիս ճանապարհին ոչնչանում են՝ Կոստանդնուպոլսի նաւահանգստում շոգենաւի մէջ ծագած հրդեհի պատճառով¹⁹:

Հայրենիք վերադառնալուց յետոյ Սարեանն սկսում է նոր եռանդով աշխատել՝ ստեղծելով հայրենի բնութեան եւ մարդկանց ճշմարտացի կերպարներ: Սարեանի այդ շրջանի բնանկարներն աչքի են ընկնում նրանով, որ պատկերում են Հայաստանի բնութիւնն իր արտասովոր բազմազանութեամբ: Դրանցում չկան կրկնութիւններ, իւրաքանչիւրը լրացնում է մէկը միւսին, մի նոր բան է աւելացնում անսահմանօրէն բազմազան բնութեան պատկերմանը:

Երկար տարիներ ապրելով Հայաստանում, Սարեանը հնարաւորութիւն ունէր պատկերելու նրա բնութիւնը տարուայ տարբեր եղանակներին: Միանգամայն բնա-

Կեանքից, Գիւլ առաքին, Երեւան, 1966, էջ 159:

¹⁵ Տէս Դրամբեան Ռ. Գ., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1960, էջ 46:

¹⁶ Սարգսեան Մ. Ս., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1955, էջ 30:

¹⁷ Դրամբեան Ռ. Գ., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1960, էջ 54:

¹⁸ Տէս Խաչատրեան Շ., Սարեանի Արուեստը, Պատմա-բանասիրական հանդէս, 1972, № 2, էջ 290:

¹⁹ Տէս Սարգսեան Մ. Ս., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1955, էջ 32-34:

կան է, որ ամենից յաճախ նկարիչն անդրադարձել է ամռան արտացոլմանը: Քիչ չեն նրա գարնանային եւ աշնանային բնանկարները, միայն ձմռան պատկերացումից է խուսափել Սարեանը: Տարուայ տարբեր եղանակների բնանկարները նկարիչն այնպիսի վարպետութեամբ է վրձնել, որ դժուար է ասել, թէ դրանցից որոնք են նրան աւելի յաջողուել:

Սարեանական բնանկարները, իրենց ողջ բազմազանութեամբ հանդերձ, ունեն երկու ընդհանուր յատկանիշ: Սարեանի գործերում բնութիւնը միշտ լաւատեսական է եւ դրանց մէջ մենք չենք հանդիպի եւ ոչ մէկը, որ առաջ բերի յոռետեսական տրամադրութիւն:

Սակայն 1932 թուականի պետական որոշումը լիովին սահմանափակում էր ստեղծագործական ազատութիւնը: Սարեանի աշխատանքները սուր քննադատութեան էին ենթարկւում դեկորատիւ եւ չափազանց վառ գոյների պատճառով: Նկարչին անուանում էին «Փորմալիստ», մեղադրում «իտէալիստական աշխարհայեացք» ունենալու մէջ: Երբեմն նկարիչը ստիպուած էր լինում մեղմել իր կտաւների գոյները, «նկարել հասկանալի», բայց վարպետութիւնն իրենն էր անում, գեղանկարչութիւնը յաղթում էր: Սարեանի ստեղծած «Խնքնադիմանկար դիմակով» կտաւը արտայայտում է ինքն իր հետ մնալու նրա ձգտումը՝ ինչ էլ, որ լինի պահպանել իր արուեստի սկզբունքները, հաւատարիմ մնալ բարձր արուեստի մշտնջենական, մարդասիրական գաղափարներին: Իսկ երկրի ղեկավար Ե. Ստալինին փառաբանող պատկերը կերտելու պահանջին նկարիչը պատասխանում էր, որ դիմանկար ստեղծելու իր սկզբունքն է աչքի առջեւ բնորդին ունենալը²⁰:

1937 թուականին, պատկերասրահի բաւում այրում են Սարեանի վրձնած հայ առաջաւոր պետական գործիչների եւ մտաւորականների 12 դիմանկար, քանի որ դրանց բնորդները դատապարտուած էին՝ որպէս «ժողովրդի թշնամի»: Այդ դիմանկարներից միայն մէկը, որ թաքցրել էին թանգարանի աշխատակիցները, փրկուել է: Դա բանաստեղծ Եղիշէ Զարենցի դիմանկարն է²¹:

1939-1940 թուականներին ստեղծած դիմանկարներում Սարեանը հանդէս է գալիս աւելի զուսպ, աւելի խոր թափանցելով անձնավորութեան ներքնաշխարհը: Այդ դիմանկարներից իւրաքանչիւրը մի վէպ է, մենագրութիւն՝ շարադրուած ամենաժլատ խօսքերով, արտայայտուած խորունկ արուեստով:

Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին Սարեանի ստեղծագործութիւնները հարստանում են նոր թեմայով՝ զինուորական դիմանկարներով: Բացի ճակատայինների մատիտանկար դիմանկարներից, Սարեանը նկարում է նաեւ Սովետական Բանակի գեներալների եւ սպաների, ինչպէս նաեւ Սովետական Միութեան Հերոսների դիմանկարներ²²:

Յետպատերազմեան շրջանում, ինչպէս նախապատերազմեան տարիներին, Սարեանն աշխատում էր իր հիմնական բոլոր երեք ժանրերի ասպարէզում, աւելի ու աւելի մեծ ուշադրութիւն յատկացնելով բնանկարին: Ամառային եւ աշնանային ամիսները նկարիչն անց էր կացնում Հայաստանում շրջագայելով, երբեմն երկար ժամանակ կանգ առնելով միեւնոյն վայրում: Նման դէպքերում Սարեանը մէկ-երկու բնանկարով չէր գոհանում, այլ ստեղծում էր ամբողջ շարքեր: Յետպատերազմեան բնանկարների մէջ կան նաեւ աւելի վաղ շրջանում չարժարժուած մոթիւներ: Մի շարք

²⁰ Տե՛ս https://www.sarian.am/htmls_arm/sarian_biography_parts.html#1 (23.03.2020)

²¹ Տե՛ս նոյն տեղում:

²² Սարգսեան Մ. Ս., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1955, էջ 52:

բնանկարներում Սարեանը նկատելի տեղ է յատկացրել անցեալի յուշարձաններին՝ հինաւորաց եկեղեցիներ, բերդերի ակերակներ, հին կամուրջներ: Բարձր գնահատելով հին հայկական ճարտարապետութիւնը, Սարեանը անցեալի յուշարձանների հանդէպ ունեցած մօտեցման մէջ հեռու է հնի էսթետացումից, հնապաշտութիւնից: Բայց, միաժամանակ, նկարիչը չէր կարող չզգալ եւ չհաղորդել այն, թէ ինչպէս այդ յուշարձանները օրգանապէս մերուել ու միահիւսուել են շրջապատի բնութեանը, լինի այդ Հռիփսիմէի տաճարը՝ Արարատի ֆոնին, խաղողի այգիներով շրջապատուած («Հռիփսիմէ», 1945), թէ Մուղնին՝ Արագածի մուգ-կանաչ լանջերի ֆոնին («Մուղնին եւ Արագածը գարնանը», 1951), թէ շրջապատի բնանկարից յառնող փոքրիկ մատուռը («Կարմրաւորը Աշտարակում», 1956)²³:

1950-1960-ական թուականներին Սարեանի կատարած դիմանկարները չափազանց հետաքրքրական են ոչ միայն կատարման վարպետութեան տեսակէտից, այլեւ բազմազան բնագաւառների ներկայացուցիչների ընդգրկման առումով: Խօսքը վերաբերում է բանաստեղծի, քանդակագործի, նկարչի, կոմպոզիտորի, դերասանի, ճարտարապետի, կինոռեժիսորի կերպարներ ստեղծելուն²⁴:

1966 թուականին Սարեանը ստանում է Հայաստանի ԽՍՀ Պետական մրցանակ: Լոյս է տեսնում նկարչի «Գրառումներ իմ կեանքից» յուշերի գիրքը: Յաջորդ տարում, 1967 թուականի Նոյեմբերի 26-ին, Երեւանում բացւում է Մարտիրոս Սարեանի տուն-թանգարանը:

1971-1972 թուականներին Սարեանը ստեղծում է գծանկարների ֆլումաստերով շարք, որոնցում առկայ է վերադարձը դէպի վաղ շրջանի «Հէքիաթներ եւ անուրջներ» ջրաներկերի շարքին բնորոշ հարմոնիկ մեղեդայնութեանը: Բայց այս պատկերներն առանձնանում են նկարչի հոգում ապրող հայկական բնութեան պատկերների մտահայեցողական խորութեամբ:

1972 թուականի Մայիսի 5-ին, 92 տարեկան Սարեանը, երբ զգա՛ց հանկարծ,

... Որ վրձինը ընկնում է ցա՛ծ,
 Որ ձեռքը լոկ... նե՛րկ է քսում,
 Աչքը նայում, բայց... չի՛ տեսնում,-
 Տխո՛ւր նայեց իր նկարին,
 Իր նկարած լեռ ու սարին,
 Եւ... մտած իր նկարից նե՛րս,
 Այստեղ թողած վրձի՛ն ու նե՛րկ,
 Արահետո՛վ իր նկարած,
 Աչքն իր վրձնած սարին հառա՛ծ,
 Գնա՛ց,
 Ձուլուե՛ց իր նկարին,
 Իր նկարած լե՛ռ ու սարի՛ն,
 Նորի՛ց դարձած լեռ, հող ու քար,
 Բնութի՛ւն ու բնանկա՛ր... (Գէորգ Էմին)

2020 թուականին լրացաւ մեծաքանքար նկարչի ծննդեան 140-ամեակը: Թէ՞ 35... 95՞ որ ծնուել է Փետրուարի 29-ին, եւ իր ծննդեան օրը նշում է 35-րդ անգամ: Արդեօք ա՛յս է նրա արուեստի մշտնջենական երիտասարդութեան գաղտնիքը, թէ՞ գոյների պայծառութիւնն է միշտ երիտասարդ ու հրապուրիչ պահում նկարչի արուեստը: Նկար-

²³ Դրամբեան Ռ. Գ., Մարտիրոս Սարեան, Երեւան, 1960, էջ 96:

²⁴ Տե՛ս https://www.sarian.am/htmls_arm/sarian_biography_parts.html#1 (23.03.2020)

չի՝ որի ստեղծագործությունները վճիտ են ու հնչեղ, իրենց կատարելութեամբ անթերի։ Որոնց դիտելիս՝ ուզում ես ազահութեամբ շնչել հողի խոնավ բուրմունքը, սուզուել երկնի անհուն կապույտում։ Ուզում ես հպուել այն ամէնին, ինչ այնքան գեղեցկահաճ պատկերուել են անվերջ ապրելու ցանակութիւն ներշնչող սարեանական կտաւներում։ Ուզում ես միշտ վայելել նրա վրձնած խիստ, բայց նրբագեղ լեռների հմայքը, անվերջ շրջագայել այդ արեւազօծ զմայլիչ լեռներով ու հարթավայրերով։ Ուզում ես... որ Սարեանն ու սարեանականը յաւերժ ապրի։

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Մառը կը ճանչցուի իր պտուղէն, իսկ մարդը իր գործերէն՝ բարի արարք մը երբեք չմոռցուիր. ան որ ազնուութիւն կը սերմանէ բարեկամութիւն կը քաղէ, եւ ան որ ազնուութիւն կը ցանէ՝ սէր կը հաւաքէ։

Սուրբ Բարսեղ

Ազնուութիւնը՝ արարքէ աւելի կեցուածք մըն է, արտայայտութիւն մը, նայուածք մը եւ նոյնիսկ պարզ հպում մը։ Ուղիղ անձ մը բարձրացնող ժեսթն է։

Պղատոն

Երեք բաներ անհրաժեշտ են մարդկային կեանքին մէջ. առաջինը՝ ըլլալ ազնիւ, երկրորդը՝ ըլլալ ազնիւ, եւ երրորդը՝ դարձեալ ըլլալ ազնիւ։

Հէնրի Էյնսթայն

Ազնուութիւնը այն լեզուն է, որ խուլը կրնայ լսել եւ կոյրը տեսնել։

Մարք Թուէյն

Հաւ բառերը լաւ զգացումներ կ'արթնցնեն մարդոց սիրտին մէջ, միշտ ազնուօրէն խօսեցէք։

Բոտ Ուիլիըմզ

Կեանք առանց պայքարի, կը նշանակէ կեանք առանց յաղթանակներու։

Ափրիկեան ասացուածք

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

COVID-19 ԿԱՄ ԳՈՐՈՆԱ ԺԱՀՐԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

Իսրայելի մէջ Գորոնա ժահրով վարակուած առաջին հիւանդը արձանագրուեցաւ 2020 թ. Փետրուար 21-ին: Մահուան առաջին դէպքը պատահեցաւ Մարտ 20-ին, ապա Իսրայելի կառավարութիւնը եօթօրեայ զարանթին յայտարարեց: Այս օրերուն աշխարհասփիւռ ժողովուրդը կը պայքարէ սարսափելի վարակը յաղթահարելու եւ չարին յաղթելու համար: Սակայն պայքարի շղթան պէտք է շարունակուի այնքան, մինչեւ որ հիւանդութիւնը նահանջէ եւ վերջանայ:

Մարտ ամսուն սկիզբը սարսափելի հիւանդութիւնը սկսաւ ծանրանալ նաեւ Երուսաղէմ քաղաքի վրայ. փակուեցան քաղաքի դարպասները, աշխատատեղերն ու խանութները: Գոցուեցաւ նաեւ Հայոց Վանքի Մայր դուռը: Կառավարութեան որոշումով Սուրբ Երկրի ամենամեծ սրբավայրի՝ Ս. Յարութեան տաճարի դուռը եւս գոցուեցաւ, սակայն քրիստոնեայ իրաւատէր երեք համայնքները շարունակեցին դռնփակ կատարել իրենց ամենօրեայ արարողութիւնները:

Գորոնա ժահրին ստեղծած իրավիճակին պատճառով Մարտ 12-էն սկսեալ մասամբ զանց առնուեցան Մայրավանքին մէջ կատարուող Մեծ Պահոց հսկումները, ամենօրեայ ժամերգութիւններն ու Պատարագները:

Դատաւորաց Կիրակիին նուիրուած «Հրաշափառ»-ը չկատարուեցաւ, փոխան «Հրաշափառ»-ի, Ս. Յարութեան գաւիթը գտնուող Հայոց Ս. Յովհաննէս Աւետարանչի մատրան առջեւ կատարուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Յաջորդ օրը՝ Դատաւորաց Կիրակիին, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի վրայ մատուցուեցաւ դռնփակ Պատարագ, ապա փոքրաթիւ միաբան հայրերու մասնակցութեամբ կատարուեցաւ եռադարձ թափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ:

Ս. Յարութեան տաճարի դուռը բանալ արտօնելու կապակցութեամբ իրաւատէր երեք համայնքներու հոգեւոր պետերը նամակ յղած են Իսրայելի նախագահ՝ Վսեմաշուք Տիար Ռուվէն Ռիվլինի եւ վարչապետ՝ Տիար Պենիամին Նէթանիահուի:

Աննախընթաց այս օրերուն պէտք է ընդունինք, որ կեանքը անկանխատեսելի է եւ յարափոփոխ, որուն կամայ թէ ակամայ պէտք է պատշաճինք: Միակ մնայունն ու յաւերժականը մեր Տէրն ու Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսն է, որ «երէկ եւ այսօր նոյնն է յաւիտեան» (Եբր. 13.8):

Հետեւաբար, ամէն ժամանակ եւ մասնաւորաբար տազնապալից այս օրերուն, մեր մխիթարութիւնը, մեր զօրութիւնը եւ մեր խաղաղութիւնը պէտք է փնտռենք մեր Տիրոջ եւ Փրկչին մօտ, որպէսզի շուտով վերանայ այս Գորոնա կոշուող ախտը եւ մարդիկ վերադառնան իրենց բնականոն կեանքին:

ԱՅԼԵԻԱՅԼՔ**ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԴԸ ԲԵԹՂԵՏԷՄԻ ՄԷՁ**

18 Յունուար, 2020-ին, առաւօտեան ժամը 9:30-ին, Հին Քաղաքի ոստիկանները այցելեցին Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր Ս. Ծնունդը շնորհաւորելու եւ դէպի Բեթղեհէմ թափօրին հսկողութիւնն ապահովելու համար: Ժամը 9:45-ին Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը ինքնաշարժներու շարանով ճամբայ ելաւ դէպի Բեթղեհէմ: Ծամբու կիսուն Յունաց Ս. Եղիա վանքին առջեւ Պատրիարք Սրբազան Հօրը դիմաւորելու եկած էին Պէյթ-Սահուրի եւ Պէյթ-Ճալայի քաղաքապետները եւ պետական ներկայացուցիչներ: Ապա ինքնաշարժներու թափօրը շարժուեցաւ դէպի Բեթղեհէմ, ուր քաղաքի մուտքին, ինքնաշարժներէն դուրս ելլելով, Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Միաբանութեան անդամները քալելով յառաջացան մինչեւ հրապարակ: Բեթղեհէմի հրապարակին վրայ դիմաւորուելով Բեթղեհէմի ընդհանուր ոստիկանապետի, քաղաքապետի եւ պաշտօնեաներու կողմէ: Թափօրը կ'առաջնորդուէր Հ. Ե. Միութեան եւ Հ.Մ.Ը. Միութեան սկաուտական խումբերէն, միաբանութեան եւ ժառանգաւոր սաներու «Խորհուրդ Մեծ» շարականի երգեցողութեամբ, եւ Տաճարին զանգերու ղողանջին ներքոյ միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը բարձրացան Ծննդեան Տաճարի Հայկական վանքը, ուր ողջոյնի խօսքով հանդէս եկաւ Բեթղեհէմի քաղաքապետը, ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորեց եւ շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր ներկաներուն:

Յետ միջօրէի ժամը 2-ին Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»-ով մուտք կատարուեցաւ Ս. Ծննդեան Տաճար եւ Ս. Այր: Ծրագաւոյցի Ս. Պատարագը Ս. Այրին մէջ մատոյց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբաններէն՝ Գերաշնորհ Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեան: Ապա՝ Միաբանութիւնը բարձրացաւ Հայոց Վանք. բակին մէջ կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարանը եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»: Երեկոյեան ժամը 7-ին Ս. Ծննդեան տօնին առիթով Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ տրուած հիւրասիրութեան ներկայ էին Բեթղեհէմի կառավարիչը, քաղաքապետն ու ոստիկանապետը:

19 Յունուար, 2020-ին կէս գիշերէն առաջ ժամը 10-ին, Գիշերային պաշտամունքէն յետոյ, Միաբանութիւնը կ'իջաւ Ս. Ծննդեան Այր, ուր շարունակուեցաւ «Փառք ի բարձունս»-ի երգեցողութիւնը: Բեթղեհէմի կառավարիչը, քաղաքապետն ու ոստիկանապետը եւս ներկայ էին Այրի արարողութեանը եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր Ծննդեան Արաբերէն եւ Հայերէն պատգամներէն յետոյ մեկնեցան: Պաշտամունքները շարունակուեցան Տաճարին մէջ: Աւագ սեղանին վրայ պատարագեց Կ. Պոլիսէն ժամանած Տ. Յարութիւն Աբղ. Տամատեան: Պատարագին յաջորդեց Զրօրհնեաց արարողութիւնը: Զրօրհնէքի արարողութեան հանդիսապետն էր Յունաստանի Անթի-լիասական թեմի առաջնորդ՝ Գերշ. Տ. Գեղամ Արք. Խաչերեան: Ծաշու ժամերգութենէն ետք Ս. Ծննդեան Այրին մէջ պատարագեց հանդիսապետ՝ Տ. Գեղամ Արք. Խաչերեան: Պաշտամունքներու աւարտին, առաւօտեան ժամը 6:00-ին, Միաբանութիւնը թափօրով եւ երգեցողութեամբ բարձրացաւ Հայոց Վանք, ուր կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարանը եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս», ապա Միաբանութիւնը վերադարձաւ Երուսաղէմ:

ՕԾՈՒՄ ԲԵԹՂԵՀԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՆՔԻ ԶԱՆԳԱԿԱՏԱՆ ՆՈՐ ԶԱՆԳԱԿՆԵՐՈՒ

17 Յունուար, 2020-ին, ձեռամբ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի օծուեցան Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան տաճարի՝ Հայոց վանքի Զանգակատան նոր զանգակները, որոնց նուիրատուներն են Մոսկուաբնակ մարմնամարզիկներ՝ Տիար Պաւէլ Խաչատրեան եւ Տիար Արսէն Գալստեան:

18 Յունուար, 2020-ին, Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան Տաճարին մէջ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհակալութիւն յայտնեց նուիրատուներուն եւ զանգակներու յուշանուէրներ փոխանցեց Տիար Պաւէլ Խաչատրեանի եւ Տիար Արսէն Գալստեանի:

Թող Աստուած օրհնէ նուիրատուներուն եւ անոնց երկար ու առողջ կեանք պարգեւէ:

ԻՇԽԱՆ ԶԱՐԼՁԻ ԱՅՅԸ ԲԵԹՂԵՀԵՄԻ Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՏԱՃԱՐ

24 Յունուար, 2020-ին, Մեծ Բրիտանիոյ Իշխան Զարլզ այցելեց Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան Տաճարի հայկական եկեղեցի եւ դիմաւորուեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի կողմէ: Լուսարարապետ Սրբազան Հօր կ'ընկերանային Ս. Ծննդեան Տաճարի տեսուչ՝ Տ. Ասպետ Վրդ. Պաւեան Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան, Աւագ Թարգման՝ Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան, եւ Տաճարի ծիսակատար՝ Տ. Վահագն Քհնյ. Սինանեան:

Այցի ընթացքին Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան անունով յախճապակեայ պնակ մը նուիրեց Իշխան Զարլզին, ինչպէս նաեւ խօսեցաւ Սուրբ Երկրին մէջ Հայոց ներկայութեան եւ առաքելութեան մասին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ՝ ՏԻԱՐ ԱՐՄԷՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆԻ ԱՅՅԸ ԲԵԹՂԵՀԵՄԻ Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՏԱՃԱՐ

24 Յունուար, 2020-ին, Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ՝ Վսեմաշուք՝ Տիար Արմէն Սարգսեան այցելեց Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան Տաճար: Տաճարի մուտքին նախագահ Սարգսեան դիմաւորուեցաւ Բեթղեհէմի կառավարչի, քաղաքապետի, ոստիկանապետի, Պաղեստինի ընդհանուր ոստիկանապետի, Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի, ինչպէս նաեւ Ս. Ծննդեան Տաճարի իրաւատէր երեք համայնքներու տեսուչներէն: Սուրբ Ծննդեան Այր կատարած այցէն յետոյ նախագահ Սարգսեան այցելեց տաճարին կից Հայոց Վանք եւ հանդիպում ունեցաւ Բեթղեհէմի Հայ համայնքի ներկայացուցիչներու եւ տարբեր հիւրերու հետ: Հանդիպման ընթացքին ողջոյնի խօսքով հանդէս եկան Բեթղեհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման եւ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Քաղաքապետ Տիար Անտոն Սալման քաղաքապետարանի անունով մասնաւոր նուէր յանձնեց Տիար Սարգսեանի:

Հանդիպմանը Պատրիարքարանէն ներկայ էին նաեւ Ս. Ծննդեան Տաճարի տեսուչ՝ Տ. Ասպետ Վրդ. Պաւեան, Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան, Աւագ

Թարգման՝ Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան, եւ Տաճարի ծիսակատար՝ Տ. Վահագն Քհնյ. Սինանեան:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ՝ ՏԻԱՐ ԱՐՄԷՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆԻ ԱՅՅԸ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ

25 Յունուար, 2020-ին, երեկոյեան ժամը 5-ին, Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ՝ Վսեմաշուք Տիրար Արմէն Սարգսեան եւ Առաջին Տիկին՝ Ազնուափայլ Նունէ Սարգսեան եւ պատուիրակութիւնը այցելեցին Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան: Նախագահ Սարգսեանի գլխաւորած պատուիրակութիւնը նախ շրջայց կատարեց Վանքի շրջափակին մէջ գտնուող սրբատեղիներ եւ հաստատութիւններ, ապա Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ անոնց ցուցադրուեցաւ յատուկ Գանձատունէն դուրս բերուած բացառիկ գանձեր, որոնց մէջ էին Կեռան Թագուհիի Աւետարանը, Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարքի Աւետարանը ինչպէս նաեւ Հեթում Թագաւորի հռչակաւոր սաթէ ասան: Ապա Նախագահ Սարգսեան եւ պատուիրակութիւնը այցելեցին Սբ. Հրեշտակապետաց Վանք, Սուրբ Ծառ եւ Գալուստ Կիւլպէնկեան Մատենադարան, ուր այցելութեան տեսրակին մէջ Նախագահ Սարգսեան երկտող մը թողուց. «Մեր ազգային մեծագոյն արժէքներու շտեմարան, մեր մշակոյթի լոյսի աղբիւր»: Շրջայցէն վերջ, պատուիրակութիւնը այցելեց Պատրիարքարան եւ Նախագահ Սարգսեան նախ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Ի պատիւ Նախագահ Սարգսեանի այցելութեան, Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ կազմակերպուած էր ընդունելութիւն, եւ հրաւիրուած էին Քրիստոնեայ համայնքներու հոգեւոր պետեր, պաշտօնեաներ եւ Սաղիմահայեր: Բարի գալստեան խօսքով Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը ողջունեց Նախագահ Սարգսեանը եւ պատուիրակութեան անդամները, ապա Տիրար Սարգսեան շնորհակալութիւն յայտնեց ջերմ ընդունելութեան համար: Իր խօսքին մէջ Նախագահ Սարգսեան ըսաւ. «Այն արժէքները, որ հայերը կերտած են Երուսաղէմի մէջ, ոչ միայն մերն է, այլեւ համաշխարհային մշակոյթինը, եւ մեր ներկայութիւնը այստեղ պիտի շարունակուի»: Երեկոյի ընթացքին Պատրիարք Սրբազան Հայրը Նախագահ Սարգսեանի նուիրեց Երուսաղէմի հանրայայտ հայկական յախճապակեայ մեծ նուռ մը, իսկ Տիրար Սարգսեան Պատրիարք Սրբազան Հօր յանձնեց իր պատրաստած նուէրը: Հանդիսութեան վերջաւորութեան Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներ, Սաղիմահայեր, Երուսաղէմի Հ.Յ.Մ.-ի եւ Հ.Մ.Ը.Մ.-ի վարչականներ խմբանկարուեցան Վսեմաշուք Նախագահին հետ:

ՊԱՏՐԻԱՐՔ Ս. ՀՕՐ ԳԼԽԱԽՈՐԱԾ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՅՅԸ ԵՐԻՔՈՎԻ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ՝ ՏԻԱՐ ՄԱՃԻՏ ԱԼ-ՖԻՏԱՆԻԻ

26 Յունուար, 2020-ին, մեր Տիրոջ Անուանակոչութեան տօնը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ տօնախմբելէն ետք, առաւօտեան ժամը 11-ին, Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի եւ միաբան հայրերու երրորդ անգամ ըլլալով այցելեցին աշխարհի ամենահին քաղաք՝ Երիքով եւ հանդիպում ունեցան կառավարիչ՝ Մեծայարգ Տիրար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանիին հետ: Պատրիարք Սրբազան եւ հոգեւոր հայրեր դիմաւորուեցան Երիքովի կառավարութեան

ողջ աշխատակիցներուն կողմէ եւ անոնց հետ ձեռնուելէ ետք ներս հրաւիրուեցան: Իր խօսքին մէջ Երիքովի կառավարիչ՝ Տիար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանի, յայտնեց իր ուրախութիւնը Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքի այցին համար եւ յոյս յայտնեց, որ այն շարունակական պիտի ըլլայ: Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհակալութիւն յայտնեց ջերմ ընդունելութեան ու հիւրասիրութեան համար և ապա յաջորդ տարի դարձեալ տեսնուելու յոյսով հրաժեշտ տուաւ կառավարիչին:

Հանդիպումէն յետոյ Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորած պատուիրակութեան միացան նաեւ ողջ Միաբանութիւնը, Ժառանգաւոր սաներ եւ ուխտաւորներ, որոնք ուղղուեցան դէպի Յորդանան գետ, ուր տեղի ունեցաւ տարեկան Զօրհնեաց արարողութիւնը: Յորդանանեան կողմէ գետափ եկած էին Յորդանանահայոց առաջնորդ՝ Տ. Աւետիս Ծ. Վրդ. Իփրաճեան իր գաղութի հաւատացեալներով:

ՈՒՐԱՐԻ ՏԸԻՉՈՒԹԻՒՆ

21 Փետրուար, 2020-ին, յետ երեկոյեան ժամերգութեան Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարապետի Ուրար կրելու իրաւունք շնորհեց Պատրիարքութեանս 2-րդ Ընծայարանի սաներէն Սերգէյ Գազանչեանի:

Թող Ամենակալ Տէրը անխախտ պահէ անոր ուխտը, որպէսզի Իր այգիին նուիրուի նոր եւ եռանդուն մշակ մը:

ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ ԶՕՐԱՎԱՐԱՅ 1036 ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՏՕՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԷՋ

24 Փետրուար, 2020-ին, Երուսաղէմի Առաքելահիմն Սուրբ Աթոռը ըստ Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ տօնացոյցի՝ Հին տոմարով տօնախմբեց Վարդանանց 1036 սուրբ նահատակներու յիշատակի տօնը: Տօնէն քանի մը օր առաջ, ըստ Պատրիարքութեանս Ժառանգաւորաց Վարժարանի հնաւանդ սովորութեան, տեղի ունեցաւ «Սկսուածք» շարականներու բաշխում, որոնք տօնին օրը կը կատարեն միայն Ժառանգաւոր սաները, քանի որ Վարդանանց տօնը կը համարուի Ժառանգաւորներու տօնը: Տօնին օրը դասապետները իրենց պաշտօնը կը զիջին երկու աւագագոյն Ժառանգաւորներու, որոնք կը ղեկավարեն այդ օրուայ երգեցողութիւնը: Պատարագի դպրապետութիւնը եւս կը յանձնուի աւագ դասարանի Ժառանգաւորներէն մէկուն: Սարկաւագները կը կատարեն Ժառանգաւորներու պարտականութիւնները՝ ի պատիւ անոնց մոմ կը բռնեն եւ շարականներէն առաջ գիրք կը բաժնեն դասականներուն:

Տօնին Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ: Համաձայն ընկալեալ սովորութեան, պատարագեց եւ քարոզեց Ժառանգաւորաց Վարժարանի Տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան: Պատարագի ընթացքին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Անուանակոչութեան տօնին առիթով կատարուեցաւ «Հայրապետական մաղթանք», ապա Ժառանգաւոր սաներ, իրենց տօնին առիթով հաղորդուեցան:

Տօնի հանդիսութիւնները իրենց լրումին հասան երեկոյեան Ժառանգաւորաց Վարժարանի ճաշարանին մէջ, ուր տեղի ունեցաւ Վարդանանց տօնի աւանդական Միաբանական ընթրիքը, որու ընթացքին Վարժարանի տեսուչ՝ Տ. Թէոդորոս Վրդ.

Զաքարեանի ողջոյնի խօսքէն յետոյ շնորհաւորական խօսքով հանդէս եկան՝ աւագ ժառանգաւորներէն՝ Գրիգոր Թաքուշեան, իսկ Վարդանանց տօնի պատմական ակնարկով հանդէս եկաւ՝ Տիար Վարդան Կարապետեան: Ապա՝ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան իր օրնութեան խօսքն ըսաւ ներկաներուն եւ Տէրունական աղօթքով գոցեց օրուան հանդիսութիւնները:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Ազնուութիւնն ու քաղաքավարութիւնը երբեք չափազանցութիւններ չեն, անոնք պարզապէս քիչ գործածուած են:

Թոմի լի ճոնգ

Երբ կու տանք ուրախութեամբ եւ կը ստանանք երախտագիտութեամբ, բոլորն ալ օրհնուած կ'ըլլան:

Մայա Անճելու

Մարդկային ազնուութիւնը երբեք չէ տկարացուցած ազատասէր ժողովուրդի մը կորովն ու նեարդը: Խիստ ըլլալու համար ազգ մը պէտք չունի անխիղճ ըլլալու:

Ֆրանքլին Տ. Բուզվէլթ

Ոչ մէկ ազնիւ արարք, թէկուզ աննշան, երբեք վատնուած չըլլար:

Եզովրոս

Ազնուութեան փոքրագոյն արարքն անգամ աւելի կ'արժէ քան բարձրագոյն մը՝ տաղդրութիւնները:

Օսքըր Ուայլտ

Յարատեւ ազնուութիւնը կրնայ աւելի արդիւնաւոր ըլլալ, ինչպէս որ արեւը կը հալեցնէ սառը, նոյնպէս ալ ազնուութիւնը կրնայ շոգիացնել անհասկացողութիւնը, անվստահութիւնն ու թշնամութիւնը:

Ալպերթ Շուայցըր

Ամենահզօր գէնքը կրթութիւնն է, որով կրնաս փոխել աշխարհը:

Նոլսոն Մանտելա

Ընտրեցէք ամենադժուար ուղին, հոն մրցակիցներ պիտի չունենաք:

Շառլ Դը Կոլ

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Շաբաթ, 4 Յունուար. Սրբոցն՝ Բարսղի Հայրապետին եւ եղբօր նորա Գրիգորի Նիւսացւոյն, Սեղբեստրոսի Հռոմայ Հայրապետին եւ Աբբայ Եփրեմի Խորին Ասորւոյ: Սբ. Պատարագը մատուցեցաւ ի Սբ. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Աբղ. Աղոյեան:

Կիրակի, 5 Յունուար. Ե. Կիրակի Յիսնակի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Աւագ Տօներու առաջին հանդիսաւոր նախատօնակին:

Երկուշաբթի, 6 Յունուար. Սրբոցն՝ Դաւթի Մարգարէին եւ Յակոբայ Տեառնեղբայր Առաքելոյն (Տօն Առաքելական Ս. Աթոռոյս Երուսաղէմի): Օրուան Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան նախագահեց Ս. Աթոռոյս հանգուցեալ Պատրիարքաց հոգիներուն համար կատարուած հոգեհանգստեան պաշտօնին:

Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Ս. Ստեփանոսի նախատօնակին: Տօնին բուրվառակիր հայրերն էին Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան եւ Տ. Արշակ Աբղ. Ղազարեան:

Երեքշաբթի, 7 Յունուար. Սրբոյն Ստեփանոսի նախասարկաւագին եւ Առաջին Մարտիրոսին: Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին Ս. Աթոռոյս հինգ բարեշնորհ սարկաւագներ եւ երկու ուրարակիրներ՝ առաջնորդութեամբ երկու բուրվառակիր վարդապետներու, մարգարտազարդ սաղաւարտներով եւ տապանակ ու բուրվառ ի ձեռին, պանծացուցին յիշատակը իրենց մտա-

տիպարին: Արարողութեան նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւանդատան մէջ գտնուող Ս. Ստեփանոսի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան:

Չորեքշաբթի, 8 Յունուար. Կէսօրէ ետք, գլխաւոր Առաքելոց նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Հինգշաբթի, 9 Յունուար. Սրբոց Առաքելոցն՝ Պետրոսի եւ Պօղոսի: Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամատրան մէջ Ս. Պատարագը մատուցեց Տ. Արշակ Աբղ. Ղազարեան:

Ուրբաթ, 10 Յունուար. Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հայրը Տնօրէն Ժողովի անդամներու առաջնորդութեամբ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յակոբեանց Մայր տաճար, ուր նախագահեց Որդւոց Որոտման տօնի հանդիսաւոր նախատօնակին, որմէ ետք Ս. Աթոռոյ «Որ էնն յէութեան» շարականի երգեցողութեամբ Միաբանութիւնը թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարան:

Շաբաթ, 11 Յունուար. Տօն Սրբոց Որդւոց Որոտման՝ Յակոբայ Առաքելոյն եւ Յովհաննու Աւետարանչին: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ օրուան Ս. Պատարագը մատուցեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը: Քարոզեց՝ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Պատարագէն ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը ամպհովանիի տակ Ս. Խաչափայտի մասունքն ի ձեռին, նախագահեց եռադարձ մեծահանդէս թափօրին: Ապա Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը թափօրով Ս. Աթոռոյ «Որ էնն յէութեան» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան:

Կիրակի, 12 Յունուար. Զ. Կիրակի Յիսնա-

կի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Չորեքշաբթի, 14 Յունուար.- Կաղանդ: Տարեմուտ 2020 թուականին Քրիստոսի (Ըստ Հին Տոմարի): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան: Ապա Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը բարձրացան Պատրիարքարան՝ երգելով Ս. Աթոռոյ Մաղթերգը: Նորին Ամենապատուութիւնը շնորհաւորեց բոլոր ներկաները Նոր Տարուան առիթով եւ ըստ սովորութեան, նարինջ բաժնեց ամենուն:

Նոյն առաւօտեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ նաեւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարը եւ քարոզիչն էր Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Շաբաթ, 18 Յունուար.- Զրագալոյց Ս. Ծննդեան: Առաւօտեան ժամը 9:30-ին ընդհանուր ոստիկանապետը, Երուսաղէմի ոստիկանապետը եւ Հին Քաղաքի պատասխանատու ոստիկաններ Պատրիարք Սրբազանին այցելեցին Ս. Ծնունդը շնորհաւորելու եւ դէպի Բեթղեհէմ թափօրին հսկողութիւնն ապահովելու:

Ժամը 9:45-ին, Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժերու շարանով մը ճամբայ ելաւ դէպի Բեթղեհէմ: Ժամբու կիսուն Յունաց Ս. Եղիա վանքին առջեւ Պատրիարք Սրբազանը դիմաւորելու եկած էին Պէյթ-Սահուրի եւ Պէյթ-Ճալայի քաղաքապետները եւ պետական ներկայացուցիչները: Քաղաքի մուտքին, ինքնաշարժներէն դուրս ելլելով, Պատրիարք Սրբազանը եւ Միաբանութեան անդամները յառաջացան մինչեւ հրապարակ:

Բեթղեհէմի հրապարակին վրայ դիմաւորուելով Բեթղեհէմի քաղաքապետէն եւ պաշտօնատարներէն, Հ.Ե.Մ.-ի եւ Հ.Մ.Ը.Մ.-ի սկառտական խումբերու առաջնորդութեամբ, «ժողովուրդ Մեծ» շարականի երգեցողութեամբ թափօրը բարձրացաւ Ծննդեան Տաճարի Հայոց Վանքը:

Յետ միջօրէի ժամը 2-ին Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»-ով

մուտք կատարուեցաւ Սիւնազարդ Գաւիթէն դէպի Ս. Ծննդեան Տաճարի Ս. Այրը: Զրագալոյցի Ս. Պատարագը Ս. Այրին մէջ մատուց եւ քարոզեց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութենէն Ս. Երկիր ժամանած Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեան: Ապա Պատրիարք Սրբազանը նախագահեց Ծննդեան նախատօնակին, որմէ յետոյ Միաբանութիւնը զգեստաւորեալ, թափօրով եւ երգեցողութեամբ Սիւնազարդ գաւիթէն անցնելով բարձրացաւ Հայոց Վանք: Բակին մէջ կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարան եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»:

Կիրակի, 19 Յունուար.- Տօն Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան: Կէս գիշերէն առաջ ժամը 10-ին սկսուած գիշերային պաշտամունքէն յետոյ, Միաբանութիւնը կ'իջնէ Ս. Ծննդեան Այր, ուր կը շարունակուի «Փառք ի բարձունս»-ի երգեցողութիւնը: Պաղեստինեան կառավարութեան ներկայացուցիչներ ներկայ եղան, եւ աւարտին, Պատրիարք Սրբազան Հօր Ս. Ծննդեան հայերէն եւ արաբերէն պատգամներէն յետոյ մեկնեցան՝ շնորհաւորելով Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Պաշտամունքները շարունակուեցան Տաճարին մէջ:

Երկրորդ Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատուց եւ քարոզեց Կ. Պոլիսէն ուխտաւորաբար Երուսաղէմ ժամանած Տ. Յարութիւն Աբղ. Տամատեան: «Զրօրհնէք»-ի արարողութեան հանդիսապետեց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութենէն Ս. Երկիր ժամանած Տ. Գեղամ Արք. Խաչերեան, ով պատարագեց նաեւ Ս. Ծննդեան Այրին մէջ: Յաւարտ Ս. Պատարագի Միաբանութիւնը շուրջառներով եւ շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Հայոց Վանքի Տեսչարան, ուր կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարան եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»: Պաշտամունքներու աւարտին՝ առաւօտեան ժամը 6:30-ին, Միաբանութիւնը վերադարձաւ Երուսաղէմ:

Երուսաղէմի մէջ ճրագալոյցի արարողութիւն կը կատարուի Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ: Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան: Ապա Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի առջեւ կատարուեցաւ «Զրօրհնէք»-ի արարողութիւն:

Առաւօտեան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Տ.

Ղեկունդ Վրդ. Յովհաննիսեան: «Զրօրհնէք»-ի արատողութեան հանդիսապետեց Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

Երկուշաբթի, 20 Յունուար.- Բ. օր Ծննդեան Յիշատակ մեռելոց: Ըստ ընկալեալ սովորութեան Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ պատարագեց Աւագ Թարգման Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան: Հոգեհանգստեան կարգին նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 25 Յունուար.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի Խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Արք. Աբղ. Սարգսեան:

Կիրակի, 26 Յունուար.- Տօն Անուանակոչութեան Տեառն: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Յարութեան Տաճար: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան:

Դէպի վանք դարձին, Հայոց Թաղի մուտքէն Միաբանութիւնը «Լոյս ի Լուսոյ» շարականի երգեցողութեամբ մուտք գործեց Ս. Յակոբեանց Մայր տաճար, ուր Լուսարարապետ Սրբազան Հօր «Պահպանիչ»-ով արձակուեցան:

Կէսօրին Պատրիարք Սրբազան Հօր նախագահութեամբ՝ միաբան հայրեր, սարկաւազներ, ժառանգաւոր սաներ եւ հաւատացեալ հայորդիներ, ինքնաշարժներով մեկնեցան Յորդանան գետ, ուր կատարուեցաւ «Զրօրհնեաց» արարողութիւն:

Երկուշաբթի, 27 Յունուար.- Տօն Ծննդեան Ս. Յովհաննու Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին, աշակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Շաբաթ, 1 Փետրուար.- Սրբոյն Թէոդոսի Թաղաւորին եւ Մանկանցն Եփեսոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Ղեկունդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կիրակի, 2 Փետրուար.- Ա. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի Խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան:

Շաբաթ, 8 Փետրուար.- Սրբոց հայրապետացն՝ Աթանասի եւ Կիրիլի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան:

Կիրակի, 9 Փետրուար.- Բ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Ուրբաթ, 14 Փետրուար.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 15 Փետրուար.- Ս. Սարգսի Զօրավարին եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսին եւ չորեքտասան զինաւորացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Սարգսի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան: Ըստ սովորութեան կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն հանգուցեալ ազգային բարերարներու՝ Գալուստ եւ Սարգիս Կիւլպէնկեաններու եւ համայն Կիւլպէնկեան գերդաստանի ննջեցեալներուն համար:

Կիրակի, 16 Փետրուար.- Գ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աշակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Շնորհք Աբղ. Պալոյեան:

Շաբաթ, 22 Փետրուար.- Սրբոյն Իսահակայ Պարթեւ Հայրապետին մերոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Աբղ. Ալոյեան:

Կիրակի, 23 Փետրուար.- Դ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Կէսօրէ ետք նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Երկուշաբթի, 24 Փետրուար.- Ս. Վարդանանց Զօրավարացն մերոց (1036 վկայիցն): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ ըստ սովորութեան պատարագեց եւ քարոզեց ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի տեսուչ՝ Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը նախագահեց Ն. Ս.

Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անուան տոնին առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղթանք»-ին:

Չորեքշաբթի, 26 Փետրուար. Կէսօրէ ետք, Տեառնընդառաջի մեծահանդէս նախատօնակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որմէ ետք կատարուեցաւ «Անդաստան» եւ մոմավառութիւն, նախագահութեամբ՝ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Գիշերասկզբին Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Եկեցե՛ք»-ի հսկման կարգը: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան:

Հինգշաբթի, 27 Փետրուար. Տեառնընդառաջ: Տօն Քառասնորեայ Գալստեանն Քրիստոսի ի Տաճարն: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան:

Ուրբաթ, 28 Փետրուար. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ասորւոց Ս. Մարկոս Աւետարանչի եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետեց եւ Պատարագի ընթացքին քարոզեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Արշակ Աբղ. Լազարեան:

Շաբաթ, 29 Փետրուար. Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն Հարիւր Յիսուն Հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիսադիր: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարի Աւագ խորանը, սեղանները եւ գլխաւոր սրբապատկերները, «Համբարձի» շարականը երգուած ժամանակ վարագուրուեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր, Գերաշնորհ եւ Հոգեշնորհ Հայրերու ձեռքով:

Կիրակի, 1 Մարտ. Ա. Քառասնորդաց: Բուն Բարեկենդան: Փակեալ Խորանի Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան: Դպրապետի պաշտօնը վարեց Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Շնորհք Աբղ. Պալոյեան:

Ուրբաթ, 6 Մարտ. Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 16 Մարտ. Սրբոյն Թէոդորոսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիսադիր: Ժամարարն էր Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհանն:

նիսեան:

Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը, ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիրակի, 8 Մարտ. Բ. Քառասնորդաց. Արտաքսման: Առաւօտեան ժամը 6-ին միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ մեր վերնամաստրան մէջ եւ ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ: Պատարագին էր Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան: Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանդէս Թափօր Քրիստոսի Գերեզմանին եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն շուրջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Շաբաթ, 14 Մարտ. Սրբոյն Կիրղի Երուսաղէմայ հայրապետին եւ միւս Կիրղի եպիսկոպոսին եւ մօրն նորա Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան մէջ գտնուող Ս. Կիրղի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան: Ս. Պատարագէն ետք, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ, վասն հոգւոցն Սուլթանի, Կարինէի, եւ ծնողացն Կարապետի եւ Մարիի եւ Կիրեղեան գերդաստանի հոգիներուն ի հանգիստ, հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Կիրակի, 15 Մարտ. Գ. Քառասնորդաց. Անառակին: Ժամերգութիւններն ու Ս. Պատարագը մատուցուեցան Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարան էր Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան:

Կիրակի, 22 Մարտ. Դ. Կիրակի Քառասնորդաց, Տնտեսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին, աշակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեան:

Շաբաթ, 28 Մարտ. Կէսօրէ ետք Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեանի գլխաւորութեամբ փոքրաթիւ միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճարին գաւիթը, ուր Հայոց Ս. Յովհաննէս

Աւետարանչի մատրան առջեւ կատարուեցաւ Երեկոյեան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան թափօր տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Արքակ Աբղ. Սարուխանեան:

Կիրակի, 7 Ապրիլ.- Ե. Կիրակի Քառասնորդաց: Դատաւորին: Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին

վրայ, օրուան Ս. Պատարագը մատուցեւ քարոզեց Տ. Պարեո Մ. Վրդ. Երէցեան: Պատարագէն վերջ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ Պատանատեղւոյն շուրջ կատարուած եռադարձ մեծահանդէս թափօրին, որ աւարտեցաւ Տեսչարանին առջեւ, նախագահեց պատարագիչ Հայր Սուրբը:

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍՔ

Ազնուութիւնը՝ արտայայտուած բառերով վստահութիւն կը ներշնչէ, իսկ տալու ազնուութիւնը կը ստեղծէ սէր:

Լաու Յու

Ազնուութիւնը աւելի կարեւոր է քան իմաստութիւնը, եւ արդէն ա՛յս սկիզբն է իմաստութեան:

Թէոտոր Իսահակ Բուպիմ

Ա՛յն ինչ որ չես կրնար բռնութեամբ ամբողջացնել, ազնուութեամբ կը յաջողիս:

Փուպիլիոս Սայրոս

Լաւ պահէ՛ ներսդ ազնուութիւն կոշուող գանձը. գիտցի՛ր ինչպէս տալ առանց տատամսելու, կորսնցնել՝ առանց զղջալու, եւ ձեռք ձգել առանց գծուծ միջոցներու:

Ճորճ Սանտ

Հնարաւոր է հասնիլ միայն այն նպատակներուն, որոնց ուղղութեամբ կ'ընթանանք:

Ճորճ Հալաս

Ազատուեցէք այն միտքէն, թէ ծովը կրնայ օր մը հանդարտիլ եւ սորվեցէք նաւարկել ալիքներու մէջէն:

Արիստոտել Օնասիս

Ժամանակը սահմանափակ է, մի՛ վատնէ՛ զայն ուրիշներու կեանքով ապրելու վրայ:

Սթիւ Ճոպս

Բոլորն ալ յիմարութիւններ ընելու իրաւունք ունին, սակայն ոմանք կը չարաշահեն այդ արտօնութիւնը:

Մայքըլ Կացեր

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Կիրակի, 5 Յունուար. Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեանի այցելեց Պաղեստինի նախագահ՝ Տիար Մահմուտ Աբբասի նստավայր եւ հանդիպում ունեցաւ մեծայարգ նախագահին հետ: Հանդիպման ընթացքին Պատրիարք Սրբազան Հայրը հրաւիրեց նախագահ Աբբասը ներկայ գտնուելու Հայոց Սուրբ Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան տօնակատարութիւններուն:

Հինգշաբթի, 9 Յունուար. Երեկոյեան ժամը 4-ին, Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Դարիպեանի գլխաւորութեամբ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը Ս. Ծննդեան շնորհաւորութիւններու գնաց Ասորիներու եւ Դպտիներու Եպիսկոպոսներուն եւ միաբանութեանց:

Նոյն օրը, Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Հայ Երիտասարդաց Միութեան Երուսաղէմի մասնաճիւղի վարչականները այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին վարչականները Պատրիարք Սրբազան Հօր յանձնեցին 2020 տարւոյ օրացոյցը եւ շնորհաւորեցին անոր Ամանորը եւ գալիք Սուրբ Ծնունդը:

Շաբաթ, 11 Յունուար. Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի շնորհաւորութեան գնաց Ս. Երկրի Պապական Նուիրակին:

Կիրակի, 12 Յունուար. Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան, ընկերակցութեամբ Բեթղէհէմի Ս. Ծննդեան Տաճարի Տեսուչ՝ Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեանի, Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի եւ Աւագ Թարգման՝ Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեանի այցելեց

Ռամալլա եւ հանդիպում ունեցաւ Պաղեստինի վարչապետ՝ Տիար Մահմադ Շտայէհին հետ:

Հանդիպման ընթացքին Սրբազան Հայրը հրաւիրեց մեծայարգ վարչապետը ներկայ գրտնուելու Հայոց Ս. Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան տօնակատարութիւններուն:

Կիրակի, 13 Յունուար. Ինչպէս ամէն տարի, այս տարի եւս Տարեմուտի կէս-գիշերային զանգակահարութեան աւանդութիւնը տեղի ունեցաւ Վանքի Մեծ Բակին մէջ, ուր հաւաքուած էին միաբան հայրեր, ժառանգաւոր սաներ եւ Սաղիմահայեր: Հնչեցին Մայր Տաճարի մեծ զանգերը. ժառանգաւորաց սաներուն կողմէ «Փառք ի բարձունս» երգով աւետուեցաւ աւանդական Նոր Տարւան մուտքը: Ապա Հոգշ. Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեան շնորհաւորեց ներկաներուն Ամանորը եւ գալիք Սուրբ Ծնունդը՝ մաղթելով բոլորին քաջառողջ կեանքի երկար օրեր:

15-17 Յունուար. Ս. Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան տօներուն առիթով Յունաստանի Անթիքիասական թեմէն Գերշ. Տ. Գեղամ Արք. Խաչերեան, Անթիքիասական Եպիսկոպոսներէն՝ Գերշ. Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեան եւ Սուրբ Ուխտիս միաբաններէն Հոգշ. Տ. Վազգէն Ծ. Վրդ. Գարայեան ժամանեցին Ս. Աթոռ:

Ուրբաթ, 17 Յունուար. Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի համար Համշէնահայ ուսանողներ հաւաքագրող եւ համակարգող Տիար Մարկոս Քէսեան այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Նոյն օրը, Երեկոյեան ժամը 4-ին, Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Կ. Պոլիսէն Սուրբ Երկիր ժամանած ուխտաւորներ Հոգշ. Տ. Յարութիւն Աբղ. Տաճատեանի եւ Սեւան Կ. Սրկ. Արաբեանի առաջնորդութեամբ այցելեցին Պատրիարքարան եւ ըստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր

օրհնութիւնը:

Երկուշաբթի, 20 Յունուար. Երեկոյեան ժամը 4-ին, Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Արտակարգ եւ Լիազօր դեսպան՝ Տիար Արմէն Սմբատեան եւ ՀՀ նախագահի արարողակարգային բաժնի պատասխանատուներ այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեանի հետ: Հանդիպման ընթացքին քըննարկուեցան Յունուար 25-ին ՀՀ նախագահ վսեմաշուք եւ մեծայարգ՝ Տիար Արմէն Սարգսեանի Պատրիարքարան կատարելիք այցի մանրամասներ:

Երեքշաբթի, 21 Յունուար. Առաւօտեան ժամը 9-ին, Երուսաղէմի Պապական Նուիրակը այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Նոյն օրը, առաւօտեան ժամը 10-էն մինչեւ կէսօր, յաջորդաբար Պատրիարքարան շնորհաւորելու եկան Ֆրանչիսկեան Միաբանութիւնը՝ Քիւսթոտի գլխաւորութեամբ, Լատինաց Միաբանութիւնը եւ Կաթոլիկ, Բողոքական, Հապէշ, Դպտի եւ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցիներու հոգեւոր պետեր եւ ներկայացուցիչներ:

Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 4-ին, Ֆրանսայի թեմի առաջնորդ՝ Գերշ. Տ. Վահան Եպս. Յովհաննիսեան, Ֆրանսայի Մայր Եկեղեցւոյ եւ շրջակայ համայնքներէն հաւատացեալ ուխտաւորներու խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Իսկ ժամը 5-ին, Մեծ Բրիտանիոյ թեմի առաջնորդ՝ Գերշ. Տ. Յովակիմ Եպս. Մանուկեան ուխտաւորներու փոքրիկ խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Հինգշաբթի, 23 Յունուար. Առաւօտեան ժամը 11-ին, Նիւ Եորքի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ սպասարներէն Արժ. Տ. Արշէն Քհնյ. Այվազեան ուխտաւորներու փոքրիկ խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Ուրբաթ, 24 Յունուար. Առաւօտեան ժամը 10:30-ին, Հայաստանէն Հրազդանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ՝ Արժ. Տ. Համա-

զասպ Քհնյ. Գրիգորեան ուխտաւորներու խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Երեքշաբթի, 28 Յունուար. Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Երուսաղէմի քաղաքապետ Տիար Մոշէ Լիոնի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան Ս. Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ՝ Դիւանապետ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի: Իր խօսքին մէջ քաղաքապետը շնորհաւորեց Ս. Երկրի Քրիստոնեայ, Հրեայ եւ Մահմետական համայնքներու հոգեւոր պետերուն Նոր Տարուան եւ Ս. Ծնունդի զոյգ տօներուն առիթով:

Երկուշաբթի, 3 Փետրուար. Հայաստանի Աբովեան քաղաքէն Արժ. Տ. Զորայ Քհնյ. Մանասեան ուխտաւորներու խումբով այցելեցեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Հինգշաբթի, 6 Փետրուար. Երուսաղէմի մէջ ԱՄՆ դեսպանատան «Պաղեստինեան Գործերու» վարիչ Տիար Քրիս Զոնես այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին անդրադարձ եղաւ ԱՄՆ նախագահ տիար Տոնալտ Թրամփի վերջերս հռչակած իսրայէլապաղեստինեան խնդրի լուծման ծրագրին:

Չորեքշաբթի, 12 Փետրուար. Երուսաղէմ Ռուս եկեղեցւոյ Արխիմանդրիթ Ալեքսանդր Ելիսովի ծննդեան 60-ամեակի առիթով իրենց վանքին մէջ տրուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ՝ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեանի եւ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի:

Չորեքշաբթի, 19 Փետրուար. Առաւօտեան ժամը 10:15-ին, Ամենայն Ռուսիոյ Ամենապատիւ Տ. Կիրիլ Պատրիարքի օրհնութեամբ Իսրայէլի մէջ Ռուսիոյ դեսպան՝ Տիար Անատոլի Վիկտորով եւ Սուրբ Անդրեաս առաքեալի Ֆոնդի հոգաբարձուներու խորհուրդի ատենապետ՝ Տիար Վլատիմիր Եակունին այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Ուրբաթ, 21 Փետրուար.- Բեթղեհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երկուշաբթի, 24 Փետրուար.- Առաւօտեան ժամը 11-ին, Իսրայէլի մէջ Թուրքիոյ Հնդհանուր Հիւպատոս՝ Տիար Ահմետ Ռըզա Տեմիրըր այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Չորեքշաբթի, 26 Փետրուար.- Երիքովի զինուորապետը ընկերակցութեամբ հնազիտութեան, բնապահպանութեան, չափազրման եւ քաղաքաշինութեան բաժիններու աշխատակիցներու այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան

Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին զինուորապետի ուշադրութեան յանձնուեցաւ Յորդանան գետի ափին կառուցուելիք հայկական եկեղեցւոյ յատակագիծը, որու հիման վրայ Պատրիարքութեանս պիտի տրամադրուի հողատարածք:

Շաբաթ, 29 Փետրուար.- Անգլիկան եկեղեցւոյ Երուսաղէմի եւ Միջին Արեւելքի թեմի նոր առաջնորդ՝ Հայր Հոսամ Նահումի ընտրուելուն առիթով տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ՝ Դիւանապետ Տ. Կորին Վրդ. Բաղդասարեանի:

Երկուշաբթի, 2 Մարտ.- Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Արտակարգ եւ Լիազօր դեսպան՝ Տիար Արմէն Սմբատեան այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍՔ

Ժամանակը առիթ կու տայ մեզի դրամ շահելու, իսկ դրամը՝ ժամանակ վատնելու:

Ժամանակը սպաննելու հազար ձեւ կայ, բայց յարութիւն տալու ոչ մէկ միջոց:

Կեանքը մեծ վաճառատուն մըն է, ուր ամէն ինչ կը գտնես բացի փնտռածէդ:

Կը յաղթէ ան՝ ով չի դադրիր փորձելէ:

Ժամանակն աւելի կարեւոր է, քան դրամը: Կրնաս աւելի շատ դրամ ունենալ, սակայն ժամանակ՝ երբեք:

Համբերութիւնը դառն է, սակայն անոր պտուղները քաղցր են:

ՅՕԴՈՒԱԾԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական հանդեսը հիմնուած է 1866-ին, պաշտօնաթերթն է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան և լոյս կ'ընծայուի Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն:

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական նիւթերէ զատ, կ'ընդգրկէ նաեւ պատմական, եկեղեցական, լեզուական եւ հայ արուեստի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ եւ ալ բնոյթով նիւթեր:

Յօդուածները կ'ընդունուին Հայերէն եւ Անգլերէն լեզուներով, նախընտրաբար 10-15 համակարգչային շարուածքով լման էջ՝ Word միջավայրին մէջ (Word 2007-2019), երկու կողմերէն հաւասարեցուած, առանց տողադարձերու, ծաւալը՝ A4 ֆորմատի, տառատեսակը՝ Arian Grqi, տառաչափը՝ 12 pt, տողերու հեռաւորութիւնը՝ 1.15 pt: Յղումներու տառատեսակը եւս պէտք է ըլլայ՝ Arian Grqi, տառաչափը՝ 10 pt:

Հայերէն յօդուածները «Սիոն»-ի մէջ կը հրատարակուին դասական հայերէն ուղղագրութեամբ:

Մեր սրտագին բաղձանքն է որ «Սիոն» մուտք գործէ բոլոր հայ տուներէ ներս. Վստահ ենք թէ ամէն ընթերցող պիտի գտնէ անոր էջերուն մէջ գրութիւններ՝ որոնք համապատասխան ըլլան իր ճաշակին և նախասիրութեան:

Յօդուածներ եւ ալ թղթակցութիւններ, ուսումնասիրութիւններ պէտք է ուղարկուին «Սիոն»-ի հետեւեալ հասցէով.

E-mail: sionjournal@yahoo.com

Տօն Առաքելական Սրբոյ Աթոռոյ Երուսաղէմի

Ս. Ստեփանոսի սարկաւազաց հանդէս

ՀՀ նախագահ Վսեմաշուհ Տիար Արմէն Սարգսեանի այցը Բերդեհէմի Ս. Ծննդեան Տաճար

ՀՀ նախագահ՝ Տիար Արմէն Սարգսեան եւ պատուիրակութիւնը Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ
կը ծանօթանան գանձատունէն դուրս բերուած ձեռագիրներու եւ որոշ գանձերու հետ

Պատրիարք Սրբազան Հոր նուիր շէ նախագահ՝ Տիար Արմէն Սարգսեանի

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը Բեթղեմի Հայոց Վանքի զանգակատան զանգակներու նուիրատուներ՝ Տիար Պաւլ Խաչատրեանի եւ Տիար Արսէն Գալստեանի նուիրեց զանգակներու յուշանուիրներ:

«ՍԻՈՆ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ՍԻՈՆ»-ի խմբագրությունը կը փորձէ ամբողջացնել եւ արդիականացնել բաժանորդներու ցանկը: Բաժանորդագրուեցէ՛ք Նոր շրջանի «ՍԻՈՆ»-ին, զոր կրնաք ստանալ նամակատան միջոցաւ եւ կամ այցելելով մեր կայքէջը:

Հաճեցէ՛ք ներքեւի կտրոնը յստակ եւ գլխաւոր տառերով ամբողջացնել եւ փութով մեր
E-mail: sionjournal@yahoo.com հասցէին ղրկել:

ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՈՆԻ

Անուն, Մականուն. _____

Տիտղոս. _____

Կազմակերպություն. _____

Հասցէ. _____

Կայքէջ. _____ E-mail address _____

Տարեկան բաժանորդագրութիւն՝ \$ 150 USD

NOTICE TO SUBSCRIBERS

The Armenian Patriarchate of Jerusalem is driving up a new updated list to its official periodical SION. To ensure that your name is on the list, you are kindly requested to fill in the form below and send it back to us, with your remittance as soon as possible. You can also write to our E-mail: sionjournal@yahoo.com.

Name, Surname. _____

Title. _____

Organization. _____

Address. _____

Annual Subscribtion \$ 150 USD

Send your checks to: Armenian Patriarchate of Jerusalem P.O.Box 14235 Jerusalem, Israel

Tel: +972 (0)2-6282331

Fax: +972 (0)2-6264861

E-mail: sionjournal@yahoo.com

